

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 6 SEPTEMBER 2020 PRIS: 89:-

Makten bakom makten

Cecilia Nikpay frågar
vem som egentligen
håller i trådarna

SAMHÄLLE

**SUSANNE WIGORTS
YNGVESSON**

coronatestar det svenska
samvetet.

FRIZON

MIKAEL TIMM
får skuld känslor
i skogen.

TEMA

FREDRIK ERIXON
varnar för ett europeiskt
ingenmansland.

**50%
rabatt**

AXESS

VETENSKAP BILDNING TRADITION

GE BORT AXESS MAGASIN

Ge en läsupplevelse till någon du bryr dig om!

Just nu: halvårsprenumeration 5 nummer av
Axess Magasin för endast 229 kr.

Du kan även ge en Axess-prenumeration till ett äldreboende,
en vårdmottagning eller annan plats där den kan komma till glädje.

Som prenumerant på Axess Magasin får du även fri tillgång till Axess TV via axess.se

☐ Jag vill ge bort 5 nr (ett halvår) av Axess Magasin för endast 229 kr

(kod 190) Erbjudandet gäller till 31 oktober 2020. Vid utlandsprenumeration kan porto tillkomma.

Slippa klippa i tidningen?

Fyll i via: axess.se/gebortaxess

Gåvoprenumerationen ska skickas till:

Namn:

Adress:

E-post:

Telefonnummer:

Fakturan skickas till:

Namn:

Adress:

Telefonnummer:

Mottagaren
betalar
portot

Axess
c/o Pressdata AB

SVARSPOST
20642433
831 18 Östersund

"Sveriges snabbast växande nyhetskanal"

fler än
Nu 200 000 användare

Nyhetstjänsten för företagsamma

www.fplus.se

Forskare: Så växer vänsternationalismen under krisen

Vänsternationalismen som växte fram under våren i Sverige skiljer sig markant från andra länders nationalistiska tendenser, menar statsvetaren Nicholas Aylott.

Läs mer i fPlus

Det här är fPlus

GRATIS

- ✦ **Morgonkoll:** Nyhetsbrevet som ger dig allt du behöver veta, i god tid före frukost.
- ✦ **fPlus Politik:** Nyhetsbrevet som följer, förklarar och fördjupar politiken.
- ✦ **Appen:** Få reda på det senaste direkt när det händer.
- ✦ **fPlus.se:** Nyheter dygnet runt.
- ✦ **fPlus Kommunkoll:** Nyhetsbrevet om allt som rör kommunerna och näringslivet.
- ✦ **fPlus Hållbarhet:** Nyhetsbrevet om näringslivet och klimatet.

KOM IGÅNG IDAG: om.fplus.se

Så trotsade hon coronakrisen - "Många kommer att tänka om"

Coronakrisen har slagit sönder leverantörskedjor och lamslagit industrin. Men vissa företag som "borde" ha drabbats har inte fått en skrämma, utan har till och med skalat upp. "Med facit i hand har vi valt en bra strategi", säger Josephine Stjärnerfält, vd på porttillverkaren Prido.

Läs mer i fPlus

Miljöprofilen: Gretas budskap om skam fungerar inte

Kritiken: Så låtsas regeringen rädda krisande företag

8 tips som räddar din ekonomi i höst

Estelle, 15, företagare: Man är aldrig för ung för att börja

Läs mer i fPlus

✦ Tusentals nyhetskällor i ett svep

✦ Våra journalister hårdbevakar näringsliv och politik

✦ Skräddarsy ditt nyhetsflöde

f står för
företagsamheten i fokus, och för en publicistisk ambition om att förklara, förnya och fördjupa nyhetsflödet.

Peter Malmqvist: Vi kan ha det värsta framför oss

Vinstfall på drygt 50 procent går inte att skämta bort. Inte heller att utvecklingen har varit sämre än under finanskrisens värsta kvartal. Samtidigt studsar nu många kurvor upp igen. Börsexperten och krönikören Peter Malmqvist djupanalyserar läget.

Läs mer i fPlus

**PJ Anders
Linder**

Nya fiender, nya husgudar

Nu är det kunskap och bildning som gäller. Det var budskapet från utbildningsminister Anna Ekström när hon i mitten av augusti kungjorde att regeringen spikat nya kurs- och ämnesplaner för grundskolan.

”Antiken och Bibeln kvar i ny kursplan”, löd rubriken i *SvD* och andra tidningar som publicerade TT:s telegram. Anna Ekström talade dessutom om vikten av faktakunskap och att det ska göras tydligare skillnad mellan kraven i skolans olika stadier. Det låter ju inte så dumt. Ett par steg i rätt riktning?

Kanske, kanske inte. För i pressmeddelandet läser man: ”I huvudsak har regeringen beslutat i enlighet med Skolverkets förslag och bara gjort mindre och främst språkliga justeringar.”

Vilka justeringar som har skett framgår inte, eftersom kurs- och ämnesplanerna offentliggörs först när Skolverket har formulerat sina kunskapskrav, vilket ska ske någon gång under hösten. Men om regeringen har rätt i att det bara handlar om språkliga småsaker har man all anledning att förhålla sig avvaktande. Skolverkets slutbud från december 2019 var inte mycket att hänga i julgranen.

Redan där hade antiken och Bibeln återintroducerats som en eftergift till den bitande kritik som levererats tidigare under hösten, men i övrigt var förslaget näppeligen präglad av genuin kunskapskultur.

PROFESSOR HANS ALBIN LARSSON, före detta ordförande i Historielärarnas förening, var skarp i sin kritik. I en genomgång av orienteringsämnen gav han endast samhällskunskapen godkänt. Beträffande geografin kunde han konstatera att ”i högstadiet stryks namngeografin helt utom då namn och läge anses relevanta för studierna av geografiska förhållanden, mönster, processer och hållbarhetsfrågor”.

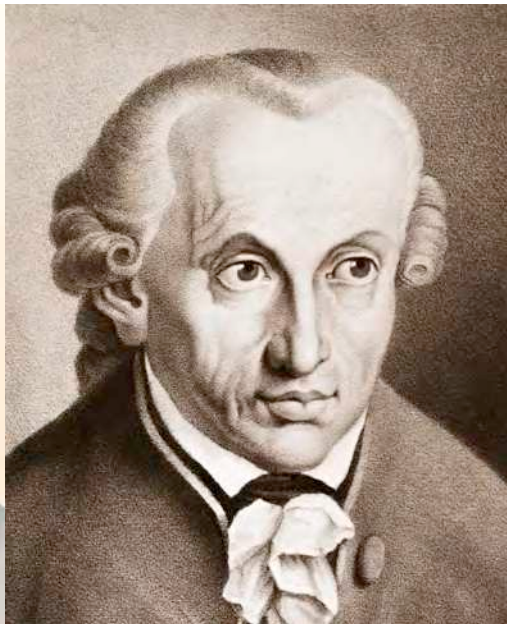
Vad gäller historia blev Larssons betyg ”icke godkänt (med bred marginal)”. Epokerna är borta och det ska ältas om historiebruk snarare än bedrivas studier av historien själv.

Om regeringens förslag innebär att alla dessa snedsteg har åtgärdats och att det verkligen är kunskapslinjen som gäller är det alldeles utmärkt, men det är svårt att se hur något sådant kan förenas med att man bara gjort ”mindre och främst språkliga justeringar”. Antingen försöker Anna Ekström rädda ansiktet på Skolverket eller så försöker hon teckna en ljusare bild av planerna än vad de förtjänar. Att hon lyfter fram just antiken och Bibeln väcker farhågor; de var ju med redan i december. Har det inte tillkommit något av substans sedan dess? Vi får reda på hur det ligger till ”under hösten”. Som vanligt gör den som vill ha mer av kunskapsskola klokt i att inte ta ut några segrar i förskott.

*

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND har gett ut den fina antologin *I Pallas Athenas huvud* (Makadam, 2020) med anledning av sitt 100-årsjubileum. Där fastnar jag särskilt för Svante Nordins kortessä ”Marx-Nietzsche-Kant” som med uppfriskande sälta tar sig an modets växlingar på den akademiska auktoritetsfronten.

Marx kom i ropet i och med studentrevolten men detroniserades efter ett par decennier av Nietzsche: ”den nya erans mästertänkare, den yttersta upphovsmannen för ’postmodernismen’, som nu regerade för en tid”. Men hux flux var det skiftesdags igen, och nu var turen kommen till Kant med sin idé om världsfederation, universella rättigheter och politiken som tillämpad etik. I hög grad handlar det, enligt Nordin, om att nya huvudfiender ställer krav på nya husgudar. För marxisterna var det Kapitalismen som spökade och för nietzscheanerna Normaliteten, medan kantianerna bekämpar Högerpopulismen. För inte så länge sedan manades det

Sälj Nietzsche, köp Kant?

till skepsis och maktkritik mot vetenskapen, nu arrangeras det marscher till dess ära.

Att döma av nyhetsflödet från amerikanska och brittiska universitet, eller Anna-Karin Wyndhamns och Ivar Arpis *Genusdoktrinen* (Fritanke, 2020) om jämställdhetsintegrering i den svenska högskolan, råder det ännu inte fullständig Kanthegemoni i akademien. Men det hindrar inte att man läser Nordin med god behållning och blir fundersam av hans avslutande fråga om kommande mode: "Vilken blir den nya tyska tänkare som kommer att visa oss vägen mot framtiden?"

Om det nu måste gå så hoppas jag på Wilhelm Röpke, men jag misstänker att jag blir besviken.

*

ALLMÄNHETEN FÖRTVIVLAR om gängkriminaliteten. Enligt en färsk mätning från Kantar/Sifo är det 15 (!) gånger fler som tror att den kommer att öka än som tror att den kommer att minska. Så småningom kommer detta att få än starkare genomslag vad gäller allmänförtroende och partisympatier.

Ändå rör sig ansvariga politiker som i sirap. De förklarar gång på gång att läget är "oacceptabelt" och aviserar åtgärder, vars gemensamma nämnare är att de inte fungerar. Tidshorisonterna är för korta. Oviljan att fatta kontroversiella beslut – som att på allvar inskrida mot unga och minderåriga kriminella – sitter djupt. Hellre sätta upp fluffiga mål som snart glöms bort.

Det duger inte med snabbt hopkomna åtgärds paket och styckevisa utspel. Det behövs en rak och ärlig inventering av hur läget och trenderna ser ut och en beskrivning av vad som behöver ske ifall man verkligen vill komma tillrätta med problemen. En sorts kriminalpolitisk nollbasbudgetering. Skapa en kommission av erfarna analytiker och framgångsrika brottsbekämpare, hämtade från den internationella scenen, som får arbeta utan att begränsas av vad som hittills har

ansetts möjligt och utan hänsyn till vad finansdepartementet för tillfället tycker är lämpligt. I ett andra steg måste vi utgå från vad vi är och har, men i ett första steg måste vi få en ärlig och osminkad bild av uppgiftens omfattning.

*

FÖRSVARSBEREDNINGENS arbete torpederades av regeringspartierna redan vid sjösättningen och nu har man låtit även nästa omgång av försvarsförhandlingar gå på grund. Migrationskommittén kunde ha åstadkommit den regelskärpning som en allt större majoritet av svenskarna anser önskvärd, men istället slutade den i ett västgöta klimax. I arbetet mot pandemin håller sig statsministern i bakgrunden i görligaste mån och hoppas att ansvaret ska utkrävas på annat håll.

Säga vad man vill om denna januariregering, den utövar inte ledarskap i onödan.

*

FÖR DRYGT ETT ÅR sedan skrev jag i *Axess* om Hans L Zetterberg och kunde då dystert citera statsvetaren Björn Östbring: "Mitt intryck är att det i princip inte skrivs något alls om Zetterberg inom akademien. Det gäller både hans sociologiska gärning och hans gärning inom svensk offentlighet."

Till min stora glädje har läget förändrats. I sin ambitiösa *Klämd mellan marknad och stat* (Timbro, 2020) tar nämligen sociologen Olof Halonsten upp Zetterbergs tankar om det allsidighetens samhälle och utsätter dem för konstruktiv prövning, allra helst när det gäller tillståndet vid universiteten. Inte en dag för tidigt!

PJ Anders Lind

"Som vanligt gör den som vill ha mer av kunsskolskola klokt i att inte ta ut några segrar i förskott."

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Susanna Birgersson utmanar normlösheten **10**
 Annika Borg trotsar renhetsivrarna **10**
Demokrati Peter Esaiasson varnar för dåliga förlorare **12**
Etik Susanne Wigorts Yngvesson om post-kristen paradox i coronatider **16**
Ledarskap Cecilia Nikpay skärskådar makten bakom tronen **18**
Forskning Karin Brunsson tråkas ut av akademiska texter **20**
I korthet Överlöpare. Agatha Christie **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Mikael Timm känner skammen växa på skogspromenaden **24**
 Johan Sundeen trivs bäst i öppna hyllors landskap **30**

34 OPINION

- Inger Enkvist nagelfar den utbildningsvetenskapliga forskningen.

TEMA: EUROPAVÄGAR

38 Vad ska vi göra nu?

Sverige måste förhindra att EU blir ett ingenmansland. Men då krävs en ny Europapolitik. **Av Fredrik Erixon**

42 Vi mot dem

Centraleuropas nationalism och antiliberalism har djupa historiska rötter. Men trots den högerpopulistiska retoriken är banden till EU för starka för att kapas. **Av Adam Cwejman**

46 Bygget skakar

EU förmår inte att ta ledningen i en allt farligare och mer svårförutsägbar värld. Sverige behöver driva andra aktörer framåt. **Av Patrik Oksanen**

52 Den stora överlevaren

Pandemin har pressat EU och euron hårt. Men Europa är fortsatt splittrat samtidigt som den ekonomiska återhämtningen lär dröja. **Av Michael Bergman**

”

Den förutsägbara dispositionen gör akademiska artiklar outhärdligt tråkiga.

Karin Brunsson, sid 21

58 TRADITION

Henrik Nilsson om Miguel Torga.

62 CIVILISATION

- Antika myter* Martina Björk om boskapstjuvar 62
Idéhistoria Johan Frostegård om Horace Engdahl och biologin 64
Förlag Charlotta E Lindell om Weidenfeld & Nicholson 66
Film Erik W Larsson ser *Mr. Jones* 68
Resebrev Jakob Sjövall besöker Brygge 69
Kulturhistoria Martin Lagerholm läser om sarmaterna 70
Krönika Erik Thyselius om en förförisk fristad 71
I korthet Martina Stenström om den tredje kulturen 71

72 RECENSIONER

- Lars Åke Augustsson bevittnar ett försök att torrlägga en träskmark 73
Anders Mathlein söker avskildhet 77
Patrik Lindenfors mönstrar svartvita mönster 79
Håkan Lindgren krigshetsar 82
Hanna Sistek lär sig lömska trick 84
Cecilia Nikpay livar upp anden 86
Mattias Svensson hyllar arbetslinjen 89
Tommy Olofsson går till inspirationskällorna 91
Ylva Herholz förlorar sina illusioner 94
Fredrik Svenaeus konfronterar plågor 96

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson får en klump i halsen.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter

Luthersson och Nathan Shachar
Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 6 oktober 2020

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Alamy

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor och personuppgifter:

www.axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,

Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool / Mukusala

Lars Åke Augustsson
Författare

Michael Bergman
Docent i nationalekonomi vid
Köpenhamns universitet

Susanna Birgersson
Fri skribent

Martina Björk
Fil dr i latin vid Lunds
universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Karin Brunsson
Docent i företagsekonomi
vid Uppsala universitet

Adam Cwejman
Politisk redaktör i
Göteborgs-Posten

Inger Enkvist
Professor emerita i spanska
vid Lunds universitet

Fredrik Erixon
Director vid European
Centre for International
Political Economy

Peter Esaiasson
Professor i statsvetenskap
vid Göteborgs universitet

Fanny Forsberg Lundell
Professor i franska vid
Stockholms universitet

Johan Frostegård
Professor i medicin vid Karo-
linska institutet och författare

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Ylva Herholz
Journalist och författare

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Erik W Larsson
Läkare och frilansskribent

Charlotta E Lindell
Journalist

Patrik Lindenfors
Forskare i biologisk och
kulturell evolution vid
Institutet för framtidsstudier

Håkan Lindgren
Journalist och kritiker

Anders Mathlein
Frilansjournalist och författare

Cecilia Nikpay
Ekonom och frilansskribent

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Patrik Oksanen
Journalist, skribent och senior
fellow på tankesmedjan Frivärld

Tommy Olofsson
Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i Axess

Hanna Sistek
Frilansjournalist

Jakob Sjövall
Statsvetare och frilansskribent

Martina Stenström
Operativ förlagschef
på Fri tanke

Johan Sundeen
Docent i idé- och lärdoms-
historia, och verksam vid
Bibliotekshögskolan

Fredrik Svenaeus
Professor vid Centrum
för praktisk kunskap,
Södertörns högskola

Mattias Svensson
Skribent och författare

Erik Thyselius
Projektassistent vid Axel
och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse

Mikael Timm
Journalist och författare

**Susanne Wigorts
Yngvesson**
Professor i etik vid Enskilda
högskolan i Stockholm

Mats Wiklund
Redaktör i Axess

Ett nytt språk för migranten

SOM FÖRE DETTA migrant fastnar jag för Per Brinkemos krönika i *Axess* (nr 5/2020) om ensamheten han upplevde som migrant eller som expat, om man så vill, i Spanien. På ett personligt plan kan jag känna igen mig i den vända som att byta land innebär, även om jag var betydligt yngre och mer språkkunnig när jag bodde i Paris för alldeles för många år sedan. Insikten jag fick med mig var att det alltid kommer att vara svårare att vara utlänning och att det oftast är lättare att flytta hem, om man kan. Vilket jag bevisligen gjorde. Ett val som inte är uppenbart för många som migrerar i världen idag förstås.

Som språkforskare fastnar jag för två saker i hans framställning: dels att han kände sig om en "ettåring rent språkligt" och svårigheten att ingå i sociala nätverk med den inhemska befolkningen, i detta fall spanjorer. Han lyfter också fram att många av de han känner som vistats utomlands inte socialiserat med värdlandets befolkning utan hållit sig till andra svenskar och expats.

Exempel som lyfts fram är svenskar på solkusten i Spanien och på Riverian. Sådana som bland annat sociologen Michaela Benson kallar för *lifestyle migrants*. De lockas av värme och det goda livet, men har inga planer på att vara professionellt aktiva och har passerat åldern för att bilda familj. Vilka incitament har de egentligen att lära sig språket? Eftersom de saknar både verktyg – läs språket – för att socialisera och inte heller har tillgång till de sammanhang som vuxna i aktiv ålder annars har, blir det något som kan uppfattas som en ond cirkel. Språkinläringen uteblir och de sociala kontakterna med värdbefolkningen uteblir också. Att ha språkkunskaper i förväg eller vistas i sammanhang som gör att man är tvungen att tillägna sig språket gör skillnaden.

I MITT NUVARANDE forskningsprojekt undersöker jag svenskar i Frankrike och fransmän i Sverige – två helt olika migrationspopulationer och sociopolitiska sammanhang. De som jag undersöker har bott i respektive land i minst fem år och många mycket längre perioder. Motiven bakom migration varierar: oftast rör det sig om det rent privata eller det rent professionella: kärlek eller arbete, men det kan också finnas ideologiska eller kulturella motiv. Som språkvetar intresserar jag mig för hur bra respektive grupp blir på sitt andraspråk. En av de variabler jag använder för att mäta språkförmågan kallas "uppfattad inföddlikhet". Här låter jag infödda talare av respektive språk bedöma om de uppfattar projektdeltagare som modersmålstalare eller inte. Den första studien där enbart svenskar

i Frankrike ingår visar att graden av uppfattad inföddlikhet påverkas av två faktorer.

Den ena är språkbegåvning och närmare bestämt individens fonetiska minne. Detta var inte oväntat, då en del forskning redan pekar på detta.

Däremot var den andra faktorn mer oväntad utifrån forskningsläget och det var "ackulturation". Specifikt handlar det om att de individer som känner mer distans till den svenska kulturen och mer närhet till den franska, också uppfattas som mer inföddlika när de pratar franska. Det finns alltså en komponent som är mer kognitiv och en som är

mer emotionell. Att uppfattas som infödd är självklart inte alls nödvändigt – och det är ungefär 30 procent av svenskarna som når denna nivå – men icke desto mindre är det intressant att se vilka omständigheter som leder till att en vuxen kan behärska språket på denna nivå.

ATT LÄRA SIG ett nytt språk tar lång tid för vuxna och många pusselbitar ska falla på plats. Trots det, är det nog det allra viktigaste du kan göra som vuxen i ett nytt land. Ibland kan det räcka med engelska som lingua franca, men i många fall är det värdlandets officiella språk som gäller.

Det är avgörande för alla aspekter av ditt välbefinnande, såväl professionellt som socialt. Möjligheterna är inte jämnt fördelade, varken kognitivt eller socialt, men individen gynnas av insikten om dess betydelse.

Att vara migrant som vuxen kan te sig på så många olika vis. Hur mycket du har med dig av språket eller har möjlighet att lära dig det kommer dock nästan alltid att vara en av de mest avgörande faktorerna.

Fanny Forsberg Lundell

Axess nr 5/2020.

Klargöranden och korrigeringar

I RICHARD SWARTZ artikel om Stefan Zweig (sid 24, nr 4/2020) har denna mening blivit ofullständig: "Som om svaret skulle stå i mitt exemplar av *Die Welt von Gestern* vände jag mig till mina egna bokhyllor här i Wien, den dryga halvmeter som Zweig lagt beslag på."

RECENSIONEN AV *Ett fruktansvärt skräckvilde råder i Ryssland* (sid 82, nr 5/2020) illustreras med en propagandaaffisch från revolutionstiden. Denna begagnar sig av ett antisemitiskt bildspråk, vilket borde ha påpekats explicit i bildtexten. Ännu bättre hade varit att använda en annan bild.

Krönikor

Inget är givet,
inget är fast

Jag läser ännu en stjärnögd kultursidesartikel om de allra yngsta vuxna. "Generation Z" kallas de visst, födda mellan 1995 och en bit in på 2000-talet. I vanlig ordning tillhör skribenten den föregående generationen, "millennials" eller "Generation X". Z är allt som de radikalaste inom X-segmentet kämpar för att vara, svävande ovanför varje konventionell kategori. Identitet har blivit något flytande, sådant som tidigare ansågs naturgivet är nu något som varje enskild individ måste bestämma och definiera. Allt färre identifierar sig som

uteslutande heterosexuella och många vill överhuvudtaget inte sätta någon etikett på vare sig sexuell läggning eller könsidentitet. För X-generationen är denna kategorilöshet ett ideal, för Z-generationen en självklarhet.

DETTA ÄR FÖRSTÅS till övervägande del trams. Den lilla klick av människor som verkligen upplever världen och sig själva så här, torde vara försvinnande liten. Men själva ambitionen att definiera en hel generation utifrån denna extrema verklighetsuppfattning, säger något om vad tidigare

Farlig förlorare

12 Utan goda förlorare lever demokratin farligt.

En samvetsfråga

16 Under pandemin har kristen etik stått i centrum.

Makten bakom tronen

18 Historien vimlar av rådgivare till maktens män.

Aldrig mätt

20 Akademiska artiklar är förutsägbara och dödsråkiga.

I korthet

22 Överlöpare. Agatha Christie.

Samtiden

23 Fredrik Johansson varnar för att bordet har vänt i EU.

Tvi för renhetsivern!

DON'T MENTION THE WAR. Jag kan fortfarande höra pappa skratta och se hur han slog sig på knäna där i soffan när John Cleese i Basil Fawltys gestalt fick ett sammanbrott inför de tyska gästerna på pensionat Fawlty Towers. Vi hade sett den inspelade serien så många gånger att VHS-bandet började bli slitet. I vissa avsnitt gjorde avnötningen att det blev en suddig bild, men inte i det om de tyska gästerna. Och inte heller i det avsnitt då Basil avslöjas i en garderob i en kvinnlig gästs rum och förklarar det hela med att han var i färd med att *checking the walls* och knackade på väggarna, som en läkare på en bröstkorg.

Det är en speciell senhöst och en vinter med serien *Pang i bygget* som ofta letar sig fram från min minnesbank – även om ordet speciell och dess synonymer inte räcker till. Det är femton år sedan nu och pappa var döende i cancer. Jag hade smärtsamt börjat inse det, kanske förstod han det också själv. Men vi har nog aldrig skrattat

så mycket åt John Cleese och hans medaktörer som den tiden. Aldrig har humor och satir varit mer befriande och, nästan, själsligt läkande. Jag tackade Gud för Basil och Sybil Fawltys – och gör det fortfarande. Förvisso gav de inte samma lindring som morfinplåstren, men de lät allt det andra onda sjunka undan en halvtimme. *Don't mention the war.*

ATT BRITTISKA public service-företaget BBC nyligen ens övervägde att ta bort avsnittet om de tyska gästerna på pensionat Fawlty Towers är en händelse som borde ha varit omöjlig i Winston Churchills hemland och i den fria världen. Min pappa, som var journalist, hade aldrig kunnat tro det. Och skulle han levt idag och tvingats vara med om denna nedmontering av ordets och tankens frihet, hade han antagligen bemött det hela genom att dela med sig av ett av sina klassiska visdomsord: *Världen är full av idioter. Du kommer alltid att stöta på dem. Kör ditt race!*

Allt, precis allt, är upp till dig själv.

generationer har förmedlat, och om hur vi förstår och bemöter de unga människor som håller på att bli vuxna just nu.

För detta är vad vi signalerar till dem: Allt, precis allt, är upp till dig själv. Du definierar dig själv. Inget är givet, inget är fast. Moral är att göra allt det du upplever är bra för dig, och att säga nej till det du inte vill.

Ja, varför inte? Är inte detta förlängning- en av det den just nu så populära filosofen Martin Hägglund kallar "andlig frihet", alltså möjligheten att bestämma, utvärdera och ompröva vad som är allra viktigast i livet, dess mening och ändamål? Är inte det som "generation Z" står för, i grunden den allra mänskligaste av alla mänskliga aktiviteter?

Kanske. Men vi kan låta en barnmorska som arbetar på en ungdomsmottagning förklara vad den solkiga konsekvensen av ett sådant tänkesätt i praktiken är. Hon berättar att en allt större andel av de ungdomar som kommer till hennes mottagning är flickor som söker hjälp för att de upplever sex som smärtsamt. Naturligt

nog – för det de berättar om är som hämtat från porren. Barnmorskan är uppgiven: "Det är som att det inte går in när jag säger att de har rätt att säga nej till sådant de själva inte vill."

Nej, självklart går det inte in!

DET ÄR INTE SÄRSKILT troligt att en flicka på 14, 16 eller kanske ens 18 år är kapabel att avgöra "vad hon själv vill". Eller, vad hon själv vill är kanske inte alls bra för henne. Önskan om att vara åtråvärd kan få människor att göra de mest destruktiva saker. Och pojkarna, de som fått lära sig hur sex går till genom att titta på porr kanske redan innan de ens nått puberteten, vet de vad de vill? Och är det verkligen bra för dem, det de nog i och för sig gärna för stunden vill? Givetvis inte.

Men vuxenvärlden fortsätter, via sexualundervisningen, populärkulturen och normkritiken, att predika att det allt avgörande är att göra det man vill, experimentera hur man vill och med vem man vill, i vilket slags förhållande som helst – så länge ingen säger nej. Som om tonåringar kan skyddas mot fysisk och psykisk skada bara de vet vad de vill och vågar säga nej till det de inte vill.

Som om det att lära sig vad man vill inte är en oerhört lång och krånglig process,

särskilt vad gäller sexuella relationer.

Det är möjligt att de som intervjuas i de upprymda artiklarna om generation Z tror sig vara små gudar som kan skapa sig själva. Det kan de få tro. Vi som är vuxna borde däremot inte underblåsa dessa idéer, utan tvärtom utmana normlösheten. Barnmorskan på ungdomsmottagningen borde titta flickorna djupt i ögonen, och med bestämd röst säga: Du, utsätt dig inte för det där. Du vet inte vad du vill. Du är värd något bättre, vänta lite, vänta tills du träffar någon som är intresserad av hela dig, någon som vill dig väl. ✨

Av Susanna Birgersson

Idioterna kan vi inte åstadkomma så mycket med, det vi däremot kan vi göra är att köra om dem eller preja dem av vägen.

Då, för femton år sedan, var det ingen diskussion om att Fawltys Towers på något sätt skulle balansera på en gräns, än mindre att det skulle finnas avsnitt som tippade över densamma. Blicken har förändrats. De puritanska gränserna och den moralistiska indignationen stryper, som de alltid gör, friheten, frimodigheten, fantasin och den intellektuella skärpan. Renhetsivern är en otäck och obildad ledsagare. Den är en av huvudingredienserna i en totalitär världsbild och människosyn. En puritansk moralism står inte ut med det komplexa, ofullkomliga, spretiga, oförutsägbara och okontrollerade. Kort sagt är den en fiende till all mänsklig växt och allt mänskligt liv. Kan vi verkligen ha glömt det på femton år?

DÄRFÖR BLEV JAG ytterst bekymrad och beklämd tidigt i våras när jag uppmärksammade att någonting hänt med min egen blick. Jag hade upptäckt att serien *Little Britain USA*, ett program som jag sett tidigare och skratat högt åt, var tillgänglig genom en av strömningstjänsterna. Eftersom jag befann mig i ett tillstånd

Inte ens hemmets härd var en frizon.

där en människa sannerligen behöver munterhet, så tryckte jag igång avsnitten. Det tog nog en bit in i tredje delen innan jag började skruva på mig. Det for som en reflex genom mig att vrida på huvudet för att se om någon såg vad jag tittade på. Denne någon var inte enbart en familjemedlem eller vän, utan *någon*. *Storebror ser dig*.

I mitt eget hem upplevde jag således det som om jag befann mig i George Orwells roman 1984 eller i det mycket verkliga DDR. Och om redan detta inte var tillräckligt illa, kände jag själv en släng av det puritanska inskränkings- och botgöring-nitet: Var det inte egentligen förskräckligt att *Little Britain*-teamet drev med allt, i synnerhet de heliga minoriteterna? Jag satt i min fåtölj och skämdes å både deras och mina egna vägnar.

SKAMMEN OCH SKULDEN höll i sig ett tungt och avgörande ögonblick; avgörande för att jag insåg att renhetsivern hade nått in även i mig, att jag börjat normalisera det

som steg för steg smugit sig på i vårt samhälle och i det offentliga samtalet. Inte ens hemmets härd var en frizon. Det var en omskakande klarsyn, men ett tillfälle för självvrannsakning och att borsta bort puritansen från axeln, sopa upp den, slänga den i soporna och försluta påsen väl. Schas och bort. Tvi, tvi, tvi. ✨

Av Annika Borg

En farlig förlorare

Donald Trump ifrågasätter om presidentvalet kan bli rättvist. Men demokrati är beroende av goda förlorare, skriver **Peter Esaiasson**.

KOMMER DEN SITTANDE amerikanska presidenten att acceptera ett valnederlag i november? Frågan är obehagligt aktuell. Redan i den avslutande debatten med Hillary Clinton i presidentvalet 2016 vägrade Donald Trump att förbinda sig att acceptera en eventuell förlust och han har hållit fast vid den hållningen inför valet 2020. "I have to see" och "I will look at it at the time" är typiska svar på frågan om han tänker erkänna ett önskat resultat. Oavsett vad man tycker om Trumps politik i övrigt är det skrämmande besked för alla som tror på det demokratiska styrelseskicket.

Den amerikanska situationen aktualiserar frågor om demokratins mekanismer och deras tillämpning. Det finns de som förväntar sig att demokratin skall vara personlighetsutvecklande och ett medel för att förverkliga höga ideal – och det kan man förstås hoppas på – men ytterst är demokratin en procedur för att lösa konflikter på ett fredligt sätt. I alla samhällen finns kolliderande intressen som måste hanteras för att vi skall kunna leva tillsammans. Hellre än att låta den råa styrkan bestämma röstar demokratierna om saken. För att det skall fungera måste den förlorande sidan acceptera utgången av valet. Talande nog definierar statsvetaren Adam Przeworski demokratin som "systemet där partier förlorar val".

DET ÄR SÅLEDES förlorarna som sitter på nycklarna till en fungerande demokrati (fungerande i betydelsen fredlig och stabil, idealen kan behöva vänta). Det är förlorarna som måste bita ihop och acceptera att de kommer att få mindre nytta av systemet än vinnarna, och som måste härbärgera den psykologiska frustrationen som följer med oönskade erfarenheter (kognitiv dissonans och negativa känslor). Att vara en god förlorare är en moralisk plikt för alla som vill dra fördel av att leva i en fungerande demokrati.

Men, och det är viktigt, förpliktelsen att acceptera förluster är inte ovillkorlig. Den gäller under förutsättning att vinnarna har följt regelboken. Valet måste ha ägt rum enligt rättvisa procedurer, utan fusk och oegentligheter. Som förlorare behöver man alltså inte acceptera vad som helst från vinnarnas sida. Przeworski talar om att förlorarna måste kunna tro "att de kan vinna nästa gång".

SYSTEMET ÄR ENKELT och otvetydigt som ett sällskapsspel – om det inte vore för två komplikationer. Den första har att göra med *godtycke*. Forskningen om kollektivt beslutsfattande har visat att det

På Trumps sida.

FOTO: ETHAN MILLER/GETTY IMAGES

inte finns perfekt rättvisa regler för kollektivt beslutsfattande. Politiska val kan organiseras på olika sätt och faktum är att förlorarna så gott som alltid kan hävda att de haft större chans att vinna med ett annat regelverk som är lika rättvist som det som använts. Och även om båda sidor kommit överens om regelverket i förväg kan tillämpningen ifrågasättas. Beslutsfattande i gemensamma angelägenheter är komplicerat och i de allra flesta fall kan förlorarna peka på situationer när de i praktiken haft sämre förutsättningar än vinnarna. Det behöver inte bara handla om tveksamheter i själva röstningsproceduren utan också om tillgången till pengar och möjligheter-na att få ut sitt budskap till valmanskåren.

Den andra komplikationen har att göra med *subjektivitet*. Det är förlorarnas *uppfattning* om hur rättvist det gått till som styr deras reaktioner. Och nu är det så att våra subjektiva uppfattningar om rättvisan i en beslutsprocedur färgas av om utfallet är fördelaktigt eller ofördelaktigt. Vinner vi är det rättvist, förlorar vi är det orättvist. Subjektiviteten i bedömningarna är så stark att förlorarna med stor sannolikhet kommer att tycka att proceduren varit mer orättvis än vad som är berättigat enligt en neutral bedömning. Det innebär med

andra ord att förlorarna *känner* sig ofördelaktigt behandlade även när beslutet har tagits efter en standardprocedur.

DET HELA KOKAR NER till att förlorarna i demokratiska konflikter behöver acceptera en viss mängd tvivelaktigheter i beslutsprocessen, faktiska eller upplevda. Men samtidigt bör förlorarna inte acceptera vad som helst från vinnarnas sida; i något

offentlig debatt där argumenten får möta varandra.

Problematiken jag beskriver är evig, men det har funnits anledning att tro att världens etablerade demokratier hittat hållbara sätt att hantera den: att man har lärt sig att förlora. Ett belägg för det är att man för länge sedan passerat Samuel Huntingtons "two turnover test" för stabila demokratier, det vill säga att makten skif-

Han vägrar inte rakt av att acceptera en förlust. Han säger bara att han inte går med på att förlora om systemet är riggat mot honom.

läge övergår den gode förloraren till att bli en underdånig slagpåse. Exakt var gränsen går är omöjligt att säga. Förlorarna måste fatta ett personligt beslut på basis av en ekvation med tre storheter: graden av manipulation från vinnarnas sida, vikten av det aktuella beslutet, och hur mycket intresse man har av att upprätthålla samhällsordningen. Det mest genomtänkta man kan hoppas på är att förlorarna får hjälp att ta ställning av en väl fungerande

tat mellan parterna vid två tillfällen. Testet tar fasta på att det är svårare för politiker att lämna ifrån sig makten än vad det är att misslyckats i sitt försök att nå den. Det handlar om såväl psykologi (det är svårt att förlora något man redan har) som om insatserna som står på spel (allt det goda som följer av att utöva den auktoritativa makten i ett samhälle) och om resurser att ifrågasätta resultatet (man kontrollerar statsapparaten).

Ritualen att partiledarna på valnatten gratulerar framgångsrika motståndare är mer än en tom gest.

EN KOMBINATION AV faktorer gör att partierna i etablerade demokratier har lärt sig att förlora. Först och främst är att valprocedurerna håller en förhållandevis hög klass och att regelverken har bred legitimitet. Oppositionen har därmed en rimlig chans att vinna nästa gång. Men det är också betydelsefullt att politikerna i opposition tillerkänns möjligheter att agera effektivt under mandatperioden, liksom att vinnarna visar återhållsamhet med ambitioner att stöpa om samhället efter sina visioner och intressen (om vinnarna skulle försöka ändra på etablerade samhällsordningar och/eller inskränka fundamentala rättigheter för den förlorande sidan hade sannolikt risken för systemhotande konflikter ökat betydligt).

Den modernare svenska historien bär syn för sägen. Sedan högern under vänsterns hot om uppror accepterat den allmänna rösträtten i första världskrigets slutskede har det aldrig varit aktuellt för någon part att ifrågasätta valresultatets legitimitet. Visst har det funnits konfliktfyllda situationer som Kosackvalet

1928 när högern vann efter en skoningslös skräckkampanj och Planhushållningsvalet 1948 när socialdemokratiska skattehöjningar hotade den borgerliga livsstilen, men inte ens då ifrågasattes valutfallet. Att de potentiella krafterna ändå fanns – finns – märktes framförallt hos socialdemokraterna efter de borgerligas historiska valseger 1976. Marita Ulvskog har i efterhand berättat att valförlusten ”kändes som en statskupp”. Reaktionerna bottnade inte i kritik mot valproceduren utan i uppfattningen att kapitalet erövrat också den politiska makten. Olof Palme lyckades balansera känslorna hos sina partikamrater på valnatten och i samband med en stor eftervalsdemonstration som SSU arrangerade i Kungsträdgården.

ÄVEN USA:S DEMOKRATI har klarat tidigare kritiska situationer. Al Gore var en god förlorare efter presidentvalet 2000 när han valde att inte utmana Högsta domstolens beslut att godkänna rösträkningen i Florida. Och Richard Nixon agerade snarlikt när han trots misstankar om röstfusk inte begärde omräkning av rösterna i Illinois och Texas i förlustvalet mot John F. Kennedy 1960 (USA:s valprocedurer var mer korrumperade då än idag). Mer allmänt gäller att rutinen med ”concession speeches” – att redan på valnatten erkänna sig besegrad och gratulera den vinnande sidan – är lika utbredd bland amerikanska politiker som bland politiker i andra etablerade demokratier.

Mot denna bakgrund är Donald Trumps uttalanden alarmerande. Jag minns den

Pat och Richard Nixon efter valförlusten.

FOTO: HANK WALKER/GETTY IMAGES

isande känslan när han under presidentvalsdebatten 2016 förklarade att han bara eventuellt skulle komma att acceptera ett nederlag. Det var som om samhällskittet eroderade i direktsändning. Trump jämförs ofta med Boris Johnson och med högerpopulistiska partier och regeringschefer i Europa, men i det sällskapet är han ensam om att öppet ifrågasätta legitimiteten i demokratins främsta konfliktlösningsmekanism.

MEN SAMTIDIGT SOM Trump skiljer ut sig skall det noteras att hans argumentation följer den gode förlorarens logik. Han vägrar inte rakt av att acceptera en förlust. Han säger bara att han inte går med på att förlora om systemet är riggat mot honom. Inför valet i höst riktar han kritiken mot riskerna för fusk i samband med en omfattande poströstning i spåret av pandemin. Resonemanget är principiellt rimligt; som nämnts commenderar demokratin ingen till rollen som underdånig slagpåse. Normbrottet – perversionen – ligger i tillämpningen, i vägran att hårbärgera frustrationen med att verka i en demokrati och i den ohämmade viljan att utnyttja regelverket till sin egen fördel på bekostnad av samhällsordningen. (Sansade bedömare menar att oron för poströstningen är grundlös och även om det skulle föreligga oklarheter är de inte större än att de får skrivas på kontot för komplicerade verkligheter som ansvarsfulla politiker förväntas tugga i sig.)

Den amerikanska situationen lär oss betydelsen av ansvarstagande ledare som är beredda att visa återhållsamhet i kritiska situationer och som kan motivera sina följare att göra samma sak. Utan ledare som tänker långsiktigt och som förstår hårbärgera frustrationen efter politiska förluster kan även till synes stabila demokratier hamna i nedåtgående spiraler. Ritualen att partiledarna på valnatten gratulerar framgångsrika motståndare är mer än en tom gest. Synd att det skall behövas en Donald Trump för att påminna oss om vad vi har och vad som kan gå förlorat. ✨

Al Gore ger slutligen upp.

FOTO: MARK WILSON/GETTY IMAGES

En samvetsfråga

Sverige beskrivs ofta som världens mest sekulariserade land. Men under pandemin har vi skilt ut oss som det mest kristet idéburna, skriver **Susanne Wigorts Yngvesson**.

I SLUTET AV MARS, när Sverige befann sig i början av pandemin, uppmanade statsminister Stefan Löfven folk att ta personligt ansvar för att inte sprida viruset covid-19. Tillåtna folksamlingar minskades från 500 till 50 personer. Det finns "ingen som kan stå över det ansvar som var och en har" och "insikten om krisens allvar måste delas av alla", förklarade Löfven i slutet av mars. Statsministern återopade ordet "folkvett" för att beskriva det som regeringen förväntade sig. Alla måste göra sin plikt genom att hålla distans och tvätta händerna ofta. Ansvar, insikt och folkvett var alltså de värdeord som svenskarna borde lystra till. Folkvett, menade statsministern, är det som utöver lagstiftningen omfattar allt det som inte går att lagstifta om, men som det är underförstått att folk förväntas begripa ändå. Inför semestrarna fick svenskarna beskedet att "vi kan semestra med gott samvete om vi tänker till".

Den som förnekar eller förtränger sitt samvete förminskar sina möjligheter att leva som människa fullt ut.

VAD REGERINGEN OCH Folkhälsomyndigheten uppmanade till kan med ett begrepp sammanfattas som samvete. Ett värdeord som dock har varit marginaliserat i samband med pandemin. Det kan givetvis vara en tillfällighet, men även tillfälligheter kan vara avslöjande. Ett skäl till att det inte används är att det numera klingar överdrivet religiöst, särskilt efter den så kallade samvetsfrihetsdebatten i Europa och i vårt land i samband med barnmorskor och abortvägran för några år sedan. Ordet samvete kapades då av vissa kristna grupper. Det betyder dock inte att samvetet inte finns som en underliggande (omedveten) föreställning om människan. Frågan är snarare vilket sorts samvete som avslöjas.

Inom teologin och filosofin kan man

grovt indela samvetet i två betydelser: dels att samvetet är varje persons förmåga till självreflektion och en inre röst, dels att samvetet är en röst utifrån som vi bör följa (samt en tredje "materialistisk" position som förnekar samvetet). Den svenska linjen under pandemin ligger närmast självreflektionens och människans egen potentialitet att följa det, vilket är en romersk-katolsk och luthersk uppfattning om samvetet och människans förmågor.

ÄVEN UTAN pandemier har samvetet åberopats i kluster genom historien, men förvånansvärt sällan med tanke på svenskens självbild av "Luther på axeln". I svenskt pressarkiv förekommer båda samvetsbetydelseerna och den som söker efter förekomsten av begreppet "samvete" i svenska dagstidningar mellan 1754 och 2019 kommer troligen att förvånas över kurvan. En av de första gångerna det förekommer i svensk press är den 24 augusti 1754 i *Carlscronas Wekoblads*. En person bekänner offentligt att han har gjort fel och att hans agerande har lett till att pengar har försvunnit eller förskingrats – 100 dukater – men "Mitt samvete var rent". Det vill säga att han agerade utan ont uppsåt. Sedan dyker ordet upp vid enstaka tillfällen, som den 7 augusti 1779 då en man i *Stockholmsposten* hänvisar till "samvetets lugn inom sitt eget hjerta". Runt 1840 händer det något och samvetet börjar förekomma mer ofta till att stegas till över 4 000 träffar 1890–1906. Därefter sker en tydlig nedgång och begreppet förekommer inte lika ofta igen förrän runt millennieskiftet 2000. Mellan 2014 och 2018 nämns samvete betydligt mer ofta än någonsin förr, runt 11 000 gånger per år.

Det är förvånande att samvetet knappt alls nämns under krigsåren och mellankrigstiden. Inte heller under de år på 1960-talet då samvetet diskuterades livligt i Europa och i USA i samband med artikel 18 i Allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna och även mot bakgrund av kalla kriget, Vietnamkriget och atombomben. I Sverige är det i stort sett tyst om samvetet i dagspressen. För att förstå det bättre borde man göra en djupdykning i förhållandet mellan Svenska kyrkan och

Detta är en paradox som kan betyda att svenskar är mer präglade av det kristna arvet än vad vi tidigare har medgett.

den socialdemokratiska regeringen under denna tid, men det är inte uppgiften nu. Vad den pågående pandemin kan ha avslöjat är att vissa kristna teologiska idéer om samvetet går djupare än den sekulariserade självbilden har avspeglat.

ÄVEN OM ORDET i regel inte används av regeringen eller Folkhälsomyndigheten är det ändå detta budskap som förmedlas. Utifrån samvetet kan man förstå Sveriges position som en paradox: vi sägs bo i världens mest sekulariserade land, men när vi ställs inför en hotande kris förväntas vi agera med dygder som har rötter i den antika filosofin och i den kristna tra-

ditionen. I Sverige har språket sekulariserats och begrepp som samvete undviks, men svensken förväntas ändå följa sin plikt och ansvarskänsla. I övriga Europa, med länder långt mer erkänt religiösa än Sverige, har medborgarna mötts av tydliga förhållningsregler, nya skärpta lagar och utgångsförbud. Där samvetsbegreppet har en tydligare ställning vill regeringarna alltså inte lita på folks förmåga att lyssna till samvetet. Detta är en paradox som kan betyda att svenskar är mer präglade av det kristna arvet än vad vi tidigare har medgett. Kan retoriken under pandemin ha avslöjat detta om Sverige? Att Sverige har skilt ut sig även i jämförelse med våra närmaste grannländer, som vi liknar i religiöst och sekulärt avseende, kan motsäga tesen om paradoxen, men man kan också säga att de har följt den europeiska majoritetsslinjen där samvetsfriheten har valts bort.

Luther är alltid med oss.

FOTO: ALAMY

Förutsatt att iakttagelsen om samvetets roll i den svenska krishanteringen är riktig, kan det finnas anledning att gräva djupare i rötterna till en sådan uppfattning. Vilket slags samvetsuppfattning är det som regeringen indirekt har försvarat? Allt sedan reformationen har Sverige präglats

av ett lutherskt protestantiskt arv som har medfört vissa uppfattningar om människan som skiljer sig från södra Europas romersk-katolska syn. När teologer diskuterar samvetet under 1960-talet blir skillnaden efter århundraden av kontroverser tydlig. Frågan är inte marginell under den sena moderniteten, tvärtom anses den avgörande för att försvara människans värdighet under kalla kriget och gentemot kommunistiska regimer som inte alls vill ha med begreppet i Allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna.

BÅDE ROMERSK-KATOLSKA och lutherska uppfattningar räknar samvetet som en omistlig del av människans värdighet. Det genomsyrar vad det innebär att vara människa. Den som förnekar eller förtränger sitt samvete förminskar sina möjligheter att leva som människa fullt ut. När den svenska regeringen, politiska partier och Folkhälsomyndigheten hänvisar till ansvar och insikt, snarare än till lagar och regler, ställer de sig i denna tradition av människosyn. Samvetet är både vars och ens ansvar inför sig själv och i relation till andra. Som ordet avslöjar är samvete att skaffa vetskap och kunskap tillsammans med andra och agera därefter, vilket inte är samma sak som att alltid göra som alla andra. Var och en ansvarar själv för sitt eget samvete. Det är en frihet och samtidigt en börda eftersom det kan vara out hårdligt att ställas inför sitt samvetes röst. Cicero och Luther liknar det vid en inre rättgång. Då kan det vara frestande att lägga ansvaret på någon annan. Regeringen lägger ansvaret på den enskilde och den enskilde vill lägga ansvaret på regeringen. Den manövern är detsamma som att undvika sitt samvete. Den som enbart behöver lyda regler har inget behov av samvetet och begränsas då i sina mänskliga förmågor.

Världen över har den svenska coronastategin väckt både beundran och motstånd. Sett ur samvetsfrihetens perspektiv kan Sverige samtidigt ha utskilt sig som det mest kristet idéburna landet. Om strategin har lyckats eller inte är delvis en annan fråga men hör samtidigt ihop med vars och ens ansvar, insikt och folkvett. Den svenska linjen har varit att lita på att folk lyssnar till och följer sitt samvete, att de har frihet, förmåga och potential att agera i riktning mot det som är gott och rätt. Att Sverige resonerar så kristet idéburet är en paradox som kan fresta oss att ompröva självbilden som världens mest sekulariserade land. ✨

FOTO: ALAMY

LEDARSKAP

Makten bakom tronen

Historien vimlar av rådgivare till maktens män. Frågan är vem som formar vem, skriver **Cecilia Nikpay**.

EN HAFSIGT KLÄDD, blek man med stirrig blick flyr in i en taxi samtidigt som han drar ner en mössa ur borttappat-lådan halvt över ögonen. Boris Johnsons mest inflytelserike rådgivare Dominic Cummings personifierar den mest avskydda typen av makt bakom tronen: en rasputinsk räv utan officiellt mandat, men med reell makt, kontroversiell agenda och explicit uppdrag att manipulera. När han nyligen drabbades av coronasymtom lyste de obligatoriska krya-på-dig-hälsningarna med sin frånvaro i sociala medier.

Historien är full av Cummings. Liksom den befolkas av motsatsen: kompetenta rådgivare som anses ha hållit svaga, överilade eller inkomptenta ledare i schack. Därtill finns de trogna vapendragare vars lojala stöd och kloka råd gjort en formidabel ledare än mer formidabel. Aristoteles som lärare till Alexander den store utgör Rasputins arketypiske motsats.

Redan i Bibeln varnas den rättrogne för janusansiktet bakom tronen. Kung Ahasveros, som tagit Ester till sin drottning, förleds inledningsvis av den egennyttige och äregirige rådgivaren Haman, men inser när tiden är mogen sitt misstag och vänder tilliten till Esters kusin Mordokaj, den gode rådgivaren, som rättmätigt avgår med guld och äran.

MAKTEN BAKOM TRONEN fascinerar, men som analysobjekt faller den med få undan-

För vem vet egentligen vilka hållhakar Medvedev kan ha på Putin, eller vilket inflytande Brigitte Macron utövar på sin man?

tag utanför systematisk forskning. Medan det primära ledarskapet dissikerats och teoretiserats av hundratals akademiker svävar insikterna om makten bakom tronen i en moln av anekdoter, fallstudier och våra egna personliga observationer.

Genom livet kan vi inte undgå att tillägna oss en intuitiv förståelse för hur magnetfältet kring en person i maktposition fungerar, må det handla om en familjemedlem, skolans coolaste kille eller företagets vd. Det gör oss till skickliga soffkritiker av

entouragen runt offentliga figurer. Våra egna psykologiska bevekelsegrunder tillsammans med dimmiga insynsförhållanden bidrar ytterligare till luddigheten. För vem vet egentligen vilka hållhakar Medvedev kan ha på Putin, eller vilket inflytande Brigitte Macron utövar på sin man?

De mest initierade lektionerna i skuggmaktens dynamik ges vi i skickliga författares personstudier, såväl verklighetsbaserade som uppbyggda: från Shakespeares Lady Macbeth till Hilary Mantels nyligen

**I maktens närhet:
Dominic Cummings.**

FOTO: PETER SUMMERS/GETTY IMAGES

avslutade trilogi om Henry VIII:s kansler Thomas Cromwell. Mantel har sagt om sitt psykologiskt skarpsynta verk att det ersätter den staty för "mannen som erövrar systemet inifrån" som sällan ses på staden torg.

EN STOR DEL AV svårigheten i att enskilt analysera de grå eminensernas roll ligger i att bena ut beroendeförhållandet till ledaren. Vem formar vem? I första ledet måste man erkänna ledarens ultimata makt att välja ut och att avsätta; om vi ifrågasätter den upphöjer vi andremannen till de facto ledare och har bara åstadkommit en rollväxling. Att ledaren har definitionsmakten tas därför som utgångspunkt i de flesta akademiska studier som gjorts. De antar att ledarens beslut, preferenser och stil avgör hur

rådgivarrollen utformas, tillsätts och verkställs. Samtidigt vet vi att det är ett förenklande synsätt. Med en emotionell relation till ledaren, eller tillräckligt starka allianser i bakgrunden, kan rådgivaren mycket väl ta kommandot över både den överordnade och sin egen framtid. Ledaren blir då till marionett och det symbiotiska spelet mellan reell och symbolisk makt läggs i dagen.

Dessutom handlar det inte om en ögonblicksbild. Den som inledningsvis valdes ut för att stärka och komplettera ledaren förblir inte alltid vid sin läst utan kan komma att bygga maktbaser som gör det möjligt att vända på steken. Ibland kliver rådgivaren in och överglänsar sin forna herre i klokhet eller brutalitet. En Gorbatsjov eller en Stalin.

Låt oss anta att ledaren är den som

bestämmer förutsättningarna och att andremannen utses till en yin eller yang: en psykologisk skugga som uppfyller ledarens behov av personlig och strategisk vägledning som på samma gång är initierad och opartisk. Inåt kompletterar andremannen sin ledares kompetens och hans kraft ökar. Utåt anas den idealiske rådgivaren bara bakom axeln på ledaren men tillhåller en psykologisk buffert för de underordnade som tillåter att de upprätthåller myten om ledaren. Eventuella misstag kan skyllas på en korrupt fixares viskningar i kungens öra. Eller så förklaras omvänt

Morbröder och farbröder har genom historien varit livsfarliga för regenter och deras barn.

en impopulär ledares resonabla handlingar eller orättfärdiga framgång av en vis konsuls väl avvägda intervention.

SEDD PÅ DET VISET räddar skugggestalten bakom makten oss från obekvämt kognitiv dissonans. Det gäller särskilt när det handlar om demokratiskt valda ledare. Dem underkastar vi oss redan när vi legitimerar ledarskapet med vår röst och vi drar implicit slutsatsen att den folkvalde rimligen måste besitta något som vi – nationen, organisationen eller gruppen – värderar. Att avsäga en vald ledare all tillstymmelse till goda föresatser och talang underminerar fundamentala antaganden om hur demokrati och identifikation med gruppen fungerar.

Se bara på de sår som cirkulära Trump-analyser river upp i liberala psyken. En ledare som inte ser ut att hedra demokratiska grundvärderingar kan väl inte samtidigt ligga bakom en framgångsrik ekonomi och locka miljontals röster? Något skaver och där skulle "rätt" person bakom tronen kunna spela en viktig roll. Men staben runt Trump bjuder inte på någon psykologisk avlastning för den som tvivlar på presidentens lämplighet. Så snart medierna velat ikläda en av hans rådgivare rollen av mildrande faktor har presidenten snabbt rensat i leden.

IDAG HÖJER DE FLESTA AV OSS på ögonbrynen inför religiös inblandning i officiella maktsfärer. På liknande sätt har den meritokratiske modellens sentida popularitet lett till stark misstänksamhet mot varje tecken på nepotism. Sannolikt eftersom den nya ordningen känns ung och skör gentemot årtusenden där ätten och den närstående >>

familjen varit maktens främsta källa till uppbackning (om än likaså till dolkstötar och kupper; morbröder och farbröder har genom historien varit livsfarliga för regenter och deras barn). I Bibeln lyfts Mordokajs nära släktskap med Ester inte fram som ett problem, utan fungerar som ett tecken på lojalitet. Ofta har det inte bara varit en fördel att vara släkt med ledaren, utan en direkt förutsättning för tillträde till den inre cirkeln.

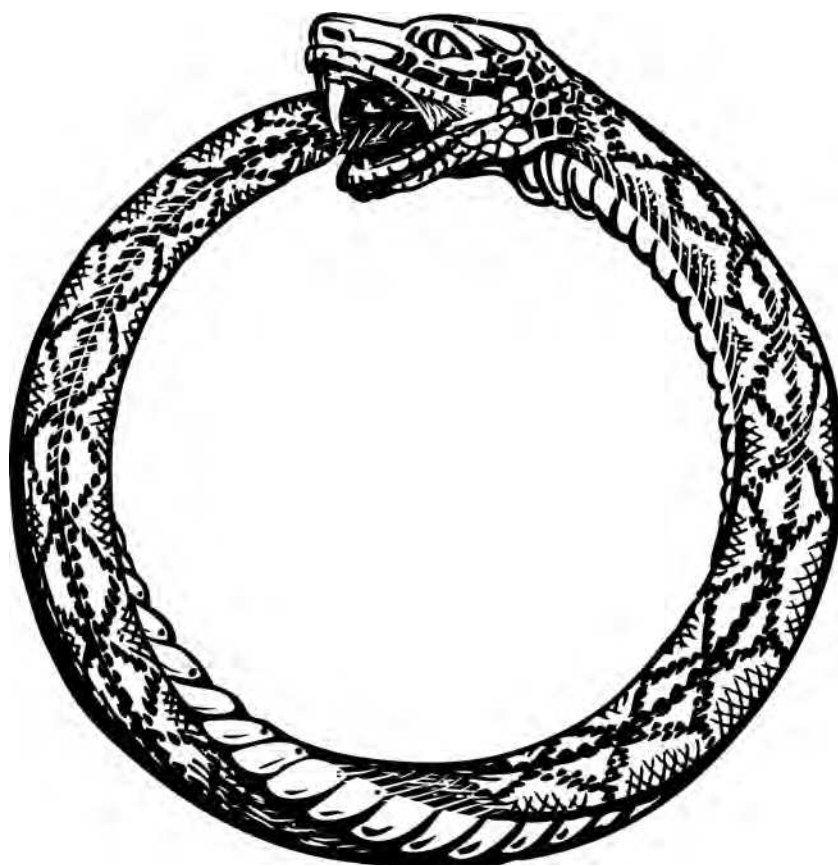
Näst efter blodsband och vip-kontakt med högre makter är kunskap en kritisk tillgång hos den som aspirerar på makt bakom tronen. De specifika kompetenskraven har dock skiftat genom åren. Utan att helt ersätta varandra har olika grupper tagit mer eller mindre utrymme i maktens korridorer, framburna av kunskaper som för ögonblicket stått högt i kurs.

Prästernas och generalernas storhetstid gav i stort sett vika redan på 1800-talet, till förmån för i tur och ordning bankirer, advokater, ekonomer, managementkonsulter och spindoktorer. (Naturvetenskapare som grupp tycks inte i någon större utsträckning haft tid eller lust att ge sig in i maktens getingbon.) Medlemmar av alla dessa kompetensgrupper kandiderar fortfarande till andremanspositionen, men sedan 1990-talet, då 24-timmarsnyhetscykeln blev ett faktum och sedan sociala medier vuxit fram, har duktiga kampanj- och mediestrateger haft en ”edge”, med män som Dominic Cummings i främsta ledet.

DET ENDA MÄTT man kan tillgå på hur väl den grå eminensen presterar i sin roll är de resultat som den kombinerade makten uppnår – ledaren tillsammans med rådgivaren. Effekten av deras gemensamma maktutövning är vad som får betydelse såväl för de underlydande i stunden, som för den senare historieskrivningen. Till och med Thomas Cromwell, vars intelligens och handlingskraft vida överträffade Henrik VIII:s, hade utan sin kung blivit en helt annan man och en helt annan berättelse.

Att inte kunna hållas upp och studeras enskilt, *för sin egen skull*, kan verkligen framstå som individens ultimata impotens. Så nära, ändå alltid så långt ifrån. Men i litteratur och teater, där upplevelsen utgör det centrala berättigandet, får rådgivaren sin revansch.

När vi fascinerar av Jago i ännu en uppsättning av *Othello*, eller när doldisen Alexander Hamiltons öde blir en hit-musikal – då förvandlas makten bakom tronen genom vårt sökande efter insikt och mening till en egen person. ✨

FORSKNING

Aldrig mätt

Akademiska artiklar följer en mall som gör dem förutsägbara och outhärdligt tråkiga. I samhällsvetenskaplig forskning har formen blivit minst lika viktig som innehållet, skriver **Karin Brunsson**.

VID UNIVERSITETENS samhällsvetenskapliga fakulteter cirkulerar två sanningar: att forskare som vill göra karriär måste publicera sig, och att karriär är vad alla forskare strävar efter. En tredje sanning gäller publiceringsform. Högskolelagen innehåller generösa bestämmelser om att forskarna själva får bestämma hur deras resultat ska göras tillgängliga för utomstående. För den som vill meritiera sig gäller det dock att skriva artiklar i bestämda, ansedda – och engelskspråkiga – tidskrifter.

Dessa artiklar får inte se ut hur som helst. Förlagen ger utförliga anvisningar för vad som ska finnas med. Anvisningarna är påfallande samstämmiga och många

gångar detaljerade. En vetenskaplig artikel ska inte innehålla några berättelser om hur forskningen har gått till – hur forskarna har fått sina idéer eller vilka svårigheter de har stött på under arbetets gång. Inte heller får de sluta med obesvarade frågor. Istället ska artiklarna disponeras enligt bestämd mall.

Det finns bara två sätt att börja: antingen genom den intetsägande överskriften *Introduction* eller utan vare sig rubrik eller överskrift. Avslutningen – där de intressanta upptäckterna ska presenteras är lika intetsägande: *Discussion*, *Conclusion* eller (med både hängslan och livrem): *Discussion and Conclusion*. Däremellan ska det finnas en tydlig forskningsfråga,

en litteraturgenomgång och ett metod-avsnitt, innan forskarna – äntligen! – får tillfälle att berätta vad själva arbetet har gått ut på.

I DEN LILLA boken *Om konsten att läsa och skriva* (1985) beskriver Olof Lagercrantz läsare som medförfattare. Upp emot 50 procent av en text skrivs av läsarna, påstår Lagercrantz. Därför krävs att texten har

krävande och tidsödande arbetsuppgift. Banbrytande sociologer, som Tocqueville, Weber, Simmel och Durkheim, brydde sig inte om några litteraturgenomgångar. Författarna till ofta refererade, ”klassiska” artiklar från mitten av 1900-talet nöjde sig med ett fåtal hänvisningar. Numera finns knappast någon artikel med färre än 50 referenser. Ofta finns flera referenser till ett och samma påstående. I en ny tid-

Forskare som följer mallen för vetenskapliga artiklar behöver inte fundera över läsvänlighet eller rytm. De behöver inte tänka på några läsare överhuvudtaget.

rytm. Rytm är enligt Lagercrantz ”en svår-åtkomlig inre organisation”, att jämställa med ”en språkets andning”. (Lagercrantz använder Marcel Proust och James Joyce som avskräckande exempel. Dessa författare glömde sina läsare – med påföljd att alla som försöker läsa mer än en liten bit av *På spaning efter den tid som flytt* eller *Odyseus* får kvävningssymtom.)

Forskare som följer mallen för vetenskapliga artiklar behöver inte fundera över läsvänlighet eller rytm. De behöver inte tänka på några läsare överhuvudtaget. Mallen är utformad för effektiv produktion, inte njutbar konsumtion. Den ska underlätta för tidskriftsredaktörer, externa bedömare och forskare som letar efter referenser att stoppa in i sina egna manuskript. Ingen behöver läsa en hel artikel, och knappast någon läser heller en akademisk artikel på sin fritid. Den förutsägbara dispositionen gör akademiska artiklar outhärdligt tråkiga. Man behöver snus, naglar och kaffe för att stå ut, ansåg litteratur- och religionsvetaren Lina Sjöberg. För forskarna blir publiceringen avgörande. När en artikel väl är tryckt ska ingen ting mer hända.

RAPPORTERINGSMALLEN tycks bygga på föreställningen att form och innehåll kan och bör skiljas åt. Det nytänkande och den samhällskritik forskare förväntas presentera gäller då forskningens innehåll, medan formen enbart är ett praktiskt arrangemang. Att forskare avstår från friheten att självständigt redogöra för sin forskning blir oväsentligt, om deras arbete inte påverkas av rapporteringskraven.

I själva verket påverkas arbetet i högsta grad. Det gäller förväntningarna på att det ska finnas en tydlig forskningsfråga som får ett tydligt svar och som därför anpassas (krymps) så att det blir möjligt att lämna just ett sådant svar. Även kravet på att forskarna noggrant går igenom litteraturen inom sitt område har blivit en

skrift inriktad mot organisationsteori ger författarna till en artikel 240 referenser på sjutton och en halv sida. Deras referenslista fyller ytterligare nio sidor.

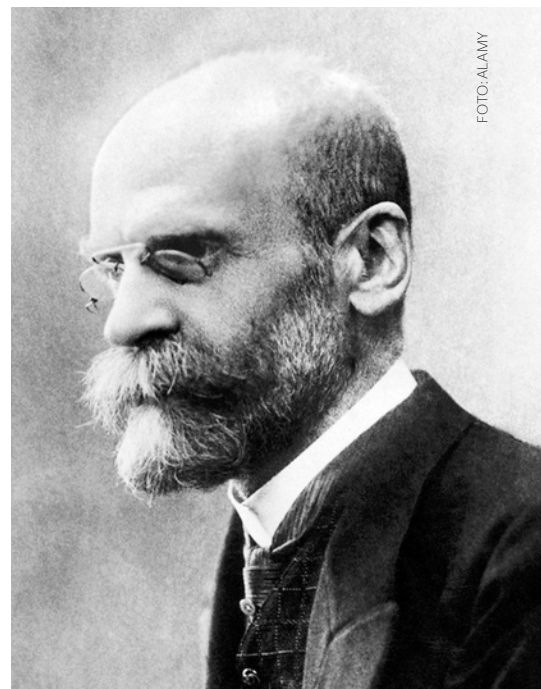
Sådan förtrogenhet med vad som redan sagts och gjorts leder sällan till storslagna, nydanande upptäckter. Istället förleds forskare att uppfatta smärre justeringar av etablerade uppfattningar som betydelsefulla. Redan 1967 varnade sociologen Robert Merton för alltför ingående kännedom om tidigare forskning, som han menade gör det svårt för forskare att tänka fritt, stort och nytt. Istället hamnar forskarna i interna diskussioner med andra forskare. Deras forskning blir obegriplig för samhällsintresserade medborgare. (Merton hänvisade till medicinaren Claude Bernard, som hundra år tidigare hade varit inne på samma ämne.)

MAN KUNDE VÄNTA SIG att självständiga forskare inte bryr sig så mycket om mallar och anvisningar, utan skriver sina artiklar som de själva tycker blir bäst. Men i samhällsvetenskaplig forskning har formen blivit minst lika viktig som innehållet.

Mallen för hur artiklar ska disponeras

För forskarna blir publiceringen avgörande. När en artikel väl är tryckt ska ingenting mer hända.

har blivit så fast förankrad att den bidrar till att definiera själva begreppet samhällsvetenskaplig forskning. Genom att följa mallen visar forskare att de har bedrivit forskning. Avvikelse uppfattas som tecken på att texterna inte är ”akademiska”,

Émile Durkheim: kallsinnig inför fotnoter.

utan ovetenskapliga och oseriösa, i värsta fall utformade som något slags konsultrapporter. ”Akademiskt skrivande” har blivit ett vedertaget uttryck, som doktorander och andra lär sig behärska efter särskild utbildning. Mallen har gett upphov till alltmer esoterisk forskning, där det har blivit lika viktigt att komplettera tidigare forskning (”add to the literature”) som att bistå med ny förståelse för samhällsliv och samhällsutveckling. En speciell litterär genre har uppstått.

Samhällsvetenskaplig forskning har utvecklats till en världsomspännande, expansiv verksamhet, men har samtidigt inriktats mot frågor som främst intresserar de berörda forskarna. Forskningen blir ett slutet system, som likt ormen Ouroboros växer av egen kraft och utan något annat överordnat syfte. Liksom ormen får föda genom att äta av sin egen stjärt ökar forskningens omfattning genom att fler forskare startar nya tidskrifter och skriver fler artiklar som allt fler förväntas referera till.

DET KAN HÄNDA att samhällsvetenskapliga forskare kommer till sin rätt först när de frigör sig från de akademiska formkraven och åtar sig utredningsuppdrag åt myndigheter, företag eller institut. Då får de tillfälle att utnyttja möjligheterna till frihet. De kan redovisa resultaten av sitt arbete på ett sätt som passar till ämnet utan att vara styrda av någon mall. Men då måste de också ge avkall på sina ambitioner att göra akademisk karriär. ✨

I de auktoritäras tjänst

Den 31 december 1999 firade Anne Applebaum och hennes man Radek Sikorski nyår. De hade bjudit vänner, politiker, journalister, diplomater, till sitt hus på den polska landsbygden. Folk kom från lite olika håll, London, Moskva och New York, men mestadels från Polen.

De tillhörde en urban, välutbildad elit. Under hela natten fördes uppymda samtal än på engelska, än på polska. Gästerna hade också åtskilligt att fira: marknadsekonomins och demokratins triumf över kommunismen. Polen var på väg att bli en del av väst. Applebaum karaktäriserar nyårsgästerna som liberaler med olika inriktningar och perspektiv. Men på samma sida, i samma lag.

Och sedan, gradvis, splittras laget och vänskap förbyts i misstro och fiendskap. Det är en sorglig men upplysande historia som historikern och journalisten Anne Applebaum berättar i *Twilight of Democracy. The Failure of Politics and the Parting of Friends*.

Vänner som tidigare hade slagits på samma barrikad börjar sympatisera med och

Anne Applebaum. FOTO: SIMON REHNSTRÖM/TT

arbeta för en högernationalistisk och represiv politik som numera dominerar Polen. Med ens är liberalismen fienden. Homofobi, antisemitism och främlingsfientlighet med dithörande paranoid propaganda blir vardagsmat. Från Jaruzelski till Kaczyński – att 1990-talets hårt tillkämpade landvinningar kanske bara rör sig om en parentes är bittert att kontempera.

Applebaum undrar: Var vissa av våra vänner hela tiden "closet authoritarians"?

Hon svarar att under vissa omständigheter kan de mest stabila demokratier vältras över ända. Och tillägger att historien visar att alla samhällen förr eller senare får uppleva detta.

Det stämmer såtillvida att historien är cyklisk, inte beständig. Man kan också, som Adam Cwejman i detta nummer, invända att en yngre generation polacker som tar EU för given och aldrig upplevt kommunismen inte är predestinerad att vid mogna år lockas av nationalkonservativa budskap.

En iakttagelse av Anne Applebaum som jag särskilt fäster mig vid är om den auktoritära personlighetens dragningskraft. Många människor ogillar komplikationer, nya idéer och debatt. De vill ha ordning och likformighet. Den auktoritära ledaren kan alltså lika gärna var vänster som höger – syftet är antipluralistiskt.

Men varför tjäna en sådan politik? Kan-ske för att man inte ser något bättre alternativ, för sig själv eller sitt land. När demokratin försvagas deformeras själen.

Mats Wiklund

100 ÅR AV ELEGANTA MORD

I år är det 100 år sedan Agatha Christie (1890–1976) romandebuterade med mordgåtan *En dos styrknin* (*The Mysterious Affair at Styles*), och detektiven Hercule Poirot löste sitt första fall. Därefter utkom Christie med en rad romaner, pjäser och noveller som även filmatiserades. Hon är alla tiders deckardrottning och hennes böcker har sålts i mer än tre miljarder exemplar. Men även efter hennes död fortsätter den excentriske protagonisten Poirot att lösa nya brott.

Hur kan dessa hundraåriga mord hålla för en modern publik?

Det enkla svaret är att mysteriet kring hur en människa kan ta en annan människas liv med berätt mod alltid fascinerat och skrämt oss. Men när dagens deckare och författare tycks tävla om vem som kan chockera läsarna mest med skruvade, blodiga mord kan det vara trevligt att göra avbrott med ett elegant mord skrivet med brittisk underfundighet.

Det här har bokförlaget Bookmark i Sverige tagit fasta på och ger ut Agatha Christies klassiker med tjugiga art déco-inspirerade omslag. Deras nästkommande bok blir förut-

om jubileumsutgåvan av *En dos stryknin* den 30 september (dagen vald för att ära Christies 130-årsdag) också *Morden på Kingfisher Hill* som släpps i oktober.

Förutom läsningen av Christie kan man se den mycket välgjorda tyska dokumentären "Agatha Christie, deckardrottningen" från 2018. I den får man lära sig mer om hennes liv och författarskap, men även om det största mysteriet kring henne: nämligen då hon 1926 iscensatte sitt eget försvinnande!

Agatha Christie må ha några av litteraturhistoriens mest älskade mord på sitt samvete, men som person var hon blyg och ogillade rampluset. Hon tycks emellertid ha älskat äventyr och upptäcktsresande. Tillsammans med sin man, som var arkeolog, gjorde hon många resor och deltog vid utgrävningar. En fantastisk källa till uppslag för en författare som vikt hela sitt liv åt mord och mystik! I *Döden på Nilen* (1937) säger Poirot att han lärt sig något från en arkeologisk expedition: "När man påträffar något under en utgrävning tar man först mycket noga bort allting som ligger omkring det. Man avlägsnar den

Hercule Poirot (David Suchet).

FOTO: GETTY IMAGES

lösa jorden, och man skrapar överallt med en kniv, tills föremålet slutligen ligger för sig självt, färdigt att bli avritat och fotograferat utan att bilden förvirras av ovidkommande ting. Det är vad jag försökt göra – avlägsna allt ovidkommande så att vi får se sanningen – den nakna sanningen."

I pandemins tid saknar vi resandet så till den grad att varje strövtåg kan tyckas som det största av äventyr. Agatha Christies 100 år gamla mord har fått ny relevans.

Katarina O'Nils Franke

Gaullistiskt klarspråk

Den 15–16 december 1962 träffades Frankrikes president Charles de Gaulle och den brittiske premiärministern Harold Macmillan på slottet Rambouillet utanför Paris. Övningen inleds stilenligt med att man sköt 385 fasaner.

Presidenten sköt inte, men däremot ska den brittiska delegationen ha deltagit med viss entusiasm och premiärministern själv nedlagt 77 fasaner. Där någonstans tog också Harold Macmillans framgångar slut.

Skälet till att de två statsmännen möttes var att Macmillan ville övertyga den franske presidenten om att Storbritannien behövde bli medlem i EEC, dvs det som idag är EU.

Storbritannien stod utanför ett allt tätare ekonomiskt samarbete och kunde notera att bland annat Västtyskland och Italien upplevde både starkare och stabilare ekonomisk tillväxt. Problem hemmakokta i London skulle lösas i Bryssel.

Men de Gaulle ville annorlunda. Han ville ha ett ”uropeiskt” Europa och det atlantiska Storbritannien passade egentligen aldrig in där. Britternas relation till USA – som vid den här tiden även var kopplad till högst påtagliga kärnvapenteknologiska frågor – var inte förenlig med det Europa som den franske presidenten önskade.

Charles de Gaulle trodde bokstavligen att ett brittiskt medlemskap skulle riskera en sorts amerikanskt övertagande av det europeiska samarbetet.

DET ÄR INTE SVÅRT att ha sympati för Macmillan. Det fanns delar som hade drag av förnedring.

För sitt kabinett berättade de Gaulle – rimligen i insikt om att det skulle nå bredare kretsar – att han citerat Édith Piaf för Macmillan: ”Ne pleurez pas, milord” (”Gråt inte, min lord”).

Macmillan hade själv under andra världskriget på mycket nära håll sett hur britterna bidrog till att de Gaulle inte bara kunde leda befrielsen av Frankrike, utan också skriva in sig själva i världshistorien. Med mycket stora bokstäver.

Bland annat gjorde de två en lång bilresa i Algeriet 1943. Macmillan ska då ha badat naken i Medelhavet, medan generalen satt på en sten i oklanderlig uniform. En händelse som rimligen inte kan ha gått någon av dem obemärkt förbi.

Den 14 januari 1963 höll de Gaulle presskonferens i Élyséepalatset. Nyheten att Frankrike (de Gaulle) skulle säga nej slog ner som en rimligen hyggligt väntad bomb bland de 500 journalister och 300 övriga inbjudna.

1967 skulle han lägga in ett andra veto. Den

här gången var den brittiska ekonomin ett explicit skäl. När pundet devalverades den 18 november var de Gaulle snabb att påpeka att Europas sjuka man inte kunde vara med. Nio dagar senare höll han en ny vetopresskonferens.

Britterna skulle inte bli medlemmar förrän de Gaulle var död.

Vad som hade hänt om den franske presidenten valt att ge historien en annan riktning vet vi inte. Kanske hade den brittiska ekonomiska mar-drömmen under 1960- och 70-talen kunnat undvikas. Kanske hade britterna fått en centralare och mer aktiv roll i samarbetet än man fick när man väl blev medlemmar.

Relationen mellan Storbritannien och Frankrike fortsätter att kasta en lång skugga över EU in i våra dagar. Också efter brexit. Också för Sverige.

Av en historisk slump var den förste utländske gäst som de Gaulle tog emot efter vetopresskonferensen Tage Erlander. I sina dagböcker beskriver den svenske statsministern sin Parisresa som en stor framgång och mötet med ”generalen” som en upplevelse av ”enorma mått”.

”Nu är bordet
vänt. Vi är med.
Britterna är
inte med.”

DE GAULLES BILD av Sverige var betydligt mer besk. I Knut Ståhlbergs de Gaulle-biografi citeras de svar som presidenten förberett.

”Svenskar, normmän, österrikare och andra önskar i hemlighet, och givetvis utan att tala allt för högt om det, att förhandlingarna med England misslyckas, och att allt för den skull för dem förblir som tidigare. På det viset blir de jämställda med engelsmännen.”

Av Erlanders dagbok att döma så framfördes inte detta vid deras möte.

Erlander hade redan hösten 1961 bestämt sig för att medlemskap inte var aktuellt för Sverige. Frankrikes veto löste onekligen en del problem. Frågan ställdes aldrig på sin spets.

Vid budgetförhandlingarna i sommar ska de Gaulles efterträdare ha slagit näven i bordet och beskyllt Holland och den nederländske premiärministern Mark Rutte för att vara ”de nya britterna”.

de Gaulle hade antagligen uttryckt sig mer elegant, men anklagelsen säger nog en del. Om Frankrike, men också om Sverige.

Nu är bordet vänt. Vi är med. Britterna är inte med. Sextio år av svensk Europapolitik baserad på brittiskt agerande och Frankrikes relation till Storbritannien står vid ett vägska. Mattan är bortryckt. Vi är inte längre jämställda med engelsmännen.

Eller för att citera Édith Piaf: ”Je repars à zero.” Vi kanske inte ångrar något. Men vi börjar på noll. ✨

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

Av Mikael
Timm

1

Med skuld i ryggsäcken

Naturen skänker lugn och trygghet men gör oss också dåligt samvete. Till skillnad från vår onda civilisation är naturen enbart god.

Mikael Timm är journalist och författare.

FOTO: MIKAEL SVENSSON / JOHNÉR

”natur (latin *natu’ra* ’födelse’, ’natur’, ’naturlig beskaffenhet’, av *na’scor* ’födas’) är ett komplicerat begrepp”

Så inleder Nationalencyklopedin för att därpå slå fast: *Begreppet natur förknippas med på samma gång förändring och oföränderlighet.*

Att ett uppslagsverk har en motsägelse i definitionen är ett tecken på att ämnet är ovanligt svårt att greppa. Ändå är alla överens om att det är bra att vistas i naturen. Men söker naturenvännen stillastående eller förändring?

Eftersom jag ställer frågan när covid-19 ändrat det mesta gissar jag att naturvandrare söker trygghet. Naturen ska ge oss det lugn vi inte har i oss själva. Varje vecka fylls skogarna av troende. Kyrkorna må stå tomma – skogarna gör det inte. Naturen ger oss den sinnesfrid politiker, terapeuter och själasörjare inte förmår frambringa. Men den som går ut i naturen gör det med skuld i ryggsäcken. Sedan något decennium är vi vana att höra att människan är naturens största fiende.

Relationen påminner om troende som betonar människans skuld samtidigt som de ber Gud om hjälp. En skillnad finns dock: en besviken kristen har svårt att straffa Gud men det går alltid att göra om ett stycke natur till parkeringsplats.

Att koppla kärlek till naturen med religion är inte hädiskt. Enligt tidig kristen syn är människan en del av naturen och därmed syndfull. Under medeltiden uppfattades naturen – till skillnad från människan – som perfekt.

Naturälskare som lämnat kyrkan för söndagspromenaden befinner sig sålunda i stort och gott sällskap. Det nya är inslaget av självgissel. En vandring i naturen är numera förknippad med skam och skuld. Kärleken till naturen innefattar numera tron på människans underlägsenhet och skuld till naturen.

I småskolan berättade lärarinnan att det långt bort fanns så kallade primitiva folkslag som trodde att naturen var befolkad av allehanda mystiska väsen. Dessa oupplysta människor visste inte bättre än att dyrka naturen. Men, sade lärarinnan, det skulle nog inte dröja länge innan natur-

folken efter kontakt med den moderna världen skulle inse att det inte bor några andar i skogen.

Någon vecka senare hade vi utflykt till skogen som bara låg några hundra meter från skolan. Där fick vi syn på en orm i färd med att svälja en groda. Ormen blev så störd av oss att den spottade ut grodan och sedan ringlade iväg. Jag tror ingen i klassen blev naturvän av denna utflykt. Vi var överens om att naturen var lite äcklig.

Idag har nog mina klasskamrater och de flesta andra svenskar anslutit sig till naturfolken. Det är inte första gången nordbor tillskriver naturen mystiska egenskaper. I början av 1900-talet spreds begreppet ”Wandervogel”. Ungdomar vandrade i alperna och sjöng muntra visor. De tyska ungdomarna svärmade för naturen och tog avstånd från industrialismen, åtminstone tills de började arbeta i fabrik eller ryckte in i första världskriget.

Inom något år rivs förmodligen de sista statyerna av scoutgrundaren Baden-Powell men jag misstänker att kurserna i att göra upp eld utan tändstickor, överleva i skogen utan mat och bygga flerfamiljshus av kottar kommer att fortsätta – nu med vuxna som elever. Vår tids naturkärlek är länkad till krismedvetande.

Rimligen borde kyrkornas besöksantal öka detta corona-år men kanske är tempeltjänarna ersatta av naturvårdare. Prästerna välkomnar syndarna, naturprelaterna är mer krävande. Knappt hann pandemin driva ut fler medborgare på söndagspromenad innan den förste naturvårdaren (eller ska de kallas naturpolis) ställde sig framför tv-kamerorna och klagade. De av pandemin överaktiva naturvännerna skräpar ned och sliter i största allmänhet på naturen. Sådan ohejdad naturkärlek måste förstås tämjas. I ett reportage ser jag en snickare sätta upp stängsel i något slags skyddat naturområde. Besökarna får helt enkelt inte gå ner till stranden, de kan skada sjön.

Det är inte utan att jag tycker synd om nyfrälsta naturvänner i vänskapskretsen som återvänder från sina själfyllda vandringar med skavsår, insektsbett och något nervöst i blicken. Men i

>>

”

Det nya är
inslaget av själv-
gissel. En vand-
ring i naturen är
numera för-
knippad med
skam och skuld.

Henry David Thoreau.

FOTO: ALAMY

Greta Thunbergs era gäller det att anpassa sig. För att inte uppfattas som rabiat tittar jag plikt-skyldigt på tv-program om lejon, valar, fåglar och läskiga ormar. Alla filmer slutar med att berättaren påpekar att djurens lidande är människans fel. Speakertexten är lika rituell som syndabekännelsen: naturen god och vi är onda. Slutsatsen att människans främsta uppgift är att tjäna naturen är inte långt bort.

Går det fortfarande att njuta av naturen utan dåligt samvete?

I min barndom kunde naturen besökas i bil. Det kallades för ”bilpromenad” vilket betydde att far tog oss barn i bilen och sedan for vi genom ett naturfagert område och beundrade det bakom bilfönstret.

Jag inser att den tiden är förbi och tar inte bilen utan min Vespa till naturområdet men redan på bensinmacken(!) får jag av en mekaniker reda på att scootern inte är miljövänlig. Skamsen återvänder jag hem och sjunker ned framför tv:n där det visas en naturfilm om katt-djur. De tycks tämligen mordlystna men berättaren framhåller att de har det svårt och programmet efterlämnar en känsla av skuld. Jag tar visserligen ibland hand om grannens katt (eller den om mig) men bryr jag mig tillräckligt mycket om de vilda djuren?

Hur hamnade vi i detta underläge? Den engelske 1600-talsfilosofen Thomas Hobbes tes om att människan står över naturens nyckfulla ondska är knappast möjlig att citera idag. Enligt Hobbes präglas naturen av allas krig mot alla, alltså en yttersta form av anarki som leder till undergång. Människan däremot står för ordning och reda. Visserligen tycks hans tes bevisas var gång jag deltar i en picknick och myrorna invaderar. Naturvänner som söker inre frid kan vara förvånansvärt stridslystna, värre än myrorna. Men jag vågar inte nämna Hobbes.

Huvudansvarig för vår tids syn på naturen som god och civilisationen (läs: fasta regler, utbildning, hierarkier) som ond är Jean-Jacques Rousseau. Det är lätt att göra invändningar mot hans

teser och ännu lättare att invända mot hur han levde. Andra 1700-talsfilosofer var mer belästa och mer logiska. Möjligen var de också lite avundsjuka på all uppmärksamhet Rousseau fick.

1775 skickar Rousseau sin bok *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* ("Avhandling rörande ursprunget till och grundvalarna för olikheten mellan människor") till Voltaire som svarar med elegant sarkasm. Voltaire skriver att man vid läsning blir frestad att börja gå på alla fyra, men konstaterar att det är omöjligt för honom eftersom han inte gått på alla fyra de senaste 60 åren.

Just genom att vara ombytlig, motsägelsefull, impulsiv och känslösvallande förebådde Rousseau vår tids andliga klimat. Bertrand Russell påpekar surt i sin genomgång av filosofins historia att Rousseau inte var någon riktig filosof. Må vara, men Rousseau lyckades nästan på egen hand slå hål på tron på upplysningstidens rationalitet, bana väg för romantiken och forma vår tids syn på civilisationen. Inte illa av en oskolad amatör.

Voltaire, Diderot och andra av upplysningstidens ledande namn växlade fritt mellan genrerna och skrev lika gärna faktabaserade artiklar som dramatik och romaner. Också de var välformulerade. Varför är det just Rousseau som fortfarande påverkar oss?

Kanske för att Rousseau byggde på sin livserfarenhet. Få författare har haft så många arbeten som Rousseau. För att försörja sig tog han det ena kortvariga uppdraget efter det andra. Han var lärare, diplomat, hantverkare, statsvetare, sekreterare, musiker. Han rörde sig mellan

Naturbarn.

FOTO: STEFAN ISAKSSON/JOHNÉR

aristokratiska miljöer, intellektuella och fattiga. Mellan storstad och landsbygd. Ur alla dessa livserfarenheter destillerade Rousseau sina slutsatser.

Enligt Rousseau är människan från början god men sedan förstör skola, vetenskap, institutioner – ja allt det som vi räknar till civilisationen – människan. Hans skrift om samhällsfördraget inleds med orden: "Människan är född fri och överallt är hon i bojor." Fidel Castro hade med sig boken när han var gerillasoldat.

Rousseaus naturkärlek gav honom smeknamnet "L'homme de la Nature" och han kombinerade sin naturkärlek med att skissa ett utbildningsprogram för barn. Den som tvivlar på att filosofi har något inflytande i dagens samhälle rekommenderas att äta middag med småbarnsföräldrar som tillåter sina barn att leva rövare och terrorisera vuxna.

En talande titel ur Rousseaus stora produktion är "Huruvida vetenskapernas och konsterernas återupprättande har bidragit till sedernas förädlande". Rousseaus svar blev alltså nej. Det nej etekar genom historien.

Det går inte att skilja det Rousseau skrev om samhället om barn med vad han skrev om naturen. Allt hänger samman. Naturen är motkraften till människans ondska. Hur kom Rousseau till den uppfattningen?

Själv hade Rousseau ingen större naturkännedom. Han hade knappast fått leda en skogsmullegrupp och fjällräddningen hade inte velat se honom på Kungsleden. En av Rousseaus få längre naturvandringar företogs 1754 då han tillsammans med vänner i maklig takt reste kring

Jean-Jacques Rousseau.

FOTO: TT

Genèvesjön. En promenad delvis i vagn med besök hos vänner i herresäten kring sjön. Ingenting för vildmarksfilmare men perfekt för en tänkare som sökte... ja vad? Arbetsro och inspiration. Men kanske framförallt oberoende. Rousseau verkar ha uppfattat naturen som mindre krävande än människorna.

Han accepterade inbjudan först efter att ha talat om att han inte var till salu. Vänskap har inget med tacksamhet att göra, skrev Rousseau. Den som hjälpte honom kunde alltså inte räkna med att i gengäld bli väl behandlad.

Under vistelsen 1756 nära Montmorency, i en villa med tjänstefolk som en av hans beundrare

”

Rousseau har ingen större naturkännedom. Han hade knappast fått leda en skogsmullegrupp och fjällräddningen hade nog inte velat se honom på Kungsleden.

»

”

Jag tar visserligen ibland hand om grannens katt (eller den om mig) men bryr jag mig tillräckligt mycket om de vilda djuren?

ställt till förfogande, vandrade Rousseau i det vackra landskapet. Det satte spår i romanen *Julie, eller den nya Héloïse*. Rousseaus naturdyrkan banade vägen för 1800-talsromantikerna som uppfattade landskapen som besjälade.

Rousseaus egen naturdyrkan baserades förmodligen på missförstånd. Han trodde att djuren levde i harmoni och att människorna borde ta lärdom av djurens jämlikhet.

Som många av sina samtida var Rousseau botaniker, det vill säga han samlade växter till ett herbarium och skrev till och med en handledning i detta till en vän. Experter har påpekat att han inte var särdeles kunnig och vittnesmål från människor som träffade honom tecknar ofta bilden av en argsint och omdömeslös man.

Men på något sätt prickade han ofta rätt. Ofta är han häpnadsväckande nutida. I *Om samhällsfördraget* (1762) skriver han:

”Se bara på miljöförstöringen! Varje skogsägare kan tjäna på att kalhugga, men resultatet blir en utebliven återväxt och en jorderosion som alla långsiktigt förlorar på.”

Den som promenerar i ett vackert odlingslandskap kan förstå Rousseau, den som vandrar i vildmark där djuren jagar varandra har det kanske svårare. Samtidigt finns det en våldsamhet i Rousseaus skrifter som fick Bertrand Russell att skriva 1945 att ”i vår tid är Hitler en produkt av Rousseau”. Dr Samuel Johnson kallade Rousseau ”The worst of men”. Joseph Brodsky kopplade Rousseau till Stalins illdåd.

Döljer Rousseaus tankar om naturens godhet något samhällsfarligt?

En del av kritiken mot Rousseau har att göra med hans privatliv som lämnar en del att önska vad gäller konsekvens men inte vad gäller intensitet. Rousseau som mer än någon annan ändrat vår syn på barndomen lät sina fem barn med en tvätterska uppfostras på barnhem. Han förespråkade oberoende och ett enkelt liv men levde på

andras bekostnad (mestadels olika kvinnors) i lyx. Hans tankar om naturen upprörde inte lika mycket som hans skrifter om barnuppfostran och äganderätt som medförde att han måste fly i flera omgångar, från både Genève och Frankrike. Under en sådan flykt hamnade han i England där han togs om hand av den skotske filosofen David Hume som senare sade att Rousseau inte bara tagit av sig kläderna utan också huden. Han var alltså överkänslig och hade passat bra i en tid när att vara kränkt utvecklats till en sport.

Rousseau dog han 10 år före franska revolutionen bröt ut men av alla det sena 1700-talets tänkare är han förmodligen den mest närvarande. Rousseau trodde på känslan, Voltaire på förnuftet. Därför vann Rousseau. Idag tycks hans seger total.

När Bonniers konsthall i början av 2020 visade en utställning om naturmåleri fanns alla stilar med, från naivism till sofistikerat intellektuellt måleri. Men få om ens något verk skulle kunna klassificeras som politiskt naturmåleri.

Det lämmeltåg av medborgare som var helg vänder samhället ryggen och går ut i naturen söker något som är filosofiskt, religiöst och medicinskt givande. Dessa skogsvandrare skrämmer förmodligen inte maktavarna. Men natursvärmeriet kan utvecklas på ett sätt som kommer att förvåna.

Rousseau ansåg att det idealtillstånd i vilket en gång människan levat var omöjligt att återvända till. Hans sista text heter *Rêveries du Promeneur Solitaire*. I hans ord om naturen finns ett stråk av längtan och saknad som delas av åtskilliga söndagsvandrare. Kanske är deras vemod större än deras vrede.

Den andra huvudansvarige för att vi flyr till naturen är amerikanen Henry David Thoreau, verksam under 1800-talets första hälft. Till skillnad från Rousseau levde verkligen Thoreau det liv han förespråkade. Thoreaus naturkärlek är visserligen inriktad på att vinna frid, men är också i symbios med tanken på att vara en aktiv medborgare. För Thoreau leder skogsvandringen till politiskt engagemang.

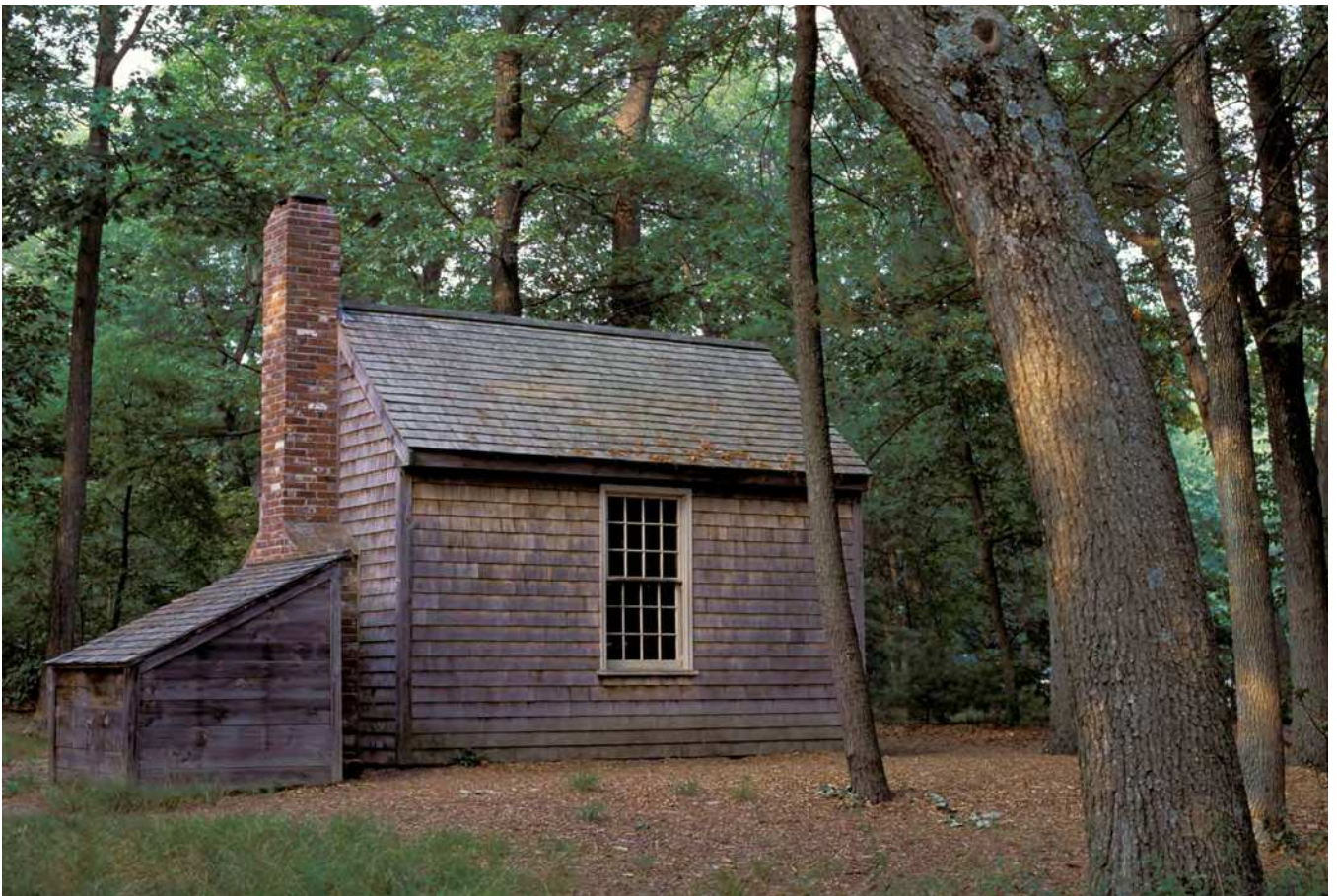
Skogsliv vid Walden, Thoreaus berömda bok från 1854 om ett år i en hydda eller snarare en mycket liten kolonistuga (riven men då och då återuppförd) fortsätter att läsas av nästan alla studenter i USA. I en tid av extrema naturupplevelser kan det verka förvånande. På nätet finns bilder och berättelser om extrema vildmarksäventyr. Men att vandra kring området runt tjärnen Walden Pond, belägen i närheten av Concord i Massachusetts, tar inte mer än någon timme och civilisationen är inte långt bort. Den sportiga kan fortsätta till en stor byggnad i skogarna, Thoreauinstitutet där smärre härskaror av forskare studerar Mästarens liv i vackra byggnader som kontrasterar mot Thoreaus *compact living*.

När jag förbereder denna text träffar jag av en slump en amerikansk doktorand som lämnat naturvetenskapliga studier för att istället bosätta

Lät som Rousseau.

FOTO: PONTUS LUNDAHL/TT

Compact living i Walden.

sig i ett tält på Värmdön där hon försöker ”finna sig själv”: en av alla Thoreaus adepter. Thoreau som hade gått på Harvard, vände själv universitetslivet ryggen. Han vände också sin vänkrets i Concord ryggen när han flyttade ut till Walden. Och i förlängningen vände han samhället ryggen. Utan stora deklarationer, men beslutsamt.

Thoreau var en av de första som utvecklade tanken på civilt motstånd. Han vägrade betala skatt eftersom staten stödde orättfärdiga projekt. Vännerna blev förskräckta när åtal väcktes men han tog lugnt sitt fängelsestraff. Thoreau deltog i olika projekt för att få slut på slaveriet. Men framförallt fascinerades han av naturen. Till skillnad från Rousseau studerade han fakta men texterna är nästan alltid självbiografiska. Under sin livstid var han en författare i marginalen men efter sin död har han blivit tongivande. Kombinationen av samhällskritik, naturkärlek och individuellt motstånd har varit oemotståndlig. Förmodligen har Thoreau påverkat samhällsdebatten mer än alla USA:s presidenter tillsammans.

Jämfört med Rousseau är Thoreau mer logisk och hans liv mer exemplariskt än Rousseaus även om han inte var en renlevnadsman. Under de knappa två år han levde vid Walden gick han då och då in till småstaden Concord och dinerade med sina vänner i den berömda författarkolonin. Men Thoreaus anhängare anklagar honom inte för inkonsekvens. Han är så ärlig i sina texter att

kritikerna kommer av sig. Han medger sina tvivel och sin osäkerhet.

Allt han skrev om var en förlängning av hans eget liv och kroppsliga tillstånd. Thoreau var visserligen ”naturvän”, men hans projekt är inte att hämta en värdeskala från naturen och tillämpa den på samhället. Hans projekt är att hitta ett sätt att leva som är bra för honom. Han är sökare, inte frälsare.

Thoreau utvecklade sina tankar genom praktisk handling: han vandrar till Nantucket, han bosätter sig vid Walden, han vägrar betala skatt och använder tiden i fängelse till att skriva. Han är en praktisk man som visserligen markerar sitt avstånd till världen men samtidigt i handling visar hur det går att förändra den.

Thoreau försvinner alltså inte in i naturen. Den är inget idealtillstånd för honom, ”bara” en nödvändighet. Han återvände från Walden och blev alltmer samhällsengagerad. Rousseau talade om för omvärlden hur den borde fungera, Thoreau gav exempel på hur man kan leva som individ.

Greta Thunberg lät som Rousseau när hon i ett känslösamt tal till Förenta Nationernas klimatomöte 2019 anklagade vuxenvärlden för att ha stulit hennes barndom. Om Thoreau blir nästa inspirationskälla för söndagsvandrarerna kan vi vänta oss ett annat samhällsklimat. Friden i naturen blir striden i naturen. Makthavare har anledning att se upp med de fridssökande naturvandrarerna. ✨

”

Rousseau talade om för omvärlden hur den borde fungera, Thoreau gav exempel på hur man kan leva som individ.

Av Johan Sundeen

I öppna hyllors landskap

Av rädsla för coronaviruset stänger universitetsbiblioteken sina boksamlingar. Inskränkningen av fritt tillgängliga böcker är en förlust för forskning och läslust.

2

Johan Sundeen är docent i idé- och lärdomshistoria, och verksam vid Bibliotekshögskolan.

Den som en vanlig förmidnings- eller eftermiddagstid besökte högskolebiblioteket i Borås under vårterminen 2020 möttes av två massiva, stängda träportar. Lärosätet hade inskränkt öppethållande för sin boksamling till ett par timmar om dagen. Det gällde att infinna sig kring lunchtid. Skälet bakom de stängda dörrarnas politik stavas – förstås – corona, eller rättare sagt rädsla för coronaviruset. För att minska risken för smittspridning lades återlämnade böcker i karantän i fem dagar, och biblioteksbesökarna fick hämta ut beställd litteratur på en för ändamålet särskilt anvisad plats. De öppna hyllornas landskap var för studenter och forskare tills vidare tillslutna rum, likt

en brottsplats inhägnade bakom kraftiga band. Högskolan i Borås är inte unik, flera universitet har tillämpat snarlika principer.

Dessa drastiska, av omsorg om personal och besökare betingade, åtgärder innebär ur ett bibliotekshistoriskt perspektiv en temporär återgång till en ordning som började överges i Sverige på 1910-talet. Biblioteksforskaren Jenny Lindberg har beskrivit innebörden av den dåtida reformen: ”Successivt öppnades avdelning för avdelning upp för besökare på svenska folkbibliotek. Det blev möjligt både att själv hämta och hantera de böcker man ville låna och att låta sig överraskas och inspireras av hyllornas utbud. Detta till skillnad från äldre tiders ordning, där bibliotekarien hade exklusiv tillgång till samlingarna.” Biblioteken skulle inte längre vara kulturlivets svar på speceributiker, där

FOTO: STAFFAN LOWSTEDT/TT

litteratur hämtades över disk. Först i Sverige med att anamma ordningen med öppna hyllor var Gustav Vasas församlingsbibliotek. Coronakrisens effekter på biblioteksverksamheten ger oss anledning att reflektera över värdet av de fritt tillgängliga hyllorna – för upplevelsen av biblioteksbesöket i sig, för läslusten men också för forskningens del.

Som så många andra ting i Sekelskiftes-Sveriges biblioteksideologiska samtal förknippas införandet av systemet med öppna hyllor med Valfrid Palmgren (1877–1967), efter giftermåls ingående Munch-Petersen. Denna i romanska språk vid Uppsala universitet disputerade, högerintellektuella dam var pionjär för sitt kön i mycket av det hon företog sig. Hon var till exempel den första kvinnan att inväljas i

Stockholms stadsfullmäktige för Allmänna valmansförbundet, och likaledes den första biblioteksamanuensen av kvinnokön att anställas på Kungliga biblioteket. På regeringens uppdrag framlade hon 1911 utredningen *Förslag angående de åtgärder, som från statens sida böra vidtagas för främjandet af det allmänna biblioteksväsendet i Sverige*. Här sökte hon för svenska behov och förhållanden omsätta det anglosaxiska Public Library-ideal som hon likt en religiöst troende person hade tagit till sitt hjärta.

När Valfrid Palmgren gav sig ut på sin både i samtiden och av eftervärlden frekvent uppmärksammade Amerikaresa 1907 gjorde hon det med en sträng förmaning i bagaget. Överbibliotekarien Erik Wilhelm Dahlgren vid Kungliga biblioteket hade givit henne en förhållningsregel: "Låt nu se att fröken Palmgren håller huvudet kallt

” Biblioteken skulle inte längre vara kulturlivets svar på speceributiker, där litteratur hämtades över disk.

>>

”

Genom att låta mötet mellan låntagaren och böckerna ske utan mellanhänder, och under fritt eget sökande, myndigförklarades användaren.

och inte låter sig förvilla av de amerikanska biblioteksidéerna.” Dahlgren, som var en man av det vetenskapliga bibliotekets stam, hade emellertid inte mycket för sina varningsord till nationalinstitutionens kvinnliga medarbetare. Anspelande på Julius Caesars ord efter segern vid Zela skrev Palmgren om sitt möte med USA:s Public Library-väsande: ”Jag kom, jag såg, jag blev besegrad.” Det kan ses som uttryck för den unga svenskans integritet och självständighet i förhållande till sin myndige arbetsgivare, att hon med särskild entusiasm kom att ta till sig två med de amerikanska allmänna biblioteken förknippade fenomen som Dahlgren särskilt ogillade: barnavdelningarna och systemet med öppna hyllor.

Amerikas förenta stater var för Valfrid Palmgren drömmarnas värld. Här fanns ett biblioteksväsande som innefattade allt det hon saknade i Fattig-Sveriges brokiga, amatörmässiga och undermåliga folkliga bibliotek. Boksamlingarna i de nio delstater hon besökte representerade också en annan värld än de ämbetsverkslika institutioner som Europas nationalbibliotek utgjorde. ”De fria offentliga biblioteken” i USA påminde i anda och inredning inte sällan om välskötta hem. De befolkades av fackutbildad och allmänbildad personal – många av dem kvinnor, vilka betraktade relationen till

användarna som lika viktig som böckerna som de sorterade. De inrymdes inte sällan i estetiskt tilltalande, klassiskt utformade och tempellika byggnader för vilka delstaterna hade gjort rum i storstädernas mest attraktiva offentliga miljöer. De amerikanska biblioteken hade uppsökande verksamhet och kännetecknades av en effektivitet som fick en europeisk besökare att skämmas över till exempel framtagningstiderna på hemmaplan.

Framförallt tilltalades Palmgren av att de amerikanska allmänna biblioteken riktade sig till alla samhällsmedborgare, oavsett klass- eller generationstillhörighet. Hon ogillade skarpt det med henne av eftervärlden förknippade uttrycket folkbibliotek. Begreppet förde tanken till proletariet, folkkök och folksöndag. Hon använde sig ofta av den föraktfulla metaforen litterära bespisningsanstalter och retade med sitt rättframma sätt, och vassa retoriska vändningar i tal och skrift, upp representanter för Folkbildnings-Sverige.

Ett särskilt kapitel i Palmgrens biblioteksmission rörde strävan att göra samlingarna tillgängliga för användarna. I *Biblioteket – en ljushård*, utgiven 1909 i Föreningen Heimdals folkskriftserie, delger Valfrid Palmgren läsarna känslan av att vandra runt i ett bibliotekslandskap med öppna hyllor: ”På den, som är van vid från allmänheten avstängda boksamlingar eller låsta bokskåp, gör det ett egendomligt och djupt intryck, då man ser den amerikanska allmänheten fritt och otvunget som hemma hos sig röra sig bland de offentliga bibliotekens bokhyllor och skatter.”

Systemet med öppna hyllor är för Palmgren en nyckel till den trevnad som utmärker de amerikanska allmänna biblioteken. Till skillnad från de om sterila institutioner påminnande europeiska biblioteken antog de amerikanska boksamlingarna med sina öppna hyllor skepnad av ombonade hem. Ur ett sekelskiftsperspektiv är det ett signifikant ordval Palmgren använder sig av för att beskriva atmosfären i de amerikanska biblioteken. Begreppet hem intog som bland andra historikern Nils Edling har visat en rangplats i det tidiga 1900-talets offentliga samtal. I det partipolitiska sammanhang till vilket Palmgren hörde, Allmänna valmansförbundet, var de små plattformarna – hemmet, familjen, församlingen – viktiga ideologiska komponenter. Likaledes var begreppet hem centralt för de akademiskt präglade unghögerkretsar som Palmgren, genom medverkan i Adrian Molins tidskrift *Det Nya Sverige*, stod i viss förbindelse med.

De öppna hyllornas betydelse i Palmgrens biblioteksideologiska agitation begränsade sig emellertid inte till att skapa hemkänsla i dessa för hennes samhällssyn så centrala offentliga miljöer. Ordningen handlade i lika hög grad om synen på användaren. Genom att låta mötet mellan låntagaren och böckerna ske utan mellanhänder, och under fritt eget sökande, myndigförklarades användaren. Samtidigt

fick vederbörande på egen hand praktisera kunskapsinhämtandets konst.

Öppna hyllor var i Palmgrens ögon av betydelse för alla besökare. Hon exemplifierar genom att diskutera nyttan av systemet för två ytterligheter av användares del: den läsovana publiken och den lärda dito. Om de förra säger hon: "Hundratals och tusentals människor bliva därigenom trängna biblioteksbesökare; människor, som eljes, om de överhuvudtaget läsa alls, läsa gottköpslitteratur, få nu se, att det existerar tusende och sinom tusende intressanta böcker av bättre slag, av vilka de får större behållning." Den puritanskt lagda Palmgren bekämpade i likhet med många andra smakdomare inom kultureliten och folkbildningsväsendet de massdistribuerade böcker som av kritikerna omväxlande benämndes smuts-, kolportage- och gottköpslitteratur. Hon var med och jagade den amerikanska deckarhjälten Nick Carter på flykten. Om Stockholm fick ett allmänt, offentligt finansierat, bibliotek värdigt en huvudstad skulle ungdomen komma på bättre tankar än att tillbringa kvällarna i tarvliga deckarromaners sällskap! Mindre naiv var uppfattningen att de öppna hyllorna var av betydelse för att öka antalet hemlån. Om en sådan effekt kunde biblioteks-ideologen Fredrik Hjelmqvist rapportera vid Sveriges Allmänna Biblioteksförnings årsmöte 1916.

Om de vetenskapligt skolade biblioteksanvändarnas glädje av öppna hyllor säger Valfrid Palmgren någonting för humanvetenskapernas del beaktansvärt. Hon talar om den metod för insamling av källmaterial som utövas när ögonen får löpa fritt längs hyllmeter efter hyllmeter av bokryggar: "Utom den betydelse, de öppna hyllorna har för den s.k. stora allmänheten, äro de naturligtvis av minst lika stor vikt för studenter och forskare. Värde av detta system för den, som bedriver forskningsarbete inom ett visst område, är så pass påtagligt, att

därom knappast kan finnas mer än en mening."

Sällananvändarens och den lärda besökarens respektive nytta av de öppna hyllorna är i ett avseende densamma: Det handlar om att hitta fram till det oväntade, att finna helt andra verk än de som brukaren hade i åtanke då han/hon styrde stegen mot biblioteket. Jag har i min egen forskning många gånger upplevt avgörande ögonblick i de öppna bokhyllornas landskap. På en tidig punkt i mitt arbete med den kristna vänstern och arvet från 1968 bytte jag, för att nämna ett exempel, för en halvtimme miljö: Jag lämnade Kungliga bibliotekets läsesal till förmån för källarplanet på Rönnells antikvariat på Birger Jarls-gatan. Bland de otaliga banden i hyllor med kyrkohistorisk och teologisk litteratur fann jag en för mig då okänd, men för det kommande arbetet avgörande, studie: Risto Lehtons *Story of a Storm. The Ecumenical Student Movement in the Turmoil of Revolution 1968 to 1973*.

Databaser i all ära, men hantverket att gå igenom tryckta referensförteckningar och att botanisera bland öppna hyllors bokryggar är alltjämt av central betydelse för historieskrivningen. De öppna hyllornas öde i vår samtid handlar inte bara om coronastängda bibliotek. När vi, efter pandemin, återgår till vardagen kvarstår problemet med utarmningen av boklådorna och antikvariater; vilken vi i våras påmindes om genom uppgifterna om att den danska bokhandelskedjan Arnold Busck hade försatts i konkurs. Att mycket av litteraturförsäljningen har flyttat över till nätet har negativt påverkat inte bara antalet boklådor i våra stadskärnor utan i hög grad också sortimentet i desamma. Utsikterna att göra ett avgörande litteraturfynd i öppna hyllors miljö har därmed blivit väsentligen sämre. Det är inte lika illa som att mötas av två stängda trädörrar, men likväl en förlust av kvalitet i livet och i forskningen. ✨

”

När vi, efter pandemin, återgår till vardagen kvarstår problemet med utarmningen av boklådorna och antikvariater.

Hemkänsla: Public library i Wisconsin.

FOTO: WISCONSIN HISTORICAL SOCIETY, WHS-63779

Forskning i utbildningsvetenskap ägnar sig inte åt utbildnings- och inlärningsresultat. Skolkunskaper betraktas som suspekta eftersom objektiv sanning inte anses existera.

Till kunskapens försvar

Av Inger Enkvist

”

Man skulle kunna tro att viljan att förbättra elevernas kunskaper står i centrum för utbildningsforskarna, men så är det inte.

En avhandling i pedagogik framlagd våren 2020 vid Örebro universitet, *Att utbilda rättighetsbärare*, studerar hur lärare på lågstadiet lär ut mänskliga rättigheter. Trots att ämnet är pedagogik är temat alltså inte inläring av skolkunskaper utan av rättigheter. Avhandlingen stöder sig uttalat på teoretikern Michel Foucault, känd för att hävda att allt i samhällslivet handlar om makt.

De 150 sidorna text presenterar huvudsakligen vad andra forskare sagt om barns rättigheter, och bibliografin är hela 19 sidor lång. Den empiriska delen är begränsad till ett fåtal iakttagelser i ett par lågstadiesklassrum. Avhandlingsförfattaren har studerat tre ”styrningstekniker”. Först den ”disciplinerande” som ska få barnen att ”göra som de blir tillsagda och bete sig flitigt och lydigt”. Sedan den ”pastoral” som genom ”guidning” leder barnen att handla på ett visst sätt. Till sist den ”självstyrande”: ”Här är frihet det centrala elementet. Aktiviteter där barnen genom frihet får känna sig själva, styra sig själva och vårda sig själva inkluderar.” Kan man gissa vilken teknik avhandlingsförfattaren sympatiserar med? Slutsatserna är triviala och består i att lärare ska göra sådant som lärare alltid gjort. Ett exempel är att säga till att ingen elev får tränga sig före en annan.

I avhandlingen talas det över huvud taget inte om att skolans uppgift är att förmedla kunskap. Det talas om barns rättigheter och däribland deras rätt till inflytande, men vilka rättigheter talar vi om? Det

undersöks inte vad barn tycker om olika sätt att organisera klassrum eller huruvida alla barn har samma åsikt om den saken. Barns rättigheter till duktiga lärare, lugna klassrum och goda kunskaper nämns inte.

Jag tar upp avhandlingen därför att den är typisk i att inte studera inläring. Man skulle kunna tro att viljan att förbättra elevernas kunskaper står i centrum för utbildningsforskarna, men så är det inte. En granskning från Högskoleverket 2009 konstaterade istället att utbildningsvetenskaplig forskning har en nära anknytning till politik och administration. Sundell och Stensson fann 2010 att bara 6 procent av de 288 avhandlingar som framlagts i pedagogik åren 1997–2006 intresserade sig för utbildningsresultat. Broady och medarbetare studerade 2011 pedagogisk forskning som fått externa anslag och såg att få projekt fokuserade på utbildningsresultat. Eklund undersökte år 2000 innehållet i 165 svenska doktorsavhandlingar i pedagogiska ämnen och fann bara en enda studie av inlärningsresultat, där olika metoder ställdes mot varandra. Forskarna ägnar sig alltså inte åt sådana ämnen som finansierarna, huvudsakligen skattebetalarna, kanske tror.

I utbildningsvetenskapliga texter från de senaste decennierna är det slående att man citerar just Foucault och andra som kritiserar västerländska liberala och demokratiska länder för att inte ha nått den absoluta jämlikheten. Utbildningssystemets uppgift ses som att minska sociala skillnader och föra kampanjer mot rasism och sexism. Västerländsk

Susan Haack tar striden.

FOTO: SCHOOL OF MIAMI LAW

utbildning och vetenskap ses som centrala "fästningar" att intas av "krigarna", på engelska benämnda "social justice warriors", SJW. Avgörande för perspektivet är övertygelsen att skolkunskaper är suspekta därför att man anser att objektiv sanning inte finns. Misstänksamt sätter man begrepp som "fakta", "kunskap" och "vetenskap" inom citationstecken. I den citerade avhandlingen är skolkunskaper helt enkelt frånvarande.

Den som i dagens situation vill försvara vetenskap och kunskap behöver känna till hur man säkerställer kunskap, det som på fackspråk kallas epistemologi. Susan Haack, en brittisk epistemolog verksam vid University of Miami, konstaterar att hennes studieområde har förvandlats till en "krigszon" på grund av attacker från forskare fientliga till idén med objektiv kunskap. Antiintellektuella grupper har på ett kunskapsmässigt illegitimt sätt tagit sig in i västvärldens centrum för kunskapsproduktion.

Haack påpekar först att begreppet vetenskap missbrukas. Vetenskap bygger på intellektuell integritet och på att forskare ärligt försöker förstå vad som är sant. Den förutsätter breda och djupa kunskaper, tråget arbete, förmåga att inte släppa ämnet innan man nått resultat, förmåga att identifiera väsentliga

resultat och mod att försvara sina resultat, även om de inte är sådana som överordnade eller kolleger vill se. Det som hänt de senaste decennierna är att personer som inte drivs av ett brinnande intresse för att skapa ny kunskap har skaffat sig utrymme vid universiteten. I *Manifesto of a Passionate Moderate* (1998) talar Haack om tre sorters forskning. Den riktiga eller genuina är den som söker sanning. En annan typ kallar hon "fake", och forskare med sådan inställning är liknöjda inför sanningsbegreppet och ser forskning som en social miljö bland andra, där man når framgång genom sina kontakter. Den tredje varianten kallar hon "sham", och den innebär att forskaren utgår från ett visst resultat och letar argument för att stödja det. Forskaren kan vara ideologiskt driven eller betald av ett företag eller en part i en tvist. Hon menar att de två varianterna fake och sham är former av pseudoforskning och att sådan forskning har ökat starkt. Avhandlingen som beskrivs ovan illustrerar tendensen.

Haacks kritik riktas både mot de relativister som snarast är postmodernister och förknippas med idén att sanning inte finns och mot multikulturalister och radikala feminister som hävdar att varje grupp har sin egen sanning. Haack kallar dem de "nya cynikerna", eftersom de liksom cynikerna i antiken misstror andra människors vilja till opartiskhet. Det är riktigt,

säger Haack, att alla har ett perspektiv och det är typiskt för människor, men det är inte det enda som människor använder sig av när de ska bedöma en situation. De har också kunskaper, metoder och vilja att ompröva tidigare förståelse, och de kan ta hjälp av andra. Haack säger sig i *Defending Science – within Reason* (2003) och *Evidence and Inquiry* (2009) vara trött på att höra att sanning inte finns, när alla i sin vardag utgår från den.

De nya cynikerna hävdar att allt är "socialt konstruerat" och också vetenskap. Stopp, säger Haack. Naturvetarna har lyckats bra, därför att de har konstituerat sig som grupp och inte släpper fram annat än det som bevisats. En sådan granskning är inte samma sak som att resultatet förhandlats fram av sociala skäl. De nya cynikerna har kommit förbi kontrollmekanismer som "peer review" genom att starta egna tidskrifter och genom att använda varandra som sakkunniga. *Peer review* och antalet citeringar i andras artiklar är därför inte något säkert tecken på kvalitet. Det finns universitetsmiljöer som i praktiken inte utsätter sig för granskning utifrån utan utgör en parallell värld som kan se vetenskaplig ut men som inte söker sanning. En lång bibliografi garanterar inte nödvändigtvis att en text är vetenskaplig. Min uppfattning är att att pseudoforskning inte är ett enstaka problem utan återfinns på breda områden av samhällskunskap och humaniora.

Haack betonar att universiteten idag tar beslut som avgör om de kommer att kunna fungera som universitet i framtiden. När de anställer en ny lärare och forskare står valet inte bara mellan forskare med olika grad av vetenskaplig skicklighet utan i första hand mellan sökande med ett genuint forskningsintresse och andra som ser forskning som social aktivism eller som ett sätt att framhäva sin person. De svenska universitetens val kompliceras också av att regeringen har lagt på högskolan icke-akademiska mål som nu senast "jämförbarhetsintegrering".

Vad gäller Susan Haack så förtjänar hon att utnämnas till "intellectual integrity warrior".

Inger Enkvist är professor emerita i spanska vid Lunds universitet.

TEMA

EUROPAVÄGAR

Europas länder och EU-samarbetet prövas just nu i många olika avseenden. Vad finns det för hopp om en god demokratisk och ekonomisk utveckling? Finns någon chans att Sverige hittar fram till en självständig och konstruktiv EU-politik?

Vad ska vi göra nu?

Sverige måste förhindra att EU blir ett ingenmansland. Men då krävs en ny Europapolitik.

Av Fredrik Erixon

En bild säger mer än tusen ord, sägs det. Jag har ett foto från den 13 november 1994 – den dag då Sverige röstade för att ansluta sig till EU – som berättar något om rörelser i svensk opinion om EU, och kanske också varför det är lite stumt i vårt tänkande om Europaprojektets framtid. Fotot är taget på gatan utanför Gamla Teatern i Östersund, där JA-kampanjen den kvällen hade sin lokala valvaka. På bilden finns jag och två andra från den vinnande sidan: alla i slips och kostym, alla aktiva i moderaterna – det parti som gjorde betydligt mer än andra för att driva opinion för ett svenskt EU-medlemskap. Med på bilden är också tre andra personer – alla i jeans, två i anorak – från NEJ-sidan som hade kommit för att gratulera oss. Två av dem var aktiva miljöpartister, en var en profilerad socialdemokrat.

Tjugofem år senare har synen på EU ändrats, åtminstone om jag tar mig själv ur fotot. Personerna från NEJ-kampanjen arbetar idag inom statsförvaltning och akademien, och är sedan länge klara anhängare av EU. Mina två vänner från JA-sidan, däremot, har det senaste decenniet börjat tvivla på Europaprojektets duglighet. Efter EU-toppmötet i juli, då de 27 regeringscheferna kom överens om en ny återhämtningsfond, brast det för båda. En skrev i ett Facebookinlägg att ”om konkurrenskraftiga länder nu ska beskattas för att finansiera underskotten i Medelhavsländer och skicka ännu mer bidrag till antiliberala regimer i Östeuropa, count me out”. Den andra lade upp en bild på sin Facebooksida med ett tydligare budskap – ”Swexit nu!”

Nej, enskilda exempel berättar inte allt. Svensk opinion är sedan andra halvan av 1990-talet tydligt för att Sverige ska vara medlemmar i EU. Om något har hänt i den övergripande opinionen under senare år är det väl snarast att klyftan mellan anhängare och motståndare rört sig till de förras fördel. Men när EU-kommentatorer klagat över att svensk debatt om EU inte har rört på sig mycket sedan folkomröstningen brukar jag tänka att det är precis tvärtom: opinion och position om EU-medlemskapet i det svenska partilivet har förändrats ganska rejält. Vänstern har gjort upp med sitt EU-motstånd. Och högern – har den nu inte gjort slut på sin historiskt intima relation med EU-projektet?

Enligt den senaste SOM-undersökningen om EU-opinionen är centerpartiet och miljöpartiet de två partier med störst andel EU-sympatisörer. Det är, för alla som var aktiva i folkomröstningsdebatten, uppochnedvända världen. För ett kvartsekel sedan var centern ambivalent om EU – för att inte säga kluvet. Partiet

tog ställning för medlemskap, men många av dess ledande politiker och opinionsbildare – Birgitta Hambræus, Håkan Larsson, Hans Lindqvist – var brinnande motståndare. Jämte Vänsterpartiet var Miljöpartiet det starkaste NEJ-partiet i folkomröstningen om EU-medlemskapet – och få politiska ledare har varit så synonyma med EU-motståndet som de förra språkrörerna Per Gahrton och Birger Schlaug. Vänsterpartiets väljare har också förändrat sin syn: en marginell andel av dess väljare (mindre än 2 procent, om jag minns rätt) röstade för EU-anslutning 1994 men idag är andelen EU-sympatisörer mer än dubbelt så stor som andelen EU-motståndare.

Förändringen på högerkanten är mer svårfångad. En stor majoritet av moderaternas och kristdemokraternas väljare stöder svenskt EU-medlemskap: de är inga ”swexit”-partier och lär heller inte bli det. Men stödet för EU bland dessa väljare har fallit det senaste decenniet. Dessutom är det en bättre indikator på den pågående opinionsförskjutningen att det numera är en minoritetsuppfattning i den svenska högern att vi ska byta ut kronan mot euron. Få andra förslag har likt euro markerat federalistiskt tycke och under lång tid var EMU-projektet intimt förknippat med den svenska högern. Idag skulle mindre än en tredjedel av moderaternas väljare rösta för euron och därmed bli fullständig medlem i EU.

Men det stoppar inte där. Svensk höger är på det hela taget mindre bekväm med EU idag jämfört med EU för ett eller två decennier sedan. Partier, tankesmedjor och ledarsidor till höger har sällan mycket till övers för vad som kommer ut från Bryssel. I sak och tonfall, dubier och frustration, ligger diskussionen nära den brittiska högerdiskussionen om EU – som den var för 25 år sedan när brexit var ett sätt frö, men ännu inte en planta.

Opinionsförändringarna till höger och vänster är inte bara intressant för svensk politik. De speglar också en viktig förklaring till varför debatten i Sverige om Europaprojektets framtid är oförlöst – att samtalet om EU är just stumt och oengagerat, att många inte riktigt tar frågan på allvar. För Sverige anslöt sig inte till EU som en del av ett civilisatoriskt fredsprojekt. De bärande argumenten har längre varit transaktionella: EU och dess inre marknad ger bättre möjligheter till handel och investeringar, eller förbättrar våra möjligheter att påverka Europa. Men intentionen med EU-medlemskapet handlade för många om en »

Den 13 november 1994: Ingvar Carlsson pustar ut.

FOTO: ANDERS WIKLUND/TT

uppgörelse med Sverige – eller motståndarna till det gjorde också EU-medlemskapet till en fråga om oss själva.

För oss som var höger var detta självklart. Ett medlemskap i EU skulle markera slutet på en era då Sverige levde efter kalsuparteorin och inte valde sidan mellan öst och väst, socialism och kapitalism. Det var en vidräkning med neutralitetsdoktrinen, och vi hade stöd i murens fall, Östeuropas frigörelse och en socialdemokrati som inte stod rak i stödet till Baltikums självständighet. Vi såg också framför oss att Sveriges ekonomiska politik skulle normaliseras – bort från blandekonomin, statsmonopolen och cyklerna med inflation och devalvering. Där fanns också en gemenskap med socialdemokratiska JA-anhängare. Den svenska ansökan om medlemskap i EG (dåvarande EU) aviserades 1990 av en socialdemokratisk regering – som en del i ett paket för att reformera det krisande AB Sverige.

NEJ-sidan var också självupptagen, åtminstone i huvudsak. Sverige var för många socialdemokrater en moralisk stormakt och skulle korrumpas av ett EU som var för katolskt, konservativt och kapitalistiskt. Kenth Pettersson och andra företrädare för den stridbara delen av fackföreningsrörelsen befarade en liberalisering av arbetsmarknadspolitiken och en fortsatt rörelse bort från den gammalkeynesianska stabiliseringspolitiken. Ja, här fanns också en alternativ ”indie”-opinion-JAK-rörelsens kampanj mot bankrån, Agneta Starks och Maria-Pia Boëthius feminism och de första stegen till Stödstrumporna. Men precis som på JA-sidan speglade perspektiven sällan EU och dess framtid: argumenten var inåtvända och handlade om Sverige.

Detta var varken konstigt eller beklagansvärt: det är ett stort projekt att ansluta sig till EU. Men den nationella självbespeglning som utgjorde folkomröstningsprojektet har nu gått i mål. Den svenska vänstern är numera mindre apart än tidigare: den är, i bred mening, inte tvivlande på liberal demokrati och betraktar inte internationell solidaritet som ett alternativ till europeiskt samarbete. Ja, EU-medlemskapet har på sitt sätt civiliserat svensk vänster. Högerens intention med EU-projekt har också nått vägs

ände. EU är inte längre ett bräckjärn för borgerliga reformer här hemma. Sverige liksom några andra små ekonomier i norr är snarast säregna röster för ekonomisk liberalism i ett Europa som har återuppväckt entusiasmen för industripolitik, regleringar och ett slags passiv-aggressiv protektionism.

Om Sveriges gamla Europaprojekt nu är fullbordat, vad vill då olika rörelser och politiker med EU framöver? Det finns goda och dåliga nyheter. Den dåliga nyheten är att inget parti eller ledande politisk röst i Sverige tycks ha en aning om vad de vill: de vet i bästa fall enbart vad de inte vill. Den goda nyheten är att Sverige knappast riskerar att bli överkört av ett EU som faktiskt vet vad det vill: det finns inte många partier eller ledare runt om i Europa som har en idé om EU:s framtid som kan samla EU-länderna samtidigt som den kan bli framgångsrik i nationella val.

Ta exemplet med den nya fonden för att stötta den coronasjuka ekonomin. I många ögon är denna fond ett tydligt genombrott för ett slags federalistiskt EU som oundvikligt kommer att utvecklas till en permanent transferunion med egen beskattningsrätt. Kritiker ser framför sig ett EU där länder som Grekland, Italien och Spanien kommer att få dragningsrätt på skattebetalare i Nederländerna, Sverige och Tyskland. När pensionssystemen i Medelhavsländerna slutligen krackelerar – ja, är det då inte bara att skicka räkningen till Mutti Merkel eller den frugala fyran?

Nej, nu lär det inte bli så, åtminstone inte inom överskådlig framtid. Det finns många skäl att vara kritisk till EU:s nya fond och den allmänna budgetpolitik som den är en del av. Men precis som mycket annat i EU de senaste åren är den en konsekvens av att få har en uttänkt idé om vad de vill med EU – och att ännu färre har en sådan idé som de samtidigt kan få stöd för i nationella val.

Tyskland har inte givit upp sitt principiella motstånd till en transferunion. Merkels stöd till den nya fonden var en omvändelse hon tvingades till för att hantera en omöjlig inrikespolitisk situation. Efter att den tyska författningsdomstolen i våras rest grundliga tvivel på legaliteten i Europeiska centralbankens stödköpsprogram stängdes möjligheten att låta ECB få hantera de statsfinansiella kriser som kunde (och fortfarande kan) följa i coronakrisens spår. Ingen tysk politisk ledare skulle överleva att radikalt utmana de två mest respekterade efterkrigstida federala institutionerna i Tyskland – Bundesbank och Bundesverfassungsgericht, centralbanken och författningsdomstolen. Det fanns heller inte mycket tyskt stöd för en särskild lösning med transfers mellan euro-länder – att låta den Europeiska stabilitetsmekanismen arbeta med bidrag istället för lån till behövande stater. Lösningen fanns i en obskyr del av EU-traktaten som möjliggör temporära och extraordinära fiskala insatser finansierad genom lån. Det blir nu inga direkta transfers till krisande länder med stora budgetunderskott och alarmerande nivåer på statskulden. I slutänden kommer alla EU-länder att betala lite mer och få lite mer tillbaka – mest (per capita) får länder i Östeuropa med låg statsskuld, hög tillväxt och som inte drabbats lika hårt som andra av pandemin.

”A camel is a horse designed by a committee.” EU:s långsiktiga problem är att när det ställs inför stora politiska utmaningar – eurokrisen, migrationskrisen, och nu coronakrisen – är det ofta oför-

”Vänstern har gjort upp med sitt EU-motstånd. Och högern – har den nu inte gjort slut på sin historiskt intima relation med EU-projektet?”

Moderat classic: EU en självklarhet.

FOTO: OLA TORKELSSON/TT

möget att reagera med åtgärder som faktiskt hanterar problemen. Variationerna mellan medlemsstaterna har över tid blivit större och det saknas en gemensam föreställning om vad nutid och framtid kräver av EU. Risken från ett svenskt perspektiv är inte så mycket att andra länder kommer att bestämma detta åt oss – att vi mot vår vilja behöver bli en del av ett stort federalistiskt projekt, eller att vi blir en obetydlig del i EU-samarbetets utkant. Den större risken är snarare att EU kommer att förpassas till ett politiskt ingemansland – för komplicerat att förändra, för irrelevant att bry sig om.

Sverige har all anledning att förhindra en sådan utveckling, men då krävs en annan politisk blick på Europasamarbetet. Vi har en besvärlig geopolitisk situation men har inte haft förmågan att hantera den med medlemskap i Nato, en snabb förstärkning av den egna militära kapaciteten och initiativ för att stärka det europeiska försvarssamarbetet. EU-länder må tycka olika om Ryssland – för vissa är Vladimir Putin ett territoriellt hot, för andra en pålitlig affärspartner – men ett livskraftigt EU ger Sverige geopolitisk stabilitet. När USA drar sig tillbaka från internationellt ledarskap har Sverige ett större behov av politisk makt för att försvara internationella ekonomiska intressen, inte minst vårt beroende av handel. I en tid där ekonomisk framgång alltmer bestäms av kapaciteten för att skapa nya idéer, teknologier och innovationer behöver Sverige ett intimt internationellt politiskt sammanhang som erbjuder möjligheter till import, imitation och forskningssamarbete. I alla dessa frågor finns det ett stort strategiskt intresse för Sverige att EU är vitalt.

Jag nämner dessa tre exempel därför att de faktiskt redan ingår i svensk EU-politik – men på ett sätt som är krampaktigt, repetitivt och oinspirerat. Sverige anslöt sig till Pesco, det permanenta strukturerade samarbete som utvecklar ett tätare militärt samarbete inom EU, men inte utan knot. Visst, vi stöttar nya internationella handelsavtal, men är inte ett land som tar nya handelspolitiska initiativ eller bidrar med nytt tankeledarskap på hur den internationella handelsordningen behöver förändras för att överleva. Sverige är en varm anhängare av större EU-anslag till forskning, men i huvudsak enbart om resurserna tas från andra utgifter som jordbruks- och regionalstöd. Det är ingen dålig princip, men den gör det svårt att åstadkomma väsentliga skillnader i EU:s forskningsbudget.

Det var enkelt att föra en EU-debatt när den huvudsakligen handlade om oss själva. Nu ställs vi inför ett svårare uppdrag: Sverige behöver en politik för hur det vill att EU ska utvecklas framöver. EU är, efter ett initiativ av Emmanuel Macron och Angela Merkel, på väg att starta en process om eventuella förändringar i EU-fördraget. Den debatten sker efter en lång tid av växande friktion i EU och det är inte alldeles orimligt att tro att några medlemsländer inom överskådlig framtid kommer att välja en lägre grad av association med EU:s inre kärna. Det är en utveckling vi kan påverka, men inte styra. Sverige kan nå resultat, men inte utan eftergifter. Det är mindre troligt att Sverige kan åstadkomma detta utan konsekvenser för EU-opinionen inom vissa partier.

Fredrik Erixon är director vid European Centre for International Political Economy.

Vi mot dem

Centraleuropas nationalism och antiliberalism har djupa historiska rötter. Men trots den högerpopulistiska retoriken är banden till EU för starka för att kapas.

Av Adam Cwejman

Vilken väg väljer Centraleuropa? I västeuropeisk nyhetsrapportering handlar det ständigt om bråk med Bryssel, högerpopulistiska framsteg och konservativa reaktioner mot västeuropeisk migrationspolitik, abortlagstiftning och hbtq-värderingar. Visserligen drar slutsatsen att det här äktenskapet mellan Väst- och Centraleuropa aldrig var allvarligt menat och så sakteliga är på väg att upplösas. Men är det riktigt så illa?

Vad många västeuropéer inte förstår är att deras upprepade uppfostringsförsök spelar en gammal centraleuropeisk konflikt i händerna. En konflikt som har mer än hundra år på nacken och som, trots ett världskrig, ett halvsekel av kommunism och tre decennier av oberoende består.

Polen, Tjeckien, Slovakien och Ungern i sina nuvarande skepnader är resultaten av de europeiska imperiernas sönderfall. Deras existens har de utgången i första världskriget att tacka för. När centralmakterna Tyskland och Habsburgska riket förlorade kriget mot Ententen och Tsar-Ryssland med oktoberrevolutionen upplöstes i inbördeskrig uppstod slutligen det autonoma Centraleuropa. Polen, Tjeckoslovakien och Ungern återuppstod efter århundraden som underordnade vasallstater.

Men vinsterna fördelades olika. Ungern, som varit den mindre parten i Österrikisk-ungerska dubbelmonarkin och som utgjorde kärnan i Habsburg, förlorade proportionellt sett till sin befolkning mest av alla länder vid fredsförhandlingarna efter kriget. Trianonfördraget stympade landet helt.

Polen uppstod som ett splittrat mångetniskt samhälle med stora minoriteter av litauer, judar, vitryssar, tyskar och ukrainare. Oberoendet var knappast stabilt och den korta mellankrigsperioden var ingen demokratisk guldålder för de centraleuropeiska länderna. Enbart Tjeckoslovakien kunde betraktas som en någorlunda fungerande demokrati. Polen och Ungern var båda, i olika grad, autokratiska stater med kringstrukna demokrati.

Centraleuropa under mellankrigstiden visade på de många problem som uppstod när tidigare mångnationella imperier upplöstes. Territoriella konflikter avlöste varandra och de inledande efterkrigsåren i Centraleuropa var knappast några fredsår. I snabb följd kom litauisk-bolsjevikiska kriget (1918–1919), polsk-bolsjevikiska kriget (1919–1921), ungersk-rumänska kriget (1919) och det polsk-litauiska kriget (1920).

Konflikterna i Centraleuropa under första världskrigets slutskede handlade om oberoendets politiska former och relationen till Europas nya maktpoler. I Ungern upprättades under en kort tid, i likhet med många andra europeiska länder, den kommunistiska Ungerska rådsrepubliken styrd av Béla Kun. Revolutioner, som den i Ungern, följdes i regel av en våldsam röd terror och möttes av en motsvarande vit kontrarevolution och vit terror. Kontrarevolutionärerna såg i de röda inte bara en vilt främmande styrelseform för landet utan även imperialism i en ny skrud. Denna gång var habsburgare, kaisern och tsaren utbytt mot bolsjevikerna.

Centraleuropa befinner sig alltså i en konfliktssituation som påminner om den efter första världskriget. Det är den fundamentala konflikten mellan samhällssystem och vem som "egentligen" styr landet, främmande makt eller folket. Vad som har förändrats är vem och vilka partier samt rörelser som spelar vilka roller i pjäsen. För dem som säger sig försvara Polen, Tjeckien, Slovakien och Ungern från främmande inblandning gömmer sig en kommunistisk Béla Kun i varje liberalt, socialdemokratiskt eller ickena-tionalistiskt parti.

Västeuropas oförståelse (eller okänslighet) inför detta upplevda behov att försvara nationen mot den främmande makten förklarar också många av de samtida konflikter som vi kan läsa oss till mellan Bryssel och de centraleuropeiska länderna. I Västeuropa tror vi att de handlar om västerländsk demokrati mot autokrati medan det för de bråkiga centraleuropéerna handlar om frihet mot förtryck.

För medan Västeuropa med självklarhet ser sin variant av den liberaldemokratiska och marknadsekonomiska staten som en självklarhet har centraleuropeiska politiker under 2000-talet alltjämt kontrat med uppfattningen att det finns flera sätt att styra ett land. Och detta även när det kommer till sådant som statstelevisionens roll, religiösa värderingar, migrationspolitik och sexualpolitik. I Västeuropa förstår vi inte varför centraleuropéerna, som redan anammat marknadsekonomin och fria val, inte kan bli mer lika oss. Men för dem handlar det om att fritt välja sin autentiska nationella särprägel.

Att västeuropéer i regel missförstår konfliktens natur har ställt till det, men inte utan goda skäl. Många i Västeuropa lurades nämligen lite av valen i Centraleuropa under 1990-talet. Då skapades

EUROPAVÄGAR

FOTO: WORLD DIGITAL LIBRARY

Vissa vann, andra förlorade.

partier i regionen som i allt väsentligt påminde om de västeuropeiska motsvarigheterna: ett stort socialdemokratiskt parti, ett stort konservativt eller kristdemokratiskt parti och några mindre agrara partier, urbana liberaler samt vänsterradikaler.

1990-talet i Centraleuropa präglades av den postkommunistiska yrvakenheten. Två tendenser dominerade den politiska utvecklingen: att så snabbt som möjligt närma sig det västeuropeiska politiska systemet och den europeiska gemenskapen samt att så radikalt

som möjligt distansera sig från den påtvingade sovjetiska planekonomin. Länderna som snabbt ryckts ut ur centralplaneringens samhällssystem var formbara, fattiga och fulla av möjligheter för dem som snabbt kunde kapitalisera på privatiseringarna. Politiskt och ekonomiskt blickade centraleuropeerna västerut.

Detta decennium skickade den tydliga signalen till Västeuropa att de centraleuropeiska länderna mer än något annat önskade att bli som de: moderna marknadsekonomier vars liberalism

>>

inte bara utsträcktes till ekonomin utan även värderingarna. Detta bekräftade vad många västeuropéer som länge skrivit om Centraleuropa, likt den engelske historikern och författaren Timothy Garton Ash, hade hoppats på. De såg framför sig en ny era för Europa där Centraleuropa, avskilt genom ett världskrig och efter fyrtio år av kommunistisk överhöghet, återvänder och återförenas med den europeiska gemenskapen.

Men denna politiska ordning som i alla avseenden påminde om västeuropeisk politik upphörde efter sekelskiftet. Centraleuropas tacksamhet gentemot Västeuropa upphör gradvis och en egen börjar stakas ut. Sekelskiftet innebar att länderna, var och en på sitt sätt, började ställa existentiella frågor: Vad gör ni nu? Är slutmålet EU-medlemskap? Vad händer när vi "återvänt" till Europa? Istället för att smidigt anpassa sig till unionsidealismen valde befolkningarna att rösta fram ledare som på olika sätt förnyade konflikten om oberoende och på vems villkor. 1920-talet hade återvänt.

Den för Västeuropa begripliga och samarbetsvilliga politiska ordning som dominerat i Polen, Ungern och Tjeckien började därför – bit för bit – att förändras. I Polen började uppfattningen spridas att landet egentligen inte hade befriats från det kommunistiska oket utan att detta enbart hade förbytts till en nominellt reformerad socialism i form av de polska socialdemokraterna SLD. Dessa, påstods det, var vargar i fårakläder som sålt ut det polska oberoendet till Bryssel. Liberalerna, de som idag utgör Medborgarplattformen och det huvudsakliga oppositionspartiet, var inte mycket bättre. Båda dessa politiska block utgjorde enligt de polska nationalkonservativa, en förlängning av det system som höll Polen nedtryckt och som, bit för bit, sålde ut polsk autonomi, tillgångar och värderingar.

Vänstern i Polen, numera helt marginaliserad, samarbetar enligt principen min fiendes fiende är min vän, oftare med mittenpartier, liberaler och andra som inte bekänner sig till nationalkonservatism eller högerextremism. Konflikten, långt ifrån klassisk västeuropeisk vänster-högerkonflikt handlar istället om samma sak som under efterkrigstiden 1918–1921 om vem som styr landet: utrikes krafter eller polackerna?

En liknande tendens som den i Polen går att skönja i Ungern. Fram tills 2010 dominerade det socialdemokratiska partiet MSZP politiken, i konflikt med det då huvudsakligen liberala partiet Fidesz. Men korruptionsskandaler samt ett förnyat och alltmer nationalkonservativt Fidesz började under 00-talet vinna mer mark mot socialdemokraterna. Även denna konflikt inordnades i berättelsen om folket mot imperialismen.

De partier som lotsade Centraleuropa genom den postkommunistiska epoken antingen försvann eller har likt Fidesz och Slovenska socialdemokraterna Smer, förvandlats till mer populistiska skapelser. Situationen är densamma i Tjeckien där det tidigare dominanta socialdemokratiska partiet CSSD tappat i varje val under 2000-talet och nu, i likhet med socialdemokraterna i Polen och Ungern, skrapar ihop omkring 7 procent av rösterna. Trots detta styr de landet i en ohelig allians med populistiska ANO och Centraleuropas största oreformerade kommunistparti, Böhmens och Mährens kommunistiska parti.

Vad Lag och rättvisa och Fidesz har lyckats med är att spela på den återkommande upplevelsen av förlorad autonomi. Och därmed har partierna, till skillnad från den identitet som den

klassiska vänster-högerskalan erbjuder väljarna, en betydligt djupare brunn att ösa ur. För om det är något som just Polen och Ungern förenas i är det erfarenheten av att återkommande gånger ha brutits upp av betydligt starkare stater och imperier. Protesterna mot EU-inblandning hamnar med detta synsätt i samma obrutna kedja av protester mot övermakten som den ungerska revolten mot Sovjet 1956 eller befrielsen från kommunismen 1989.

Den yttre fienden, må det vara Moskva, Bryssel, västeuropeisk migrationspolitik, hbtq-frågor, finanskapitalet eller utländska NGO:er finansierade av rika filantroper som George Soros brukas som redskap för att förstärka den inre sammanhållningen. Lag och rättvisa och Fidesz befinner sig i ett konstant revolutionärt tillstånd där kampen står om vilken idé som ska styra moderlandet: deras eller vår. I Polen talas om hur utländska banker eller statstelevisionen bör "återpoloniseras". För vissa väljare framstår sådan politik som uttryck för ren paranoia medan andra, ofta äldre väljare, direkt känner igen frihetskampens vokabulär.

Politiska motståndare till sådant som "återpolonisering" sorteras in bland de som antingen stöder sig alltför mycket på utländska politiska idéer (och därmed utländska ekonomiska intressen) eller de som försöker importera ett västeuropeiskt tankegods som inte hör hemma i det numera mycket etniskt och religiöst homogena Centraleuropa.

*"Den globala
samtidigheten vrider
sig bort från oss, men
även vår individuella
tid har börjat hacka."*

Trots att utvecklingen av detta nygamla 1920-tal i Centraleuropa pågått sedan sekelskiftet har Västeuropa och EU inte riktigt hängt med i utvecklingen. Svaret på konflikter och splittring är alltför "an ever closer union". Den europeiska unionen bygger i mångt och mycket på idén att vitt skilda länder kan, som det heter, "harmonisera" sin politik, ekonomiska system och byråkrati. Men förutsättningen för djupare integration mellan medlemsländerna kräver i sin tur att de är mer lika varandra än vad som idag är fallet. Det är lite av en paradox. Harmoniseringsmålet bidrar, tvärtom vad dess förespråkare hoppats på, med raka motsatsen till dess avsikt. Eftersom de centraleuropeiska nationalkonservativa mer än någon annan politisk instinkt drivs av envis självständighetsdrift, blir reaktionen det motsatta till vad EU-vänerna hoppats på. Olika snarare förstärks än minskar i storlek.

Orban och Kaczyński har inte något emot regionalstöd eller den inre marknaden. Tvärtom. Men de har inte mycket till övers för ingrepp i inrikespolitiken som skulle påverka deras nationaliseringsprocess av samhällets institutioner. Därför kan Fidesz, som senast var fallet vid förhandlingen om den europeiska Coronafonden, vinna inrikespolitiskt stöd på att Bryssel villkorar stödpaktet till Ungern (det handlar om 5,6 miljarder euro) med att landets demokratiska institutioner stärks.

Påtryckningar av detta slag, även om de är rimliga och välmenande, bygger på den felaktiga uppfattningen att Ungern – eller något annat centraleuropeiskt land för den delen – kan reformeras utifrån. Men denna yttre påverkan tycks snarare än att reformera länderna stärka dem som vill spela ut "yttre-hotet-kortet".

Centraleuropa är inte predestinerat att för alltid leva i skuggan av 1920; i en konstant kamp för politisk och nationell autonomi. Nya generationer har aldrig levt i ett kommunistiskt land och uppfattar inte Västeuropa, med sin överlägsna arrogans, som en ny version av Sovjetunionen.

Slovakerna röstade i presidentvalet 2019 fram den liberala

Ungernrevolten 1956.

FOTO: TT

Zuzana Čaputová som president. I sommarens polska presidentval bekräftades återigen att det är pensionärerna som är avgörande för Lag och rättvisas framgångar medan en majoritet av de under trettio röstar på mittenpartier, liberaler eller vänstern. Det framstår som osannolikt att alla de som röstade på liberalkonservative Warszawaborgmästaren Rafał Trzaskowski från oppositionspartiet Medborgarplattformen med tiden kommer att rösta på Lag och rättvisa.

Medan Västeuropa och Bryssel försöker sig på en byråkratisk och politisk harmonisering, som ibland lyckas och ibland möter motstånd, har centraleuropéerna faktiskt blivit mer lika sina västeuropeiska grannar. Den fria rörligheten, tillväxten och folkomflyttningen driver på en mer organisk förändring av Centraleuropa. Denna förändring känner givetvis de nationalkonservativa av och försöker stoppa.

Men det är en sak att skälla på Bryssel och skrämma polacker med svensk migrationspolitik. Det är en annan att verkligen kapa banden med unionen eller förhindra medborgarna att ta intryck av Västeuropa. Sedan EU-inträdet har de centraleuropeiska länderna – och deras befolkningar – oaktat det politiska ledarskapets sabelfviftande vunnit enormt mycket på EU-samarbetet. Dessa vinster är väldigt synliga och greppbara. Utbyggnaden av infrastruktur, såsom motorvägar, broar och hamnar, är inte sällan finansierad av unionen. Att EU, förutom rent konstantstöd även varit en avgörande del i tillväxten under tre decennier genom

import, investeringar och gästarbetares remitteringar gör att EU-skepticismen har ett tak.

Även nationalkonservativa politiker som Orban och Kaczyński, eller tjecken Andrej Babis – vars EU-kritik mildrats ordentligt med tiden – förstår vad en total brytning skulle innebära för deras länder. De kan protestera och gapa men i slutänden inser de att det vore såväl ekonomiskt som politiskt självmord. Detta är garanten för att Centraleuropa även i fortsättningen kommer att vara en del av unionen.

Att centraleuropéerna skulle vilja lämna unionen är alltså trots alla bråk än så länge otänkbart. De ekonomiska och säkerhetspolitiska fördelarna av ett samarbete är enorma. Och vem ska man beskylla för att lägga sig i inrikespolitiken om Bryssel försvinner?

Centraleuropa behöver de europeiska marknaderna, rörligheten och kapitalinförseln för sina fortsatta ekonomiska framgångar. Få, förutom de mest inbitna högerextremisterna i Centraleuropa som slovakiska kotlebisterna eller polske Janusz Korwin-Mikke tror att det ekonomiska undret sedan 1990 skulle ha skett utan exporten till Västeuropa.

Men visst kan även ett sådant här gynnsamt utgångsläge för ett enat Europa slarvas bort. Envisas Västeuropa med att ge alla Orbans och Kaczyńskis gott om valrörelseammunition kommer den inrikespolitiska konfliktlinjen mellan nationalisterna och Europavänner att spelas upp. Västeuropa får inte glömma att Centraleuropas långa revolutionära århundrade ännu inte är avslutat.

Adam Cwejman är politisk redaktör i Göteborgs-Posten.

Bygget skakar

EU förmår inte att ta ledningen i en allt farligare och mer svårförutsägbar värld. Sverige behöver driva andra aktörer framåt.

Av Patrik Oksanen

*Flower following tender flower; and birds,
And berries; and benignant skies
Made thrive the serried flocks and herds.
[...] Yonder are men shot through the eyes.
Love, hide thy face
From man's unpardonable race.*

Poeten Alice Meynell fångade i dikten *Summer in England*, 1914 idyllen, den oskyldiga och aningslösa sommaren, som kontrasteras mot den fasansfulla hösten. Den här sommaren för 106 år sedan skildras ofta som Meynell målar med sina ord, ljuvlig och härlig före den stora katastrofen.

Det var det naiva slutet på det långa 1800-talet innan det korta och brutalt blodiga 1900-talet tog vid. Det 1900-tal som kan sägas slutade med Berlinmurens fall och Sovjetunionens sammanbrott. Vårt eget 2000-talet står just nu och väger. Var det bara ett kort och trevligt mellanspel mellan tragiska kapitel? Kommer den här sommaren att ses som den sista sommaren, hemestrände i pandemitider till trots, där vi fortfarande var aningslösa inför det som Meynell kallade för "man's unpardonable race"?

Eller går frihet och fred ändå att bevara tillsammans med den säkerhetsordning som banade vägen för ett Europa utan järnridån från "Stettin vid Östersjökusten till Trieste vid Adriatiska havet", som Winston Churchill beskrev i sitt berömda tal i Fulton, Missouri, 1946?

Redan i augusti 1941, innan USA gått med i kriget, slöt Storbritannien och USA Atlantdeklarationen, som lade grunden till både FN och Nato. Den var banbrytande. Länderna lovade att inte söka territoriella vinster, nationernas rätt till självbestämmande garanterades, handelshinder skulle bekämpas, frihet för haven försvaras och ekonomiskt samarbete för socialt välbefinnande inledas.

Fram till den här punkten i historien hade territoriella erövringar varit i fokus för krig, även om USA:s president Woodrow Wilson hade liknande tankar i sina berömda 14 punkter under första världskriget: idén om en multilateral organisation, Nationernas Förbund, som skulle se till att freden bevarades. Ironiskt nog stoppade senare USA från att gå med i NF, vars saga blev kort och misslyckad.

När Roosevelt och Churchill möttes på HMS Prince of Wales

utanför Newfoundlands kust och skrev under Atlantdeklarationen blev det starten för en mängd olika processer. Ur den femte punkten, som handlade om ekonomiskt samarbete för att förbättra arbetsvillkor och social välfärd, kom sedan Bretton Wood-konferensen i New Hampshire 1944 där samtliga allierade länder deltog. Då lades grunden till det internationella valutasystemet med Världsbanken och IMF, Internationella valutafonden. Dollar kom att ersätta guld som global referensvaluta och deltagarna förband sig att upprätthålla valutakursen samt att undvika handelskrig.

För att hjälpa Västeuropa på fötter och minska risken för kommunistiskt övertagande pumpade USA in över 12 miljarder dollar (130 miljarder dollar idag) i slutet av 1948–1951 genom Marshallhjälp. Sverige, som inte varit med i kriget, tog emot 347 miljoner dollar.

Idén om samarbete för gemensam fred och välbefinnande fick sex europeiska länder att 1952 bilda Kol- och stålunionen, som idag är EU. Under kalla kriget stod nu två olika system, ideologiska, ekonomiska och politiska mot varandra men när slutsatserna från Europeiska säkerhetskonferensen i Helsingfors skrevs under av Sovjetunionen, USA, Kanada och nästan alla europeiska stater 1975 ledde det till början av slutet för Sovjetkommunismen.

Relationen mellan stater fanns bland annat slutsatser om territoriell integritet, okränkbarhet av gränser och fredlig lösning vid meningsskiljaktigheter. Men framförallt bar organisationer som Charta 77 och Solidaritet med sig idéerna från Helsingfors om mänskliga rättigheter och grundläggande friheter. Berlinmuren föll 1989 och två år senare upplöstes Sovjetunionen. I kombination med det överlägsna ekonomiska samarbetet som väst byggt utifrån Atlantdeklarationens idéer blev Sovjetkommunismens misslyckanden allt mer uppenbart för befolkningen och imperiet imploderade inifrån.

Europeiska säkerhetskonferensen är idag Osse, Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa, och längs vägen kom Parisstadgan för ett nytt Europa 1990 och Budapestmemorandumet 1994. Avtal som bar med sig idéer om en fredlig värld där den starkes rätt var förpassad till historien. I Budapest 1994 lämnade Ukraina, samt Vitryssland och Kazakstan, ifrån sig sina kärnvapen mot säkerhetsgarantier om territoriell integritet från Ryssland, USA och Storbritannien.

>>

Det är inte konstigt att många beslutsfattare i Europa, som levt med kalla krigets kärnvapenhot och subversion från östblocket, trodde att de kunde stänga dörren till historien och minska sina militära utgifter.

Det var inte bara Sverige som rustade ned. Västtyskland spenderade runt 2,4 procent av BNP på försvaret 1989, men det återförenade Tyskland var nere på under 1,2 procent av BNP under åren 2014–2016 innan det vände uppåt. Sverige låg på 3 procent av BNP, eller högre, under Fälldins regeringsår. 1997 hade det sjunkit till 2 procent av BNP, och vidare ned till 1 procent 2017 och 2018 innan det började vända uppåt.

Besparingarna innebar att Sverige skrotade totalförsvaret till förmån för internationella insatser. Den svenska armén skars ned med 93 procent, bara för att ge en siffra som illustrerar hur stark tron på fred var när Nato och EU omfattade även gamla länder i Warszawapakten. Med den materiella nedrustningen kom också den mentala. Demokratin och marknadsekonomin stod som vinnare och många trodde att världen bara kunde bli friare, rikare och bättre. Problem och hot tonades ned, grupp tänkandet gjorde att reaktionerna på förändringar dröjde.

1990-talet var den regelbaserade och liberala världsordningens storhetstid, även om det fanns fläckar, problem och misslyckanden som folkmorden i Rwanda och i Srebrenica. Väst, särskilt USA, agerade också med övermod. Brisande planer på hur freden skulle vinnas i Afghanistan och Irak är två sådana exempel.

Säkerhetsordningens problem är också en komplex blandning av en rad olika saker som sammanfaller i tid. När det politiska hotet från kommunismen upphörde försvann det yttre sammanhållande trycket från västerländsk politik. Det ledde till att nya konfliktytor uppstod. Gamla statsbärande partier i Europa har hamnat i kris när nya politiska rörelser fötts.

Några av de bakomliggande faktorerna är teknisk utveckling som omskapar informationslandskapet och tillsammans med globalisering sätter förändringstryck på västvärldens arbetsmarknader. Lägg därtill migrationsströmmar som polariserar, och klimatförändringarna vi bara sett början på. Under 00-talet blev den islamistiska terrorismen global efter 11 september och har bidragit till att skada känslan av säkerhet hos medborgarna i västvärlden. Därtill kommer den högerextrema terrorismen, som bland annat drabbade Norge 2011.

Friheten har sedan 2006 backat i världen enligt Freedom House index, vi är nu tillbaka på nivåerna före millennieskiftet. Freedom House har kallat det här för demokratis allvarligaste kris under årtionden. I den senaste rankningen har Ungern lämnat den fria världen, USA sjunker tillsammans med många andra länder. Organisationen konstaterar:

”De är en del av ett globalt fenomen, där fritt valda ledare distanserar sig själva från traditionella eliter och politiska normer, för att istället hävda att de pratar för en mer autentisk folklig bas, och använder ständiga konfrontationer för att rättfärdiga extrema åtgärder – särskilt mot minoriteter och pluralism.”

Men vad värre är, USA under Donald Trump abdikerar från ansvaret som landet burit sedan Atlantdeklarationen.

Freedom House skriver i sin årsrapport 2017 att ”USA retire-rar från sin traditionella roll som både en förkämpe och en förebild för demokrati mitt i en accelererande nedgång i amerikanska politiska rättigheter och medborgerliga friheter”. 2020 kallas USA för ”en ostadig demokratisk fyrbåk” och att Trumpadministrationen har ”misslyckats att visa ett konsekvent engagemang för en utrikespolitik som bygger på principer av demokrati och mänskliga rättigheter”.

I höstens val kan president Trump komma att bli återvald, även om opinionssiffrorna för tillfället pekar i Demokraternas riktning är det ännu långt kvar till valet i november. Fyra år till med Trump riskerar att skapa skador som inte kan repareras. Den förre nationelle säkerhetsrådgivaren John Bolton varnar för att USA kan komma att lämna Nato, att USA drar tillbaka trupp från Norge och Tyskland är varningssignaler i den riktningen. En sådan utveckling är också vad Ryssland och Kina önskar.

Freedom House beskriver det som att ”de arbetar obevekligt med ökande sofistikerad för att underminera institutioner och lamslå deras främsta företrädare”. Den här påverkan är ständigt pågående, inför det amerikanska presidentvalet konstaterade senatoren Richard Blumenthal för New York Times att ”de hemlig-

stämplade dragningarna har varit absolut isande och helt uppriktigt skräckinjagande när det gäller omfattningen av utländska hot mot vår valsäkerhet som vi står inför”.

Problemen finns också för Storbritannien som söker sin roll efter brexit, en process som mycket väl kan leda till ett sönderfall av Storbritannien. Med Atlantdeklarationens signatärer både upptagna på hemmaplan och vilsna internationellt skapar det farliga möjligheter för regimerna i Moskva och Peking.

Bygget skakar alltså både utifrån och inifrån.

Regelbaserad ordning, eller rättare sagt regler där inte kärnvapenmakter som Kina och Ryssland premieras, ligger inte i deras imperiebyggande intressen. Kina vill dominera världen 2050 och har under Xi Jinping blivit alltmer aggressivt. Åratal av att sätta länder i ekonomisk beroendeställning har nu övergått i öppet muskelspännande genom att bryta avtalet om Hongkong och öka det militära trycket i Syd kinesiska sjön, inklusive hot om invasion av Taiwan.

Kreml håller på med imperieåterställning med inflytelsesfärer. Väst har konsekvent under lång tid missat eller underskattat signalerna från Ryssland, från Boris Jeltsins hot med kärnvapen på Osses sjätte toppmöte 1999 till idag.

Världen blir farligare och mer svårförutsägbar när förtroendet för de multilaterala organisationerna sjunker samtidigt som idéerna som gjort väst så framgångsrikt minskat i betydelse. Faran är såväl militärt lokalt för små länder som globalt utifrån vilka normer och värderingar som ska styra världen under det här århundradet.

Vakuumet förstärks av att EU ännu inte förmått att utöva ett globalt ledarskap. EU är också omgivet av destabiliserande problem längs gränserna med migrationsströmmar och

>>

EUROPAVÄGAR

Boris Jeltsin försvarade demokratin.

FOTO: TT

sönderfallande stater som Libyen. Lägg till ett alltmer nationalistiskt aggressivt Turkiet tillsammans med inbördeskrigets Syrien så förstår man varför unionens södra medlemmar inte orkar lyfta blicken norrut.

EU utmanas internt värderingsmässigt genom utvecklingen i Polen och Ungern. Lägg till att transatlantister och östeuropéer ser med misstänksamhet på Frankrike, där en inte obetydlig del av fransk politik gärna skulle se en återställare i relationen med Ryssland genom att dra ett streck över den olagliga annekteringen av Krim. Kinesisk ekonomisk påverkan är också ett reellt bekymmer för länder som Grekland, Italien och Ungern.

För Sveriges del är det ett väsentligt nationellt intresse att bevara den regelbaserade ordningen. Det finns inget som är bättre för små stater. Det är alltså önskvärt med en starkt transatlantisk länk och ett EU som förmår agera på global nivå.

Vi ska vara medvetna att Sverige inte kan lösa världens problem. Mycket av framtiden ligger i händerna på väljarna i USA i höst. Vi är också en liten aktör i jämförelse med Tyskland, Frankrike, Storbritannien och andra, men det ligger i vårt intresse att försöka göra vårt bästa att påverka utvecklingen åt rätt håll.

Utmaningarna speglas även i Nationella säkerhetsstrategin från 2017: ”De interna och externa hot som samhället i dag möter är mer komplexa än tidigare. De uppstår och förändras snabbare än förr. Det handlar om en förändrad omvärld som uppvisar nya sorters hot från nya konstellationer av aktörer. Det handlar också om ett läge där våra grundlägg-

Alice Meynell kontrasterade idyll mot krigets fasa.

FOTO: GETTY IMAGES

gande värden och vårt sätt att leva utmanas i allt högre grad. Det sker både i vårt omedelbara närområde och längre bort, inspirerat av idéströmningar som riskerar att få fotfäste också i Sverige.”

Det återstår dock en hel del för att Sverige ska operationalisera slutsatserna i strategin, som att ”arbetet med fred, säkerhet och utveckling kräver ett samordnat och samstämmigt arbetssätt”. Det har inte minst erfarenheterna av pandemin visat. Den nationella säkerhetsstrategin saknar också handgripliga planer för att stärka institutionerna, möta nya typer av hot, och en tydlig plan B om allt brakar ihop.

Så hur ska Sverige agera? Det första är att acceptera att vi står i en ny och mycket mer komplex värderingskamp mot auktoritära revanschistiska kärnvapenmakter än under kalla kriget. Den här värderingskampen kommer att bli långvarig, det finns inget mirakel som förbättrar situationen inom nära räckhåll. Dessutom kommer vi parallellt behöva hitta sätt att samarbeta med Ryssland och Kina, utan att ge avkall på våra intressen, för att lösa gemensamma ödesfrågor, som klimatpåverkan, pandemier och kärnvapen.

Det andra är att dragkampen är global och asymmetrisk till sin natur. Ryssland och Kina har ett annat synsätt på krig och fred. Vi befinner oss alltså i den gråzon som Säpo och Must beskrivit sedan ett par år tillbaka. Vi kan inte heller räkna med att andra aktörer löser problemen åt oss. Det fungerar inte särskilt bra att säga att ”EU behöver agera” när det inte finns förutsättningar för att det ska hända i närtid. Som när en svensk riksdagsmajoritet drev på för att EU skulle införa sanktioner mot Kina efter säkerhetslagarna i Hongkong. Men Sverige stod ensamt och var inte redo att agera på egen hand.

Införande av Magnitskijlagstiftning, personliga sanktioner mot dem som deltagit i människorättsbrott, är något Sverige också duckar för i väntan på att det ska ske på EU-nivå. Detta trots att Estland, Lettland och Litauen har infört lagstiftningen, tillsammans med Storbritannien, USA och Kanada.

I väntan på att stora aktörer ska fatta rätt beslut behöver vi bygga en mycket mer aktiv politik som driver andra aktörer framåt istället för att passivt vänta på att något ska förändras. Sveriges väg framåt skulle kunna beskrivas som en allomfattande Hultqvistdoktrin. Doktrinen är döpt efter försvarsminister Peter Hultqvist utifrån att Sverige söker samarbeten militärt med framförallt USA och Finland, men även med Storbritannien, inom Norden och, ja, där det går istället för ett Nato-medlemskap.

I en allomfattande doktrin borde självfallet en Natoansökan finnas med. Vi behöver bygga säkerhet med likasinnade. Men det går inte att sitta still och vänta på att det ska bli rätt i stora samarbeten. Doktrinen skulle också kunna kallas för ”Koalition med de villiga”, att gå vidare med dem som vill, kan och gör saker – oavsett om det är i befintliga samarbeten som EU, Nato, FN eller Nordiska rådet eller skapandet av nya sammanhang.

Bland de mest underskattade och förbisedda potentiella vännerna finns Kanada. Ett närmande till Kanada stärker den transatlantiska länken. Sverige och Kanada har fått se sina medborgare fångslade av Kina av politiska skäl, och vi har gemensamma

Atlantdeklarationens fäder: Roosevelt och Churchill på HMS Prince of Wales.

FOTO: GETTY IMAGES

arktiska intressen. Kanada finns redan på plats i Östersjön som ledande nation i Natobataljonen i Lettland. Storbritannien skulle också kunna knytas till den kanadensiska kontexten och ett sätt för Sverige att komma närmare Storbritannien.

Norden samt Baltikum är andra naturliga områden att fördjupa samarbeten med. Samarbetet skulle kunna utvecklas militärt, men också på en lång rad andra områden. Allt från samordning av Magnitskijlagstiftning och andra sanktioner, säkrandet av strategiska produkter, krisberedskap till informationsarenan. Ryssland och Kina lägger stora resurser på att förvrida berättelsen om världen, både i traditionella mediekanalet och i sociala medier. Att små fria demokratier skulle kunna samla sina public service-bolag i ett internationellt samarbete med en nyhetskanal på engelska, ryska och mandarin är en rimlig motåtgärd för att se till att finns en motberättelse som vilar på fri och kvalitativ journalistik.

Tittar vi globalt, och utanför EU, finns andra som skulle kunna

ingå i en koalition av demokratier, som Australien, Nya Zeeland, Japan, Sydkorea och Taiwan och som i olika sammanhang kan vara en motkraft mot auktoritära stater.

"Vi behöver bygga säkerhet med likasinnade. Men det går inte att sitta still och vänta på att det ska bli rätt i stora samarbeten."

Den säkerhetspolitiska ordningen efter andra världskriget kan inte ersättas utan behöver försvaras på nya sätt, mer snabbfotat och dynamiskt, av demokratierna. Därför "koalitioner av de villiga" ett sätt att både försvara systemet och samtidigt ha en plan B om det värsta inträffar. För Sveriges del behövs en politisk mobilisering, insikt och handlingskraft som ännu saknas. Det får inte dröja allt för länge, världen

står inte stilla och väntar på svensk beslutskraft.

"Man's unpardonable race" och dess 1900-tal vill vi inte behöva återuppleva igen.

Patrik Oksanen är journalist, skribent och senior fellow på tankesmedjan Frivärld.

Den stora överlevaren

Pandemin har pressat EU och euron hårt.
Europa är fortsatt splittrat samtidigt som den ekonomiska återhämtningen lär dröja.

Av Michael Bergman

EU och eurosamarbetet har sedan euron infördes 1999 kantats av återkommande kriser. Efter en relativt lyckosam övergång till sedlar och mynt 2002 har EU och euroområdet drabbats av flera kriser: den franska folkomröstningen 2005 där väljarnas sade nej till fördjupad europeisk integration, svårigheterna att följa Stabilitets- och tillväxtpakten i början av 2000-talet, hanteringen av finanskrisen och skuldkrisen i Sydeuropa, flyktingkrisen 2015, brexitomröstningen 2016 och nu senast pandemin relaterad till utbrottet och spridningen av covid-19.

Kriserna har ackompanjerats av alarmerande rubriker om att risken är stor att EU bryter samman. Nu hävdas att coronaviruset kan bryta sönder EU och att euroområdet riskerar att kollapsa.

Samtidigt har EU visat sig vara en överlevare. EU-samarbetet har uppvisat betydande motståndskraft och beslutsamhet att överbrygga dessa kriser. Men det brister i förtänksamhet, beredskap och planering. Osäkerheten kring vilka åtgärder som skall vidtas har varit betydande, ofta har beslut tagits under nattmänglingar i sista sekunden och ibland har det funnits tvivel omkring exakt vad som beslutats.

Kommer EU att överleva? Det är alltid svårt att göra förutsägelser men mot bakgrund i den prestige och de betydande resurser som EU-länderna har investerat i EU-projektet är det troligt att EU överlever också den pågående krisen. EU har trots allt oförtrutet arbetat vidare på ett pragmatiskt vis även under svåra tider.

Detsamma kan sägas om euron. Hanteringen av finanskrisen och den efterföljande skuldkrisen i Sydeuropa visar att det finns en betydande vilja och förmåga att överbrygga kriser. Även om förberedelser har saknats, genom alltför strikta regelsystem för såväl finanspolitiken som penningpolitiken, visar erfarenheten från de senaste åren att EU och ECB relativt snabbt kan utforma nya verktyg. Däremot kan det inte uteslutas att något eller några länder tvingas att lämna EU och/eller eurosamarbetet. Politiska förändringar kan påverka hur EU generellt ser på länder som går

i nationalistisk riktning där demokratins hörnpelare successivt bryts ned. Protektionistiska strömningar riskerar att leda till nya konstellationer, framförallt nu när Storbritannien som vanligtvis varit en förespråkare för frihandel lämnar EU.

Kriser kommer och går, nästa kris kanske ligger och lurar runt hörnet. Den bästa prognosen är att EU kommer att överleva på kort och medellång sikt men samtidigt utvecklas i ny riktning.

Hur lyckosam har EU:s krishantering varit och vilka är de framtida utmaningarna? De nuvarande politiska diskussionerna omkring en återhämtningsfond för att stödja medlemsländer som drabbats hårt av pandemin kan tjäna som en god illustration.

Pandemin har slagit hårt mot de offentliga finanserna i samtliga EU-länder. De senaste uppgifterna som publicerats av EU-kommissionen visar att budgetunderskotten för hela unionen beräknas bli 8,3 procent av BNP medan prognosen säger att underskotten i euroområdet beräknas bli 8,5 procent av BNP. Värst drabbat är Spanien och Italien där budgetunderskotten beräknas överstiga 10 procent under innevarande år medan hälften av EU-länderna förutses få budgetunderskott som överstiger 3 procent nästkommande år. Skuldkvoten, som redan är hög i många EU-länder, beräknas nå 116 procent i Frankrike och Spanien, 159 procent i Italien och 132 procent i Portugal innevarande år för att sedan sjunka marginellt nästa år.

För att sätta dessa siffror i sitt sammanhang kan vi jämföra med reglerna i det finanspolitiska ramverket inom EU: stabilitets- och tillväxtpakten. Den består av två delar, en förebyggande och en korregerande del. Den förstnämnda delen syftar till att medlemsländerna skall uppnå hållbara offentliga finanser på medellång sikt. Den senare delen ska åtgärda avvikelser från kraven om budgetunderskott som inte överstiger 3 procent av BNP eller skuldkvoter som överstiger 60 procent av BNP. Om ett medlemsland inte korregerar underskott och skuldkvot kan EU-kommissionen >>

föreslå att det förlorar finansieringen från EU:s struktur- och investeringsfonder eller i sista hand blir bötfällda. Trots att flertalet EU-länder har varit föremål för underskottsförfarandet, har sanktioner aldrig genomförts. Sverige har aldrig varit föremål för ett korrigerande förfarande.

Pakten innehåller också en undantagsklausul som innebär att EU:s medlemsländer kan tillåtas avvika från budgetreglerna. Om ett medlemsland drabbas av en allvarlig konjunkturnedgång eller om avvikelser uppstår av orsaker som medlemslandet inte har kontroll över kan EU-kommissionen bestämma att underskottsförfarandet inte behöver inledas. Denna klausul har nyligen aktiverats för första gången. Den 20 mars meddelade kommissionen att undantagsklausulen bör sättas i kraft mot bakgrund av pandemin och den 23 mars aktiverades den av EU:s finansministrar.

Pandemin har haft enorma effekter på de offentliga finanserna. Att i detta läge när stora resurser krävs inte bara inom hälso- och sjukvårdssektorn, utan också för att motverka konkurser och stigande arbetslöshet, kräva att EU:s medlemsländer genomför omfattande budgetbesparingar framstår som kontraproduktivt. I sin reviderade vårprognos visar kommissionen att EU:s BNP i sin helhet kommer att falla med 7,5 procent under 2020 för att sedan växa med omkring 6 procent under 2021. Det finns dock stora skillnader mellan EU-länderna. Polens BNP beräknas krympa med 4 procent, medan Greklands BNP väntas sjunka med över 9 procent. För Sveriges del förväntades ett fall i BNP med 6 procent enligt Finansdepartementets senaste prognos.

Den 5 augusti presenterade SCB preliminära BNP-siffror för det andra kvartalet 2020. BNP föll med 8,2 procent jämfört med samma kvartal 2019. Det är dessvärre troligt att prognoserna för 2020 underskattar nedgången i BNP, medan prognoserna för 2021 överskattar uppgången i BNP. Ju längre som pandemin pågår, och om en andra våg uppstår under hösten, desto mer långvarig blir krisen samtidigt som ytterligare stödprogram både på EU-nivå och i enskilda medlemsländer kommer att krävas. Den förväntade snabba återhämtningen som EU-kommissionen förutspår

Jubel när euron föddes.

FOTO: YVES HERMAN/TT

ser därför i dagsläget ut som mer eller mindre önsketänkande. Att BNP-tillväxten skulle bli omkring 6 procent i hela EU under nästkommande år verkar minst sagt optimistiskt.

Om tillväxten blir positiv är det troligt att undantagsklausulen upphör att gälla. Ett stort antal medlemsstater behöver då starta arbetet med budgetsaneringar. Av EU:s 27 medlemmar kommer 14 att ha skuldkvoter som överstiger 60 procent, medan 13 länder beräknas ha budgetunderskott som överstiger 3 procent. Med den mycket osäkra prognosen som aviserar en hög BNP-tillväxt kommer hälften av medlemsländerna att få krav på sig att minska de offentliga utgifterna och/eller höja skatterna de närmaste åren. Detta kan rimligen inte vara till gagn för dessa länder eller för EU som helhet. Kommissionen och rådet måste ta i tu med detta i god tid och planera för alternativa scenarier för de kommande åren.

EU har också ett underliggande problem med bristande tillväxt som inte löses automatiskt. Tillväxtorienterade reformer krävs därför – något som länder som Italien och Grekland har svårt att acceptera. Det finns alltså både ett stabiliseringsproblem, att begränsa skuldsättningen samtidigt som efterfrågan ska hållas uppe, och ett tillväxtproblem som enbart kan lösas genom strukturreformer. Dessa problem dis-

kuteras knappast alls idag. Istället är debatten helt fokuserad på bekämpningen av pandemins effekter på ekonomin. Men problemen måste upp på agendan för att det på sikt ska bli möjligt att få ned skuldkvoterna.

Den 23 april beslöt EU att inrätta en återhämtningsfond för att motverka effekterna av pandemin. EU-kommissionen presenterade sitt förslag för en återhämtningsfond och för en reviderad EU-budget den 27 maj.

Som vid tidigare tillfällen när stödprogram eller andra åtgärder föreslås som svar på uppkomna kriser uppstår nya konfliktytor mellan EU:s medlemsländer. På onsdagsmorgonen den 8 april fanns inget avtal trots en sexton timmar lång videokonferens med EU:s finansministrar. Först dagen därpå, efter intensiva förhandlingar på bilateral nivå och en fyra timmar lång telefonkonferens, nåddes en uppgörelse. Spanien och Italien, de två länder som drabbats hårdast av pandemin, och Nederländerna, som argumenterade för att stöden skulle villkoras, var de sista som till slut accepterade avtalet.

Knappt två månader senare, den 21 juli, slöts en ny uppgörelse om ytterligare coronastöd och en långtidsbudget för åren 2021–27. Förhandlingarna följde samma spår som tidigare. Den här gången var det de fyra sparsamma länderna Danmark, Nederländerna, Sverige och Österrike, som menade att återhämtningsfonden inte skulle finansieras genom upplåning på kapitalmarknaderna för att sedan delas ut som bidrag. Det var också fel att inte långsiktigt förstärka EU:s budget. Men länderna fick ge med sig. Det totala stödprogrammet omfattar 750 miljarder euro varav 390 miljarder ges i former av bidrag.

Ett nytt inslag är att EU-kommissionen får i uppdrag att ta upp lån som medlemsländerna sedan gemensamt går i borgen för. Det är första gången i EU:s historia som kommissionen får uppdraget att låna till utgifter. Det finns också en skrivelse om »

EUROPAVÄGAR

FOTO: FRANCISCO SECO/TT

Hon fick som hon ville.

FOTO: YVES HERMAN/TT

att länder som får tillgång till fondens medel måste leva upp till EU:s grundläggande värderingar och rättsliga principer. Hur strikt denna regel kommer att användas är osäkert. Det finns redan en debatt där några länder menar att formuleringarna i avtalet är allt för löst skrivna, vilket riskerar att skrivelsen blir allt för urvattnad och oanvändbar. Min prognos är att denna skrivelse dessvärre inte kommer att få någon större praktisk betydelse. Erfarenheten visar att EU har betydande svårigheter att införa sanktioner mot länder som bryter mot förordningar.

En besvärande brist i avtalet är att storleken på det stöd som medlemsländer kan få från fonden inte bestäms av hur landet påverkats av pandemin utan istället grundas på arbetslöshet, BNP och statsskuld. Detta kan innebära att länder som redan har misskött sin ekonomi och samlat på sig stora statsskulder, såsom Italien och Spanien, kommer att få störst bidrag. Samtidigt har dessa två länder drabbats svårt av pandemin vilket innebär att det i praktiken inte spelar någon roll om coronastödet baseras på konsekvenser av pandemin eller andra indikatorer. Samtidigt är det inte en bra signal att sända till länder som Sverige och Danmark med statsskulder långt under 60 procent att coronastöd också baseras på statsskuldens storlek och inte påverkan från pandemin. Det är överraskande att Tyskland, som ofta förespråkar återhållsamhet, har accepterat denna fördelningsnyckel. Det politiska trycket både internt och externt från andra EU-länder blev säkert för stort.

I likhet med tidigare överenskommelser är det detaljerade regelverket inte klart. EU-parlamentet måste också ge sitt godkännande. Hur stödet får användas och vilka länder som får tillgång till fondens medel kommer att beslutas under slutet av sommaren. Detta innebär att stödet först kommer att betalas ut först under 2021. Även om medlemsländerna vet att stöd är på väg är osäkerheten stor om fördelningen till enskilda länder.

Det nya avtalet innehåller också nya intäktskällor för EU, bland annat en plastskatt och en omsättnings-skatt för stora aktörer på internet. Förslagen kommer med all säkerhet att bli svåra att omsätta i praktiken eftersom många länder ställer sig tveksamma till överstatliga skatter. Men förr eller senare kommer det att bli nödvändigt för EU att finna nya vägar för att få ökade intäkter.

Intressant är att EU-kommissionen nu tillåts finansiera framtida utgifter genom upplåning. Kritikerna menar att EU har tagit ett nytt steg i riktning mot en federal statsbildning. Den debatten kommer att fortsätta. Det är troligt att kommissionen också i framtiden kommer att få nya uppdrag att finansiera utgifter genom upplåning där EU gemensamt ställer garantier för återbetalning till långivarna. EU-kritiska röster kommer då på nytt hävda att nya steg tas i riktning mot en federal stat.

EU:s fokusering på det finanspolitiska ramverket för att uppnå långsiktigt hållbara finanser kan visa sig problematisk. Forskningen omkring finanspolitiska ramverks påverkan på de offentliga finanserna visar att de har effekt, speciellt gäller detta nationella ramverk som kompletterar dem som finns i Stabilitets- och tillväxtpakten som endast har visat sig ha marginell betydelse.

På för långt avstånd?

FOTO: YVES HERMAN/TT

EU:s fokusering på övergripande finanspolitiska ramverk är därför överraskande.

En fråga är om budgetregler generellt påverkar finanspolitikens förmåga att motverka konjunktursvängningar. En väl avvägd finanspolitik ska motverka svängningar i konjunkturen. Under lågkonjunktur bör finanspolitiken vara expansiv medan den

bör vara kontraktiv under goda tider, det vill säga man eftersträvar en motcyklisk finanspolitik. Det är fullt möjligt att ramverk eller specifika regler som verkkningsfullt påverkar de offentliga finanserna automatiskt leder till en pro-cyklisk finanspolitik.

En regel som begränsar tillväxten i de offentliga utgifterna i förhållande till tillväxten i BNP begränsar endast delvis en ökning av de offentliga utgifterna under en konjunkturuppgång. Däremot ger en regel om budgetbalans över kon-

junkturcykeln incitament till regeringen att minska underskotten under högkonjunktur och öka under lågkonjunktur så att finanspolitiken blir mer kontra-cyklisk.

En intressant jämförelse kan göras mellan Sverige och Danmark där finanspolitiken uppvisar tecken på att bli alltmer pro-cyklisk i Sverige, medan den är motcyklisk i Danmark. En skillnad mellan dessa länder är att Danmark också har en intäktsregel för de offentliga finanserna som inte finns i Sverige. I Sverige är budgetbalans definierad som underskott i den konsoliderade offentliga sektorn i förhållande till konjunkturcykeln medan den är definierad i termer av strukturell balans i Danmark. Samma typ av finanspolitisk regel kan alltså ge olika effekter på finanspolitikens förmåga att motverka konjunktursvängningar och de offentliga finansernas långsiktiga hållbarhet.

Alla länder vill ta emot stöd, men ingen vill betala. Min prognos är att EU kommer att fortsätta att samlas kring åtgärder för att motverka pandemin. Framtiden får sedan visa om de var tillräckliga, sattes in vid rätt tidpunkt och vem eller vilka som gav mest och fick mest. Ett troligt resultat är att åtgärderna hade verkan men att det tog alltför lång tid att komma till beslut.

Michael Bergman är docent i national-ekonomi vid Köpenhamns universitet.

Ljungens strävsamma motstånd

Miguel Torgas noveller räknas som moderna klassiker i Portugals litteratur. Kanske är han dock allra störst som dagboksförfattare.

Av Henrik Nilsson

I det karga landskapet Trás-os-Montes kan man stöta på en ljungväxt med det portugisiska namnet *torga*. Dessa buskar med oansenliga lila blommor höjer sig inte långt över den steniga och näringsfattiga marken i Portugals nordöstliga hörn. När den unge författaren Adolfo Correia da Rocha – född 1907 i byn São Martinho de Anta – började använda sig av pseudonymen Miguel Torga återspeglade namnbytet såväl hans personliga erfarenheter som konstnärliga lojaliteter.

För visst kunde den fattiga uppväxten leda tankarna till ljungens strävsamma motståndskraft. Tretton år gammal skickades han till släktingar i Brasilien och fick där arbeta hårt på plantagen för sitt uppehälle. Efter några år kunde han dock genom farbroderns

försorg återvända hem; imponerad av pojkens kvicka intellekt hade den äldre släktingen lovat att bekosta dennes fortsatta skolgång i Portugal.

Senare skulle Torga skildra dessa tidiga år i *A Criação do Mundo* (Världens skapelse), en självbiografisk romansvit som kompositionsmässigt utgår ifrån den bibliska skapelsemytens dagar. Berättarjagets tillvaro i födelsebyn – som här framträder under det fiktiva namnet Agarez – kännetecknas av en blandning av armod och bildningstörst som påminner om vissa av de svenska proletärförfattarnas barndomsskild-

”Tretton år gammal skickades han till släktingar i Brasilien och fick där arbeta hårt på plantagen för sitt uppehälle.”

ringar. När modern vid ett tillfälle får se att ljuset är tänt framåt småtimmarna ropar hon från sin säng: ”Varför tröttar du ut dig? Sluta upp med de där skrivierna!”

Om tiden i Brasilien gav nya perspektiv på hemlandet, skulle Torgas långa gär-

Henrik Nilsson är författare och essäist.

>>

Miguel Torga 1985.

FOTO: GETTY IMAGES

ning som läkare ytterligare präglade hans författarskap. I likhet med många andra framträdande portugisiska författare studerade han vid universitetet i Coimbra, som är det mest anrika lärosätet i landet och därtill ett av de äldsta i Europa. Här hade viktiga föregångare varit inskrivna, exempelvis realismens inhemske mästare Eça de Queirós (1845–1900). Men också den av Torga högt skattade Camilo Castelo Branco (1825–1890), som bland annat skrev Portugals genom tiderna mest kända kärleksroman innan han med ett revolverskott satte punkt för sitt tumultartade liv. Också Castelo Branco kom från enkla förhållanden i Trás-os-Montes. Torgas djupt rotade identitet som bondson gjorde att han livet ut såg med viss skepsis på det traditionstyngda studentlivet i Coimbra. Ändå blev han en välkänd och omtyckt gestalt i staden, där han under många år hade sin läkarmottagning vid ett av de centrala torgen.

Efter debuten 1928 med diktsamlingen *Ansiedade* (Ängslan) – ännu under sitt ursprungliga namn Rocha – fortsatte Torga att skriva poesi. Under en kort period ingick han i kretsen kring den modernistiska tidskriften *Presença*, där bland andra Fernando Pessoa medverkade. Med tiden skulle han dock få ett större erkännande för sina noveller, särskilt i samlingen *Bichos* (Djur, 1940), följt av *Contos da Montanha* (Berättelser från bergen, 1941) och *Novos Contos da Montanha* (Nya berättelser från bergen, 1944). När ett urval ur dessa böcker publicerades på svenska på Fabians förlag 1988 anspelade titeln *Folket bortom bergen* på trakten Trás-os-Montes, som betyder just "Bortom bergen". Översättningarna var signerade Arne Lundgren, som jämte sitt eget författarskap flitigt introducerade portugisiskspråkig litteratur under andra hälften av 1900-talet. I flera av sina översiktsantologier presenterade han smakprov på Torgas prosa för svenska läsare.

Trás-os-Montes var under stora delar av förra seklet en av Europas fattigaste avkrokar. Också efter nejlirevolutionen 1974 sökte socialantropologer sig gärna till dessa trakter, dit modernitetens intrång dröjde längre än på andra håll i landet. Här var alfabetismen utbredd och byteshandel länge ett viktigt inslag i de isolerade byarnas försörjning. I sitt arbete som landsortsläkare blev Torga djupt förtrogen med dessa invånares hårda livsvillkor. I kombination med ett personligt svärmod spirade denna erfarenhet till något som Portugals mest kände litteraturkritiker Eduardo Lourenço har kallat en "humanistisk förtvivlan" hos Torga. Det är en tragisk och brutal existens hos både djur och människor som avtecknar sig i denna avskalade och realistiska novellkonst, som idag är den mest kända och lästa delen av Torgas författarskap – berättelserna från andra sidan bergen betraktas numera som moderna klassiker i Portugal.

Under andra hälften av 1800-talet hade en litterär och intellektuell rörelse sett dagens ljus i Coimbra som fått benämningen 70-talets generation. Dess företrädare var kritiska mot det politiska och intellektuella livet i landet, som de uppfattade som provinsialt och efterblivet. Man förespråkade en nationell förnyelse med kulturnationen Frankrike som föredöme. I några berömda rader konstaterade poeten António Nobre från sin exil i Paris: "Vänner, Vilken olycka att ha fötts i Portugal!" Denna negativa syn på den egna nationen har i olika grad och skepnader överlevt fram till våra dagar.

Miguel Torga knöt an till detta självkritiska arv, men avvisade alla tendenser till att kopiera mer utvecklade länders konstnärliga uttryck. Om den franska litteraturen skrev han i sin dagbok: "Den är så torr, så tom på mänskligt innehåll, så renons på naturlighet [...] att man kan dra ner ett helt bib-

liotek utan att finna en enda sida som uppfyller själen och solarplexus." Desto oftare riktade han sina blickar mot grannlandet Spanien. Så är också Trás-os-Montes en gränstrakt, och norra Portugal och Galicien har språkligt och kulturellt varit tätt sammanbundna genom historien.

Torga brukar betraktas som den viktigaste iberisten i den moderna portugisiska litteraturen. Snarare än något politiskt unionsprojekt handlade det för hans del om att betona ett gemensamt kulturellt arv mellan Spanien och Portugal. Trots ländernas konfliktfyllda förflutna urskilde han en delad existentiell klangbotten dem emellan; på ett ställe i sin dagbok talar han om "den iberiska glugg som livet kommer till mig genom". I ett par diktsamlingar lyfte Torga fram detta tema, och den iberiska kopplingen bidrog med tiden till ett ansenligt antal läsare också i grannlandet. Förnamnet i sin pseudonym hade han valt för att knyta an till två framstående spanska författare – nationaldiktaren Miguel de Cervantes och Miguel de Unamuno, professorn och rektorn i Salamanca som var en stor kännare av den portugisiska kulturen. Efter den senares död utbrast Torga i en anteckning: "Åh Unamuno! Varför är du död? Varför kan jag inte få tala med dig i denna för världen så dramatiska stund, här i vårt Iberien, som är så nedtyngt av sol och sorger?"

"Den genre som jag personligen håller högst i Torgas författarskap är hans omfattande dagboksprojekt; i mina ögon är detta ett av de viktigaste verken i sitt slag i den europeiska 1900-talslitteraturen."

Ändå var Miguel Torgas stora och svåra kärlek hemlandet Portugal. I en höstlig dagboksanteckning skriver han: "Var och en söker sig själv där man känner sig vilse. Jag har gått vilse i Portugal och där försöker jag hitta mig själv." Detta sökande föranled-

de ständiga resor inom landets gränser. Ambivalensen inför hans ursprungliga samhällsklass var påtaglig. Å ena sidan frustrerades han över böndernas låga bildningsnivå, å andra sidan hyllade han deras okonstlade värdighet, så till den grad att han i en tillspetsad anteckning konstaterade att i Portugal är det analfabetera som är civiliserade. Hans aversion mot allt tillgjort och ceremoniellt gjorde att han höll huvudstadens litterära kottierier på arm-längds avstånd. Även om Torga uppskattade Lissabons skönhet, besökte han endast motvilligt staden. I en anteckning från 1970 är domen hård: "Portugisens ansikte vanställs när det reflekteras i Tejofloden, såvida han eller hon inte står på ett fartyg som kastar loss. Han förlorar den jordiga men ärliga naturliga uppsyn han döms till av ett tungt geografiskt kors – och biologiskt också börjar jag tro – för att istället få den oärliga hos en som tar efter andra."

Hellre sökte Torga sig till den portugisiska naturen, och med förkärlek till sådana karga landskap som motsvarade hans eget konstnärliga temperament; förutom det egna Trás-os-Montes vistades han gärna i det sydliga och glesbefolkade landskapet Alentejo. Om den portugisiska litteraturen och historien ofta har kretsat kring havets betydelse, genomströmmades Torgas litterära universum istället av två floder – Mondegofloden som passerar Coimbra, och den mäktiga Dourofloden som flyter från det spanska höglandet genom norra Portugal vidare ut i Atlanten. Under de första delarna av hans liv var arbetsförhållandena i den vinodlande Dourodalen hårda, men Torga såg inte heller odelat positivt på den moderna teknikens ankomst. När de första kraftverksdammarna längs Douro byggdes i mitten av 1950-talet liknade Torga känslan vid att ha fått pulsåderbräck i sin egen aorta. Så intimt och fysiskt var Torgas förhållande till marken undertill att han vid ett tillfälle beskrev sig själv som "geófago"; någon som äter jord. Föga överraskande blev hans livs första flygresa mellan Porto och Lissabon en negativ upplevelse, med rötterna uppslitna ur jorden kände han sig "eterisk och spöklik" där uppe i luften.

Den genre som jag personligen håller högst i Torgas författar-

skap är hans omfattande dagboksprojekt; i mina ögon är detta ett av de viktigaste verken i sitt slag i den europeiska 1900-talslitteraturen. Det sträcker sig över hela sex decennier – från 1932 till 1993 – och omfattar sexton volymer. Varje gång författaren avslutat en del lämnade han in det till ett tryckeri i Coimbra; dessa dagböcker gavs alltså inte ens ut på ett regelrätt förlag. Formgivningen var så enkel att omslagen kunde föra tankarna till en traktormanual. Jämte nyare utgåvor som har kommit ut efter Torgas död, intar en av dessa äldre dagboksvolymer en särskild plats i mitt bibliotek. Bredvid står det urval på svenska med titeln *Imre frihet* som Arne Lundgren gav ut på sitt eget förlag Fabians 1990. Tyvärr är denna bok numera svår att hitta även på antikvariat – och det faktum att mitt eget exemplar har gallrats ut från ett bibliotek ger en fingervisning om hur okänd Torga har förblivit hos oss. En återutgivning av Lundgrens dagboksurval skulle vara en litterär välgärning och bidra till att detta centrala författarskap från sydvästra Europa fick nya läsare hos oss.

Kombinationen av ingående tidsdokument och personlig rannsakan gör att Torgas dagbok förtjänar att nämnas tillsammans med andra viktiga utövare av genren under det förra seklet – som Franz Kafka, Imre Kertész och Albert Camus. Rikedomerna på dessa sidor är förbluffande. Personliga intryck från alla resor innanför och utanför landets gränser varvas med läkarens omskakande rapporter från existensens utposter; möten och samtal med människor som plågas av fysiska smärtor eller ligger för döden. Författarens vardag blir levande för oss – självtvivel och upprymdhet, den kritiske läsarens avfärdanden och upptäckter. Ofta sker poetiska utbrott inne i dagboken; en del av hans bästa dikter återfinns på dessa sidor. Gemensamt för dessa anteckningar är den uppfriskande formuleringskonsten som vittnar om en säregen personlighet, på samma gång vresig och ömsint, fjärran från inställsamhet men öppen och lyhörd för den omgivande världen.

Litterära dagböcker blir ofta mer frispråkiga om författaren inte planerar att omedelbart ge ut dem, om de publiceras postumt eller åtminstone med rejäl fördröjning. Torgas dagbok lyckas emellertid vara omutlig och bångstyrig trots att den kontinuerligt publicerades och lästes under hans livstid. En anteckning daterad den 21 juli 1952 framstår närmast som en personlig programförklaring: ”Här trampar jag på i min jämna lunk som en mulåsnedrivare, allt mer isolerad och fjärran allt litteraturens fiffel [...] Hur anspråkslös en författare än är, måste han eller hon lägga sten vid sten med en sådan ärlighet, ödmjukhet och förhoppning, att deras bygge kan motstå en erosion genom århundraden. Därför måste hörseln vara mera riktad mot framtidens tystnad än mot samtidens applåder.”

Några applåder från Portugals dåtida makthavare var heller inte att vänta. Tvärtom var Torga en ständig nagel i ögat på den långvariga högerauktoritära regimen under diktatorn Salazar. Dagboken vecklas ut som en detaljerad karta över Portugals natur och landskap – men utgör också en röntgenplåt över den politiska och sociala ofriheten i landet. Outtröttligt rörde han sig från norr till söder för att registrera förtryckets alla olika uttryck. ”Vilken stank när framtiden ska obducera dagens Portugal!” utbrister han på ett ställe. Hans öppenhet gick knappast makthavarna förbi; under många år övervakades han av den hemliga polisen PIDE, och under en period satt han frihetsberövad i Aljubefängelset i Lissabon, som idag har omvandlats till museum.

Det var en i kulturell bemärkelse dubbel marginalisering – att förutom det inhemska politiska förtrycket verka i ett land något

vid sidan av resten av Europa. Att vara författare i det förbisedda Portugal var, enligt Torga, ”som att befinna sig nere i en grav och skrapa med naglarna mot kistlocket”. Han var dock alltför fäst vid den jord som omgav graven för att kunna gå i exil, som en del andra av landets andra författare och intellektuella gjorde under diktaturen. I så fall – skrev han i en anteckning – skulle han behöva ta med sig så mycket i bagaget: ”berget Marão, floderna Douro och Mondego, ljuset över Coimbra, biblioteket och alla vokaler i språket”.

Efter att Arne Lundgrens dagboksurval publicerats i Sverige fortsatte Torga att på ålderns höst nagla fast sina anteckningar om det pågående livet. Hans berömmelse växte och flera gånger fördes han fram som sitt lands Nobelpriskandidat. Det internationella nyhetsflödet upptog en allt större plats i dagboken.

Trots ett långt liv i skuggan av en högerdiktatur hade han ingen svårighet att urskilja det förtryck som kom från motsatt ideologiskt håll. Uppenbart lättad följde han kommunismens kollaps land för land i östra Europa. Politiskt aktiv i någon partimässig mening blev han heller aldrig; den oberoende sanningssägarens roll passade honom bättre.

De sista åren uppehåller sig dagboken alltmer vid den egna ålderdomen och

hans påfrestande cancerbehandling. Därför är han också osäker på om han kommer att hinna slutföra den sista delen, eller om döden ska överraska honom mitt i dagarnas ström. Men han får själv sätta punkt. En vinterdag i Coimbra 1993 avslutar han dagboken med en sista dikt, ”Rekviem över mig själv” – och två år senare går Torga bort, vid åttiosju års ålder.

Av en händelse skriver jag denna essä i Nebbeboda skola i Blekinge, där Harry Martinson en gång var elev. För några år sedan hade jag ett vistelsestipendium här, och nu har jag återvänt för att skriva och läsa under några försommardagar. Den svenske författaren föddes tre år före sin portugisiska kollega. En hel del förenade Martinson och Torga; den enkla bakgrunden och erfarenheten av hårt fysiskt arbete vid unga år. Båda kom att bli närmast folkkära; låt vara att den läsande allmänheten under det förra seklet var mer begränsad i Portugal än i Sverige. Den starka kopplingen till naturen är en annan gemensam nämnare. Martinsons naturkänsla var förvisso mer minutiös. Om Linné uppfann ett sätt att systematisera naturen, upprättade Martinson ett känsligt poetiskt arkiv för våra känslor inför naturens alla skiftningar och nyanser – de regniga somrarnas och bärplockningens systematik. Men de båda författarna delade en kärlek till ljungen. I ett brev korrigerar Martinson en dikt av Erik Axel Karlfeldt, där ljungen blommar i maj; som den gamle ”ljunghedspojke” Harry Martinson var, visste han att den blommar på sensommaren. Han tillade dock att den framförallt blommar i ens hjärta – vilket Torga säkert hade hållit med om.

Kanske hade Miguel Torga ändå sett med viss skepsis på barrskogarna i dessa trakter utanför Olofström. Han kände sig främmande i landskap som var alltför gröna och frodiga. Men om han hade vandrat in bland träden hade han upptäckt att naturen här egentligen är nästan lika stenrik som hans eget Trás-os-Montes. När jag betraktar gamla fotografier av honom verkar själva ansiktet ha huggits i granit; en perfekt återspeglning av hans litterära verk. På samma sätt som grästuvan var en utsikt mot kosmos hos Martinson, definierade Torga en gång det universella som ”det lokala utan väggar”. Kanske är det därför hans land bortom bergen så lätt också uppfattas som vårt. ✨

ANTIKA MYTER

Den brådmogne boskapstjuven

De antika berättelserna om Hercules och Hermes boskapsstölder skildras i några nya böcker. **Martina Björk** har läst dem.

I INLEDNINGEN TILL sin senaste bok *Tullias värld* (Albert Bonniers) nämner Kerstin Ekman en Herculesmyt som hon på äldre dagar upptäckt hos den romerske historikern Livius. Hon undrar: Varför fick hon inte läsa den som latinelev istället för skildringarna av Hannibals härnadståg?

Det är en befogad undran. Passagen om när Hercules blir berövad sin hjord är tacksam att läsa med studenter. Den väcker munterhet och inbjuder till tolkning. Samtida romerska poeter tar upp myten och det finns en grekisk version av den. Motivet boskapsstöld förekommer redan i gammal indoeuropeisk tradition. Till min överraskning har berättelsen i dess varianter dykt upp på sistone i några aktuella sammanhang.

I sitt tionde stordåd lyckas Hercules (eller Herakles, som är hans grekiska namn) döda den trehövdade jätten Geryon och lägga beslag på hans boskap. Livius berättar i första delen av sitt mastodontverk *Ab urbe condita* vad som händer därefter. Hjälten flyttar västerut och slår sig ned på Tiberns strand med sin nyförvärvade boskapshjord. Under en längre tupp-lur får han smaka på sin egen medicin när den vildsinte herden Cacus (av grekiskans *kakós*, "ond") blir så betagen i kossorna att han bestämmer sig för att stjäla några av dem. För att inte spåren skall röja hans dåd för han korna baklänges in i sin grotta genom att dra dem i svansen.

När Hercules upptäcker stölden får han hjälp av sina kvarvarande kor att spåra rövaren. De råmar nämligen i saknad efter sina vänner och får svar inifrån grottan. Hercules gör historien kort med boskaps-tjuven när han klubbar ned honom med sin knölpåk.

Denna myt om Hercules är förbunden med historien om det tidiga Rom och uppförandet av stadens första altare, *Ara Maxima*. Altaret placerades vid *Forum Boarium*, "Oxtorget", som blev kultplats för den starke och hjältemodige halvguden. Ett Herculesstempel kan ses där än idag.

För de författare som verkade under

den augusteiska perioden blev myten ett sätt att manifestera Augustus storhet. I den gängse tolkningen representerar Hercules den nyttnämnde kejsaren. Livius använder till och med adjektivet *augustus*, "upphöjd", om Hercules. Vid författandet av verket är slaget vid Actium (31 f.Kr.) i färskt minne, det slag som blev avgörande för den blivande kejsarens väg till makten. Där och då besegrade han sin tidigare kompanjon Marcus Antonius och dennes älskarinna, drottning Cleopatra. Augustus är en Hercules, en hjälte som slagit ned fienden och räddat sitt folk från fara och ondska.

SÅDAN FRAMSTÄLLS OCKSÅ Hercules i Vergilius *Aeneiden*. Den store sonen till Zeus är en gudasänd frälsare. Den onde Cacus är inte någon herde, utan en eldsprutande människoätande jätte. Även Propertius och Ovidius skildrar honom som ett ondskefullt vidunder, liksom arton sekler senare vår egen Erik Johan Stagnelius, som i dikten "Rom" kallar honom "grannarnas skräck, den eldutfåsande rövaren". Troligtvis har Cacus lånat drag från Geryon, monstret från det tionde storverket. Det kan också röra sig om en rest från den indoeuropeiska myten om Triton som får sin hjord stulen av en trehövdad drake. Att myter uppstår i olika versioner är förstås inget ovanligt, men när Cacus presenteras som denna otäcka varelse som sprider skräck blir förstås Hercules insats desto mer hjältemodig och viktig för Roms historia.

Berättelsens grekiska variant återfinns i en 2 500 år gammal dikt, "Hymn till Hermes", av okänd författare. I den skildras den första dagen i guden Hermes liv. Hermes, som kanske är mest känd som gudar-nas budbärare, är gud för resenärer och köpmän – och faktiskt också för tjuvar. Myten förklarar varför.

Hermes är en minst sagt brådmogen baby. Som nyfödd bygger han sig en lyra, till vilken han sjunger egenhändigt komponerade sånger. Bröstmjölken är för klen föda för honom; han vill ha kött. Han ger sig därför ut på jakt efter lämpligt villebråd och

Litteratur och biologi

64 Johan Frostegård läser Horace Engdahl

Lunch med påven

66 Charlotta E Lindell om Weidenfeld & Nicholson

Svårt att skildra svältdöden

68 Erik W Larsson ser Mr. Jones

När diset lättade

69 Jakob Sjövall besöker Brygge

De okända sarmaterna

70 Martin Lagerholm om ett ymnighetshorn

Krönika

71 Erik Thyselius om en förförlig fristad

I korthet

71 Martina Stenström om den tredje kulturen

får snart fatt i femtio kor. Dem föser han in i sin grotta, baklänges som i Hercules-sagan. Korna tillhör hans halvbror Apollon, som snart konfronterar Hermes där han ligger i sin vagga och spelar oskyldig. På frågan om han har stulit korna svarar lindebarnet Hermes illstigt att anklagelsen faller på sin egen orimlighet: han är ju bara en dag gammal! Till slut erkänner han ändå sitt brott. Försoning sker genom att Apollon som kompensation får överta lyran, vilken därefter blir hans signum.

DET ÄR ALLTSÅ ingen argsint herde eller ond best som är skurken i den här sagan, utan en baby begiven på rackartyg. Den dråpliga historien om Hermes skildras i *Percy Jackson och de grekiska gudarna* (i översättning av Torun Lidfeldt Bager, Bonnier Carlsen), en av den amerikanske succéförfattaren Rick Riordans böcker för barn och ungdom om grekisk mytologi. Tolvårige Percy, som upptäckt att han är son till havsguden Poseidon, berättar fartfyllt och parodiskt med nutida referenser och uttryck om sin olympiske kusin Hermes.

Som en Percy Jackson för vuxna är *Mythos: de grekiska myterna återberättade av Stephen Fry* (i översättning av Molle Kanmert Sjölander, Albert Bonniers). Det är ingen avancerad gissning att Stephen Fry har inspirerats av Riordan. (Percy nämns till och med i boken som son till Poseidon!) Det hela är som en lång, humoristisk och ekvilibristisk enmansföreställning. Berättelsen om det kaxiga blöjbarnet som stjäls kreatur är förstås ett tacksamt ämne för en skådespelare och komiker som Fry. Hermes framställs som en charmig och lillgammal bedragare som vet att ta till lite bebisjoller för att bli förlåten av sin bror.

Tack vare dessa tjuvar får vi låna kossorna en stund, se dem på ett nytt sätt, låta dem göra avtryck och följa spåren från deras klövar, baklänges, in i den antika grottan.

Genom historien har de antika myterna använts som allegorier eller sedelärande berättelser. Som vi har sett blev Hercules en central gestalt för romarna, och de överförde hans egenskaper och hjälteedad på räddaren av Rom, kejsar Augustus. När Kerstin Ekman skriver uppskattande om myten är det därför att den är festlig, inte

Hercules och Geryon, målade av Lucas Cranach d.ä.

FOTO: TT

därför att den skulle ha någon sensmoral eller annan poäng. För oss moderna läsare finns det inget laddat i myterna om Hercules och Hermes. De betraktas som underhållande och oförargliga (trots att det måste ha inneburit en katastrof för forna tiders människor att förlora sina djur). Däremot uppfattar Ekman – i likhet med många andra nutida uttolkare – berättelserna om Zeus alla erövringar som stötande och vänder sig i avsky mot våldtäktskildringarna som har förskönats av renässansens och barockens konstnärer.

BERÄTTELSE UPPSTÅR, FÖRVALTAS, omgestaltas och lever vidare i både gammal och ny skepnad. Varje generation har sin läsning och får lov att ta sig friheter. Något i den stilen tycks poeten och akademiledamoten Jesper Svenbro mena i sin tolkning av Hermesmyten, om jag förstår honom rätt. I sin metapoetiska dikt "Hermes boukólos" (vilket betyder *Hermes kofösaren*, som också är namnet på diktsamlingen från 1991) återanvänder Svenbro "Hymn till Hermes" och gör den till litteraturteori och litterärt manifest. Apollon, som traditionellt sett är poesins

gud, får här ge vika för "gränsöverskridaren" Hermes, som bekänner sig till surrealismen, utan att han för den skull vänder sig bort från traditionen. Tvärtom vänder han den bak och fram sedan han stulit den, drar den i svansen, tar hem den till sin grotta, gör den till sin och låter den kalva. Dikt föder dikt i ny gestalt. Det är en "föryngring" av litteraturen, som litteraturvetaren Karin Nykvist kallar det i sin analys av Svenbros komplexa dikt, i avhandlingen *Poesi som poetik. Idéer om dikt konst i Jesper Svenbros lyrik* (2002). Nykvists tolkning är därmed i sin tur en liten kalv med ursprung i "Hymn till Hermes". Vid närmare betraktande noterar jag att bokpärmens rygg faktiskt har små avtryck av klövar.

ANTI KENS LITTERÄRA KOR är vackra att se på och svåra att motstå. Våra samtida författare och uttolkare av de grekiskromerska myterna är själva boskapstjuvar, om än av ett ganska beskedligt slag. Tack vare dessa tjuvar får vi låna kossorna en stund, se dem på ett nytt sätt, låta dem göra avtryck och följa spåren från deras klövar, baklänges, in i den antika grottan. ✨

Litteratur och biologi

Hos Horace Engdahl kan man skönja ett intresse för evolutionsteori, som dock dessvärre kombineras med en postmodernistisk skepsis mot vetenskap, menar **Johan Frostegård**.

DET ÄR SÄLLAN litteratur och biologi förenas. Ett undantag var författaren och läkaren Lars Gyllensten.

I sin bok *Så var det sagt* (1992) beskriver Gyllensten en intressant episod i svensk kulturhistoria. I ett brev till kemisten Jöns Jacob Berzelius skriver skalden och biskopen Esaias Tegnér att han har börjat intressera sig för naturvetenskap. Detta fick mycket gärna ske under Berzelii ledning, även om han inte ville gå så långt som att själv koka – alltså göra handfasta kemiska experiment i Berzelii stökiga laboratorium. Vid 60 års ålder kan man tillägga vore detta kanske för mycket begärt av diktaren. Studera däremot under den store kemisten borde gå bra och kanske även vara med som åskådare under experimenten, utan att själv utföra dem.

Tegnér var inspirerad av Goethe, som vid mogen ålder, 70, hade börjat lära sig arabiska och persiska. Goethe var en man som aldrig gav upp eller dröjde i ögonblicket därför att det var så skönt. Men det hade förstås inte heller undgått den svenske poeten att Goethe i mångt och mycket betraktade sig som en naturvetenskapsman, med rätta ska man tillägga, för han var både naturkunnig och gjorde vetenskapliga originalfynd.

ESAIAS TEGNÉR TÄNKTE skriva ett poem om naturen, och här finns något av en tradition, kan man tillägga, med namn som Lucretius, som lade fram en atomlära i diktad form. Ett annat mera sentida och märkligt exempel är Charles Darwins farfar, Erasmus Darwin, som var en pionjär inom evolutionstänkande, liksom Goethe för den delen, och han lade fram sin evolutionsteori som en dikt. Tyvärr blev någon sådan dikt om naturen aldrig skriven av Tegnér.

Jag kom att tänka på detta Tegnérns sena och ganska oväntade intresse för naturvetenskap när jag läste Horace Engdahls välskrivna bok, *De obeakymrade* (Albert Bonniers). Boken kretsar, som jag tolkar den, nämligen bland annat kring evolutionära teman. När fan blir gammal blir han religiös heter det; en from förhoppning skulle kanske vara att postmodernisten blir intresserad av naturvetenskap och rentav

evolution på äldre dagar.

Boken handlar till stor del om manlighet och kvinnlighet, vårt beteende, den mänskliga naturen i allmänhet. Det finns mer än antydningar till evolutionära resonemang, men här hamnar Engdahl nära den rätt hårdkokta och faktiskt förlegade lära som florerade hos flera av Darwins närmaste lärjungar, som Thomas Henry Huxley, (farfar till Aldous Huxley, romanförfattaren som skrev *Du sköna nya värld*). Dessa betonade kampen för tillvaron, och överlevnad som evolutionens hårdvaluta, konkurrens mer än samarbete. Eller som hos Herbert Spencer, som beskrev naturen som "red in tooth and claw", en hård tillvaro, där den starke segrade i ständig konkurrens med andra i en värld där egoismen är vår arvedel och de svaga

Just som Engdahl öppnar dörren till naturvetenskap i allmänhet och evolutionsteori i synnerhet, på glänt, så drämmer han igen den. I stället kommer en djupdykning i vad som ter sig som nattståndens 80-talistisk postmodernism.

konkurreras ut. I boken heter det, i Huxleys och Spencers anda: "Som naturliga varelser drivs vi av ett tvång att kämpa för vår överlevnad, förnta eller underkuva medtävlare och ifrågasätta andras rätt, så snart de inte längre väcker vår fruktan." Darwin själv däremot var även intresserad av hur vår altruism kunde ha uppkommit genom evolutionära mekanismer.

ENGDAHLS BESKRIVNING AV den vanliga verkligheten är en värld av konkurrens, egoism, och bittra strider. Författare tycks

vara värre än andra, om det är riskfritt tvekar man inte att skada en farlig konkurrent. Men även om evolutionsforskningen visar att vi ofta är egoister kan vi också vara altruister, det finns till och med goda evolutionära skäl för detta.

Förälskelse och kärlek är förstås exempel på företeelser som utvecklats under långa tider, kanske miljoner år. Även vår etik har ett evolutionärt ursprung i någon mening, liksom förmodligen "gyllene regeln". Men sådana tankegångar snuddar Engdahl sällan vid, utan tänker sig människans natur i enlighet vad den holländske primatforskaren Frans de Waal kallat fennisseteorin, där vi under en yttlig fenniss, som kan glänsa skönt, är fullblodsegoister.

BOKEN ÄR JU skriven i ett speciellt sammanhang och det förvånar inte att Engdahls betraktelser om förhållandet mellan könen är dystra men ofta också roliga, rentav galghumoristiska. Män och kvinnor ska inte gå i säng med varandra av hövlighet, påpekar den märklige Mahuro, en gestalt som kommit till Engdahl i drömmen. Mahuro är knappast en särskilt entusiastisk förespråkare av me too-rörelsen: "Men en kvinna kalkylerar alltid på en mans värde, även när hon inte är medveten om det, och hennes envisa vilja att tillvälla sig detta värde är vad hon kallar 'att älska'." Mannens kärlek handlar om besittningstagande, enligt Mahuro. Man kan inte låta bli att fundera på hur Mahuro ser ut. En vän till denne menar att män gärna kan vara fula eftersom detta "ökar förnedringsfaktorn och är därför sexuellt stimulerande för många kvinnor".

Men boken är också full av briljanta formuleringar, dock motsvarar innehållet inte alltid formen. Engdahl, eller hans ställföreträdare som Mahuro, hänger sig åt ett slags essentialism när det gäller synen på könen och skillnader mellan dem. Manligt och kvinnligt beskrivs som hugget i sten. Synsättet kan påminna om Jordan B Petersons, som har många intressanta iakttagelser om både det ena och det andra, inte minst är det berömvärt att han försöker få unga män att skärpa sig och tillämpa lite dygdetik, samt att han dammar av en annan alltför bortglömd klas-

siker, Carl Gustav Jung. Men essentialismen och synen på vår evolution hos Peterson hör till de svaga delarna i hans framträdanden i texter och på Youtube, liksom hos Engdahl. Även om det på statistisk nivå finns små skillnader som har med vår evolution att göra – aggressivitet och (ibland ogenomtänkt) risktagande är två sådana menar jag, så överlappar mäns och kvinnors egenskaper varandra i betydande omfattning.

Engdahl är förtjust i sentenser, egna och andras, ofta både eleganta och värtaliga men de har samma problem som *tweets* i själva förkortningen. De kan lämna för mycket osagt, som läses in rätt fritt mellan raderna, om det finns mer än en rad.

Goethe är en favorit, som Engdahl håller högt, och däri har han rätt. Eleganta Goethesentenser citeras i boken, och episoder i Goethes liv relateras, som när denne i ungdomens dagar når fantastiska höjder i sitt diktande. I en vagn på väg från ett besök hos en stor tysk skald inser Goethe vilken kraft han har inom sig och diktar som få gjort varken förr eller senare. Så ska vi försöka vara, menar Engdahl, göra vårt bästa även om vi inte når upp till Goethes tysta alptoppar.

DÄREMOT TROR JAG inte man kan förstå Goethe utan att beakta att den store mannen såg sig själv som naturvetare i hög grad – något Engdahl veterligen inte tycks fästa avseende vid. För just som Engdahl öppnar dörren till naturvetenskap i allmänhet och evolutions-teori i synnerhet, på glänt, så drämmer han igen den. Istället kommer en djupdykning i vad som ter sig som nattstån-den 80-talistisk postmodernism, där författaren beskriver hur naturvetenskapen blivit något av en kyrka med maktmedel som en modern variant av inkquisitionen. En tanke som man kan tillåta sig tvivla på – av rent empiriska skäl.

Naturvetenskap och evolution försvann mer eller mindre från svensk intellektuell debatt någon gång när 60-talsvänstern svepte in, denna klättrade sedan genom institutionerna. Alltmer i postmodernistisk, identitetspolitisk skrud har den flyttat in i maktens korridorer. Att som humanist försöka förstå vetenskap tycks Engdahl betrakta som en omöjlighet, oklart varför. ”Till största delen är sanningen en fråga om anpassning och underordning”, skriver Engdahl i Michel Foucaults anda. Varför skulle jag som läsare tro att uttalandet var sant – för att tro det så måste man väl underordna sig och anpassa sig. Dessutom: Varför skulle man tro på en så långtgående relativism?

Man får hoppas att Engdahl åter öppnar dörren till upplysning, naturvetenskap och evolution på glänt igen. ✨

Lunch med påven

Weidenfeld & Nicholson har under efterkrigstiden gett ut många viktiga fackböcker. Fortfarande prioriterar man verk om historia och främmande kulturer, skriver **Charlotta E Lindell**.

I MER ÄN sjuttio år har kvalitet, upplysning, vetenskap och kunskap stått i centrum för det anrika tongivande bokförlaget Weidenfeld & Nicholson utgivning i London. Vad är det för typ av titlar som efterfrågas mest nu?

– Idédrevna böcker med starkt berättande. Fascinationen för historia och andra kulturer är stor. Skickliga författare som återskapar en värld som man vill veta mer om står högt i kurs, säger Alan Samson, förlagschef och styrelseordförande på Weidenfeld & Nicholson och en av de mest framträdande profilerna i den brittiska bokbranschen. Han nämner förlagets *Jerusalem* av Simon Sebag Montefiore som ett sådant exempel. Han lyfter också fram *Sidenvägarna. En ny världshistoria* av Peter Frankopan, professor i global historia vid Oxford University.

– Tyvärr är det Bloomsbury och inte vi som har gett ut den. Jag önskar att det var vår bok, för den är fantastisk.

En mästare inom genren som är en Weidenfeld & Nicholson-författare är militärhistorikern Antony Beevor. Han är mitt uppe i arbetet med att skriva en ny bok. "Antony brukar ta tre år på sig att färdigställa en bok så det dröjer innan den kommer ut", säger Samson, som inte vill avslöja mer än att den handlar om Ryssland.

– Det är alltid viktigt att ge ut fackböcker om samhälle, politik och historia. Men frågan är om det någonsin har varit mer angeläget än nu. Vi lever i en galen värld med *fake news* och politiska oroligheter.

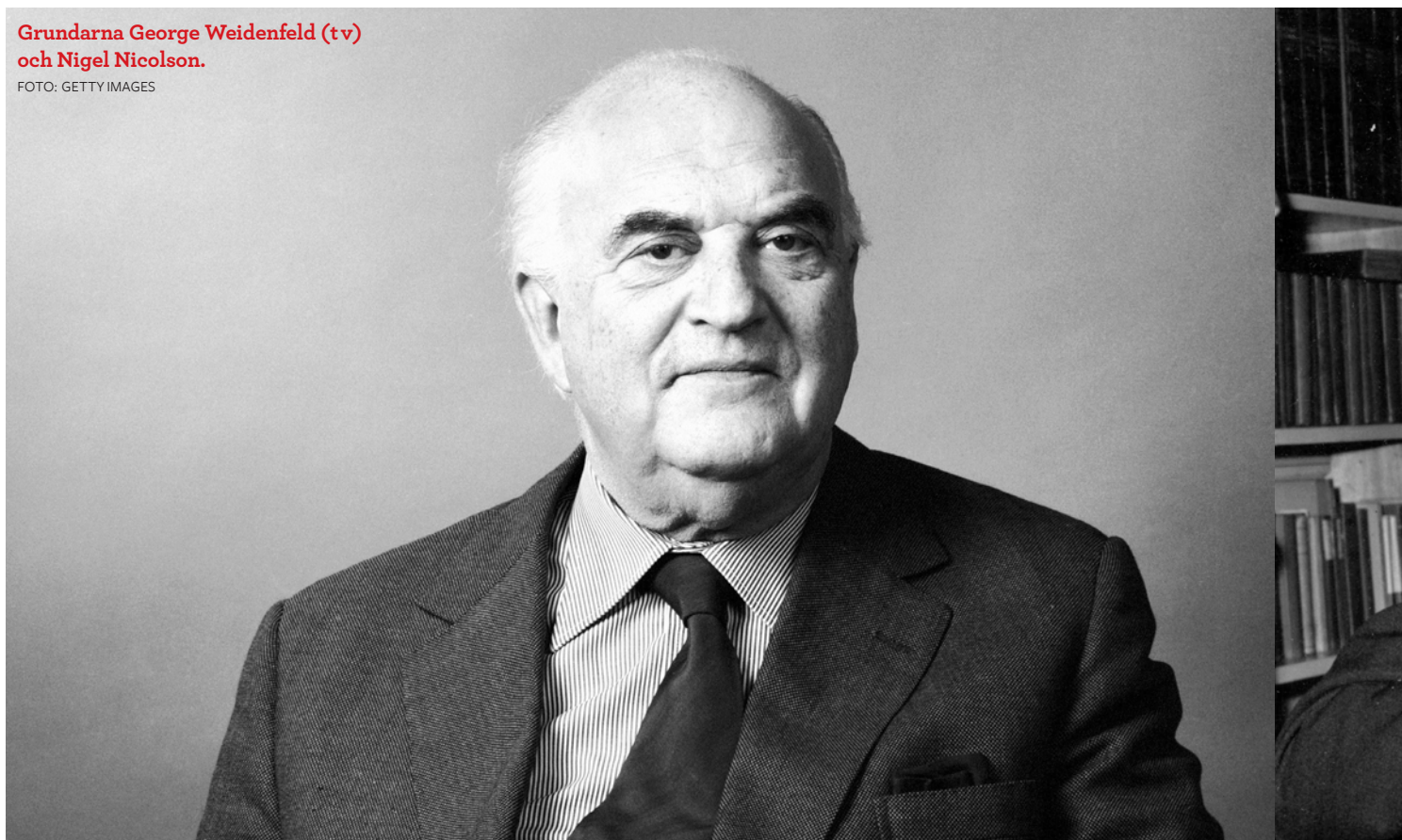
GRUNDARNA AV LONDONFÖRLAGET var den judiske George Weidenfeld – som flydde från Wien till England i samband med

Tysklands annektering av Österrike 1938 – och Nigel Nicolson, brittisk författare och konservativ politiker, son till den berömda diplomaten och Labourpolitikern Harold Nicolson och aristokraten och författaren Vita Sackville-West. Flera judar startade förlag i London efter andra världskriget – André Deutsch, Bela Horowitz (Phaidon) och Walter Neurath (Thames & Hudson). De förändrade den brittiska förlagsvärlden och gav ut titlar som förmodligen inte hade kommit ut annars.

Två av de första böcker som W & N publicerade var skrivna av Benito Mussolini och Hitlers ekonomiminister Hjalmar Schacht. Med tanke på Weidenfelds bakgrund förvånade detta många. "George var mån om att lyfta fram historiska dokument som var obestridliga bevis mot naziregimen", säger Alan Samson.

Grundarna George Weidenfeld (tv) och Nigel Nicolson.

FOTO: GETTY IMAGES

De som har träffat George Weidenfeld beskriver honom som en beläst person, med utstrålning och pondus – och alltid orädd. Utan honom hade inte Vladimir Nabokovs *Lolita* publicerats i Storbritannien så tidigt som den gjorde, redan 1959.

– Det krävdes stort mod att ge ut *Lolita*. George och Nigel riskerade att förlora allt, säger Alan Samson.

Den konservative Nigel Nicolson blev först smått chockerad när Weidenfeld föreslog att de skulle ge ut *Lolita*, det fanns en klar risk att förlaget skulle bli stämt för att publicera pornografi. Nicholson gick dock med på att trycka ett antal provexemplar. Romanen skulle snart visa sig vara ett lyckokast. När Weidenfeld blickade tillbaka på förlagets utgivning betraktade han *Lolita*, tillsammans med Isaiah Berlins *The Hedgehog and the Fox* (1953) och James D Watsons *The Double Helix* (1968, i svensk översättning *Den dubbla spiralen*), som de titlar han var mest stolt över.

FÖRLÄGGARNAS STORA KONTAKTNÄT VAR betydelsefullt. När Weidenfeld & Nicolson grundades 1949 hölls en stor invigningsfest på exklusiva Browns Hotel i stadsdelen Mayfair i London. På plats fanns alla som var något i litterära och akademiska kretsar, som till exempel George Orwell, Somerset Maugham, och Peter Ustinov. Nigel Nicolson hade ovärderliga kontak-

George var en stor Europavän. Jag är glad att han slapp uppleva dagen då det stod klart att Storbritannien ska lämna EU.

ter och kunde öppna dörrar som annars hade varit stängda för den judiske immigranten Weidenfeld.

WEIDENFELD GAV SENARE ut böcker av presidenter och premiärministrar, och även av Johannes Paulus II. Vid ett tillfälle berättade Weidenfeld för Alan Samson att han hade varit inbjuden till lunch hos påven. Samson tog för givet att det var i samband med ett större evenemang med flera gäster – men det visade sig att paret Weidenfeld vid åtskilliga tillfällen varit bjudna till påvens sommarställe som de enda gästerna. Weidenfeld hade ett rykte om sig att vara ett societetslejon som drack champagne och skröt om vilka han kände.

– Inget kunde vara mer fel, säger Alan Samson. För det första så drack han ingen alkohol och för det andra så var det sällan

han yppade något om sina berömda vänner.

Samson har arbetat i förlagsvärlden i över fyrtio år. Till W & N kom han 2003. George Weidenfeld lärde han emellertid känna redan i början av sin karriär i bokbranschen. Weidenfeld blev hans mentor och skulle förbli så livet ut.

Samson är mån om att W & N ska drivas vidare i grundarnas anda. George Weidenfeld förstod att följa med i utvecklingen och 1992 såldes förlaget till den stora förlagsgruppen Orion och fyra år senare till Hachette Livre. För snart sex år sedan lämnade man kontoret i Covent Garden och flyttade till större lokaler i Embankment vid Themsen, en flytt som inte bara rev upp damm utan också oväntade guldkorn.

I arkivet hittade man korrespondens mellan George Weidenfeld och storheter som Henry James, Vladimir Nabokov och Joseph Heller. Där fanns också tidigare aldrig publicerade brev och andra dokument som tillhört Winston Churchill. I arkivet finns även material som har tillhört Churchills officiella levnadstecknare, historieforskaren Martin Gilbert. Han fick ta över ansvaret för Churchills alla miljontals dokument efter sonen Randolph. Premiärminister Anthony Edens hustru Clarissa var för övrigt anställd på W & N i början av dess verksamhet.

Förlagets dokument rörande berömdheter som de Gaulle, Evelyn Waugh, Saul Bellow och en mängd andra kända namn är överhuvudtaget unikt. Det är nu omhändertaget av Princeton University i USA.

NIGEL NICOLSON DÖG 2004 hemma på Sissinghurst Castle i sydöstra England. Innan dess författade han en omtalad självbiografisk bok om sina bisexuella föräldrars liv och leverne – *Porträtt av ett äktenskap*, som kom ut 1973 i original och på svenska i översättning av Magnus K:son Lindberg året efter. Släkthistorien har också skildrats i Nigels dotter Juliet Nicolson's bok *A House Full of Daughters. A Memoir of Seven Generations* (2016).

George Weidenfeld levde ända fram till 2016. Han var sionist och ligger begravd på Olivberget i Jerusalem.

– George blev 96 och arbetade i princip ända in i det sista. Vi hade rummen bredvid varandra och diskuterade all utgivning, säger Alan Samson.

Minnesstunden för Weidenfeld ägde rum den 24 juni 2016, dagen efter det att resultatet av brexitomröstningen kom.

– George var en stor Europavän. Jag är glad att han slapp uppleva dagen då det stod klart att Storbritannien ska lämna EU, säger Samson, som betonar att Weidenfeld & Nicolson är ett internationellt förlag och inte ett brittiskt. Översättningar från olika språk som ryska och spanska ligger i förlagets dna. ✨

Svårt att skildra svältdöden

Filmen *Mr. Jones* visar problemen med att skildra kommunismens brott på vita duken, menar **Erik W Larsson**.

”DE GODA MÄNNISKORNA dog först. De som vägrade att stjäla eller prostituera sig dog. De som gav mat till andra dog. De som vägrade att äta lik dog. De som vägrade döda sin vän dog. Föräldrar som stod emot kanibalism dog innan deras barn gjorde det.”

Stycket kommer från historikern Timothy Snyders skakande bok *Bloodlands. Europe Between Hitler and Stalin* (2010, i svensk översättning *Den blodiga jorden*), och syftar på den massvält som ägde rum i Ukraina under början av 1930-talet. Skeendet går vanligen under benämningen *Holodomor*, svältdöd på ukrainska. Holodomor var en följd av Sovjetregimens kollektivisering av landets jordbruk – en politik som innebar att spannmål med våld konfiskerades från bönderna. Trots att närmare tre miljoner människor fick sätta livet till är Ukrainas tragedi mestadels bortglömd och okänd bortom landets gränser.

En som vill råda bot på denna okunskap är Agnieszka Holland, regissören bakom filmen *Mr. Jones*, som nyligen hade biopremiär i Sverige och snart också finns

i svensk dvd-utgåva. Gareth Jones (spelande av James Norton) är en ung walesisk journalist som 1933 åker till Moskva i hopp om att intervjua Josef Stalin. Intervjun blir aldrig av, men Jones får istället nys om att något stort pågår i Ukraina. Efter att ha skakat av sig sin KGB-följeslagare reser han inkognito genom Ukrainas av svält härjade landsbygd. Resten av filmen ägnas åt journalistens hopplösa strävan att dela sina vittnesmål med en värld som vägrar att lyssna.

ATT KRITISERA EN film om utmärklade barn som äter sina syskon är förstås en känslig uppgift. *Mr. Jones* är på många sätt en utmärkt historiektion, och en mycket viktig sådan. Dess dramaturgiska svagheter illustrerar dock hur svåra kommunismens illdåd är att beskriva – i synnerhet på filmduken.

Det kanske mest slående med *Mr. Jones* är dess avsaknad av en ordentlig skurk. Stalin syns bara på stillbilder, och ökända hantlangare som Berija och Kaganovitj

inte alls. Mörkögda män i grå uniformer kontrollerar pass och öppnar emellanåt eld, men ger sig aldrig till känna. Hjältens främste antagonist är *New York Times*-skribenten Walter Duranty, spelad av den helt igenom obehaglige Peter Sarsgaard. Duranty förnekade Stalins brott och rapporterade hans lögn som gudomliga sanningar till läsarna. Att han för sina insatser tilldelades ett Pulitzerpris är en av den amerikanska journalistikens värsta skandaler. Sarsgaard spelar Walter Duranty som en sliskig ärkeskurk, komplett med hälta och ormhövad käpp. Denna murvels motiv förblir dock ett mysterium. Hade Stalin mutat honom? Eller ansåg han – som så många andra medlöpare i väst – att kommunismens mål helgade dess brutala medel? Filmen ger inget svar, och Peter Sarsgaard själv verkar inte alltid säker på vad som driver hans rollfigur.

Detta är den stora fråga som varken filmen eller historikerna kan besvara: Varför dog tre miljoner oskyldiga människor? Var folkmordet en oförutsedd konsekvens av vansinniga, ekonomiska beslut? Ville Stalin göra sig av med Ukrainas självägande bönder – så kallade ”kulaker”? Eller låg det etniska motiv bakom? En film om ras-hat hade förstås varit långt mer lättillgänglig för samtida biobesökare. De historiska bevisen stöder dock inga enkla hypoteser av detta slag. Om Stalin hatade ukrainare så höll han det för sig själv.

För att en person ska kunna dömas för mord i domstol måste både ett ”objektivt rekvisit” (gärningen) och ett ”subjektivt rekvisit” (uppsåtet) vara uppfyllda. En biopublik ställer liknande krav. De vill veta vem som gjorde vad och varför. I *Mr. Jones* är den brottsliga gärningen helt uppenbar, men förövarnas uppsåt och motiv förblir tvetydiga och svårbegripliga. Denna brist på klarhet förklarar kanske varför filmer om kommunismens grymheter ofta har svårt att nå en bredare publik.

DE DJUPA INSIKTER om ideologins inboende ondska som George Orwell och Aleksandr Solzjenitsyn förmedlade är svåra att överföra till vita duken. I en värld där bildens seger över texten blivit så gott som fullständig riskerar brott mot mänskligheten som *Holodomor* därför att glömmas av framtida generationer. ✱

Från filmen *Mr. Jones*.

FOTO: SAMUEL GOLDWYN FILMS

När diset lättade

På grund av coronakrisen var det möjligt att besöka den anrika staden Brygge utan att uppleva en del av turismens nackdelar, menar **Jakob Sjövall**.

BRYGGE ÄR IDAG en stad helt präglad av turismen. Vanligtvis måste man navigera mellan en tråkig uppsättning chokladaffärer, spritbutiker och sexshoppar, på samma sätt som i Prag eller Amsterdam.

På grund av coronakrisen gick det dock för ovanlighetens skull att ta sig dit ett par dagar medan Belgiens gränser fortfarande var stängda för omvärlden. (Jag reste från Bryssel, där jag bor.) Plötsligt kunde man uppleva staden utan att känna en söt doft av våfflor och glass, utan alla hästskjutsar och oskickliga gatumusikanter. Det var som om ett dis hade lättat, Brygge trädde för ett ögonblick fram igen: invånarna sågs cykla ostadigt över kullerstengatorna, sätta sig provande på parkbänkarna, som vore de osäkra på om staden verkligen var deras igen.

Det är för all del inte svårt att förstå varför miljontals människor besöker Brygge varje år. Brygge blev en storstad tidigt under medeltiden, i en tid då den starkaste kraft man hade att tillgå var oxen som spändes framför plogen. Det var en internationell handelsstad då varje fartyg var byggt av knarrande bräder och varje mynt slaget för hand. Den ligger mitt i Flanderns platta landskap, på en plats där det inte är självklart att det ska ligga en stad, så olik Paris med Seine.

Brygge har på så sätt något ofrånkomligt mänskligt över sig. I en nutida jättestad, i en modernistisk "maskin att leva i" som Le Corbusier uttryckte det, är relationen med platsen för abstrakt.

Staden har skildrats av två så olika svenska storheter som Oscar Levantin och Tomas Tranströmer. En av Tranströmers starkaste och mest komplexa dikter, "Carillon", handlar om Brygge. Torget med sitt majestätiska klocktorn från medeltiden har fått ge namn åt hela diktsamlingen, *Det vilda torget* (1983). Den vackert oregelbundna platsen är i Tranströmers dikt "en mark som jäser, en stor skälvande yta, ibland full / av folk och ibland öde". Här händer "allt det otänkbara som ändå skall hända". Naturen, som ofta hos Tranströmer erbjuder tröst, kan nu inte komma till räddning. "Jag har låga stränder, om döden stiger två decimeter / översvämmas jag", skriver han med en typiskt tranströmersk formulering.

Från torget vecklar staden ut sig längs

gator och kanaler, som svänger mjukt och ständigt erbjuder nya överraskningar. Husen är inte högre än att man från gatan kan prata med någon som lutar sig ut ur ett fönster på översta våningen, inte bredare än att en gammal trädkrona kan tävla med taket i storlek. Allt är gjort för människor till fots.

"Det jag har inombords materialiserats där, all skräck, / alla förhoppningar." I Tranströmers dikt är staden som ett laboratorium, där människan måste betrakta sig själv utan några störande element. "De som tror att de får jorden att snurra och de som / tror att de hjälplöst snurrar i jordens grepp. / En gata där vi alla går, var mynnar den ut?" undrar han.

GEORGES RODENBACHS symbolistiska roman *Brygge-den-Döda* från 1892, som kom i svensk nyöversättning så sent som 2014, lockade kring förra sekelskiftet skador av intellektuella och konstnärer till medeltidsstaden. Bland besökarna fanns Oscar Levantin. Han skriver i *Diktare och drömmare* (1898): "Brugge är den stil- la station, där jag rest i kapp mig själv". Även Levantin möter här existensen liksom blottlagd:

Uppgörelse! Med ens slår det mig, hvarför Brugge fyller mitt hjärta med en så sällsam oro. Med ens förstår jag, hvad den tysta staden med de talande klockorna vill mig [...] Det finns en feberdröm om att fly för sig själf och förfölja sig själf, som nog många en eller annan vinternatt plågats af. Man jagar sig själf som en missdådare. Det går öfver stockar och stenar, en hetsjakt, som räcker i åratal, tycker man i drömmen, till dess man äntligen känner, att man nått den ort, från hvilken ingen flykt är möjlig, där man skall blifva fångad af sig själf och tvungen att stå till svars.

I Tranströmers dikt kommer hoppet plötsligt farande, glädjeklingande. Det är det klockspel som dagligen spelar högst upp i tornet på torget som gett dikten dess namn, "Carillon":

Över tak och torg, gräs och gröda ringer klockorna mot levande och döda. Svårt att skilja på Krist och Antikrist! Klockorna flyger oss hem till sist. ✕

Brygge.

FOTO: ALAMY

De okända sarmaterna

Tomas Ljungs bok *Sarmatiska havet* är ett ymnighetshorn av noteringar och infall, skriver **Martin Lagerholm**.

ALLT EMELLANÅT DYKER det upp böcker som kittlar ens fantasi innan man ens har börjat läsa dem eller tagit reda på vad det är för slags bokverk. Det handlar om litteratur som på olika vis trotsar alla gängse genretillhörigheter eller som trollbinder redan genom sin titel. Tyska Judith Schallanskys fascinerande *Atlas över avlägsna öar. Femtio öar som jag aldrig besökt och aldrig kommer att besöka* är en sådan bok. Hennes landsmaninna Felicitas Hoppes stilbrytande "drömbiografi" *Hoppe* en annan, liksom kanadensiska Anne Carsons många prosalyriska titlar i gränslandet mellan poesi, mytologi, klassisk filologi och avantgardism.

Vad gäller poeten, biologen och kulturhistorikern Tomas Ljungs bok *Sarmatiska havet* (Ellerströms) är det just det där ordet i titeln som väcker intresse. Vad i hela friden är "sarmatisk" för något? Och vilka var sarmaterna? Även för den som betraktar sig själv som hyfsat bildad kan det förstås vara en tröst och sporre att emellanåt påminnas om sina kunskapsluckor. Och om att livet och världen lyckligtvis är större och rikare än vad som rymms i en hjärna.

I Nationalencyklopedin kan man hur som helst läsa att sarmaterna troligen var ett "iranskt folk, som på 300-talet f.Kr. invandrade till nuvarande Ukraina österifrån och senare utsträckte sitt välde till nuvarande Ungern och Rumänien", att de under folkvandringstiden försvagades av goter och hunner samt att de inte nämns i källorna efter 500-talet. I mitt gamla exemplar av Nordisk familjebok (den fantastiska Uggleupplagan) står det att "med undantag däraf, att kvinnan hos dem tyckes ha intagit en friare och mera hedrad ställning än hos skyterna, skildras de som fullständigt liknande de senare". Därutöver kan Wikipedia informera om att den medeltida polska adeln "ansåg sig härstamma från det persiska krigarfolket sarmaterna", och att det fornlåldriga folkslaget därför haft en central roll i Polens historieskrivning.

"Hur kan sydländska smycken och orientaliska dräkter och mynt ha hittat hit?" undrar Ljung då han står vid någon forntida boplatz i Nordsveriges skogs- och fjälltrakter. "Vem använde dem här?

Hur såg världen ut egentligen?" I en påföljande notis nämner han sarmaterna för första gången, tillsammans med en hel hop andra arkaiska folk som i "våg efter våg kommit strömmande från soluppgångens horisonter och brutits mot Europas revlar". Vi får bland annat veta att vissa sarmater bosatte sig i England under Caesars tid, att andra slog ned sina bopålar i Polen och östersjöländerna. Vidare upplyses vi om att Marcus Aurelius på 100-talet e.Kr. värvade en kontingent sarmater i Donaudalen, att Östersjön söder om Gotland kallades för "Mare Sarmaticum" på florentiska och romerska 1400-talskartor, och att det möjligen var sarmaterna som försåg Britannien med Arturlegendens motiv med svärdet i stenen.

AV DESSA OCH många andra uppgifter har Ljung med avstamp i sitt eget privatbibliotek sammanställt en "lappkatalog" bestående

av 1101 historiska, kulturella antropologiska, etymologiska och mytologiska små korta notiser. "Fragmentariet" utgörs av allhandla rön och hypoteser (källhänvisningarna uppgår till flera hundra) eller egna funderingar om den påverkan forntida folk och kulturer från när och fjärran haft på Skandinavien och dess historia. Ljung skriver: "De spånor kring vilka materialet

De spånor kring vilka materialet har växt fram likt isblommor har bestått av några frågor och tankespor kring olika aspekter av nordisk kulturhistoria, som sysselsatt mig genom åren.

har växt fram likt isblommor har bestått av några frågor och tankespor kring olika aspekter av nordisk kulturhistoria, som sysselsatt mig genom åren."

Den fängslande katalogboken, detta inventarium och ymnighetshorn av "spår och spådomar", handlar dock inte uteslutande om sarmaterna, utan störtfloden av noteringar och infall blandas med reflektioner och spekulationer om hela vår kontinents arkaiska rötter. Allt flyter ut i det sarmatiska hav ("ömsom Östersjön, ömsom Svarta havet") som utgör ett "förbindande medium och en skådeplats för möten och transmigration".

ATT I ETT sträck läsa dessa uppställda poster om "ett expanderande universum av korrespondenser och poetiska flöden" är en lika fascinerande och hypnotisk som utmattande upplevelse. Vad Ljung sysslar med är väl att likt många av oss samla skärvor av liv, leta vrakgods efter dem som gått före oss, att söka skapa en sammanhängande bild av fornlåldriga pusselbitar och artefakter. Att bokomslaget labyrint (på Orrskär i Piteå skärgård) ger associationer till en människohjärna, kan väl heller inte vara en slump? ✨

Erik Thyselius
är projektassistent
vid Axel och Margaret
Ax:son Johnsons
stiftelse.

En förförisk fristad

NÄR PESTEN HÄRJADE som värst i det medeltida Europa erbjöd klostren en fristad för dess invånare. Här fick unga adelsmän, huttrandes i bänkraderna, träna sig i skolastik och örtlära under munkarnas vakande öga. Dagarna var långa och bestod till stor del av bön med avbrott för studier och enkla måltider. Men såg den lycka som varar för evigt. För den som inte valde att själv bli munk återstod att åter konfronteras med den grymma världen utanför klostermurarna efter avslutad skolning. Hade man tur kunde man få tjäna vid något hov i egenskap av skriv- och läskunnig, och i bästa fall bli tillräckligt gammal för att se sina egna söner gå i kloster. Om nu inte pesten hann före, det vill säga.

För dagens studenter framstår livet inte som riktigt lika påvert. Där medeltidens kloster erbjöd trygghet och kunskap för några utvalda få, står universitetens och högskolornas portar vidöppna för det stora flertalet. De bistra munkarna, vars lyhördhet inför de unga adelsmännens behov nog var tämligen begränsat, är idag ersatta med prefekter och studievägledare i givakt var gång en student upplever verkligheten som kränkande. Och skulle en student idag finna föreläsningssalen för kall finns det alltid en termostat eller sängens varma duntäcke att vända sig till. Ja, ni hör ju hur många öppna dörrar som kan slås in tack vare 1 000 år av utveckling.

DEN HÖGRE UTBILDNINGENS funktion som tillflyktsort i tider av oro verkar däremot vara tämligen oförändrad. Coronapandemin och dess annalkande dråpslag på ekonomin har bidragit till att antalet ansökningar till universitet och högskolor varit rekordhøgt i år. Regeringen har utökat antalet högskoleplatser med 12 000 och Arbetsförmedlingen uppmanar unga att söka in till utbildningar i brist på arbetstillfällen. Utbildning som arbetsmarknadsåtgärd, med andra ord.

I goda tider hör det till vanligheterna att många studenter hoppar av kurser och utbildningar. Det är därför möjligt att coronakrisen leder till att något fler väljer att stanna kvar något längre. Att många trots det kommer att välja att avsluta sin akademiska bana i förtid är däremot att vänta. Och i det fall utbildningen genomförs är det inte säkert att samhället har behov av ytterligare en master i mänskliga rättigheter. Prognosen: en betydande andel unga kommer om några år att upptäcka att jobben är få och studieskulderna stora.

I RÄTTVISANS NAMN ska tilläggas att även söktrycket till bristyrken som till exempel sjuksköterska är högre än vanligt detta år. Om alla som sökt utbildningen också genomför den är mycket vunnet för samhället. Och ja, att utbilda sig inom humaniora eller i någon av samhällsvetenskaperna medför värden som inte låter sig mätas i krasst ekonomiska termer.

Likväl är det aldrig egenvärdet av bildning som är i centrum när budskapet om "Sverige som kunskapsnation" trummas fram av politiker och kommunikatörer. Ju fler studieplatser på våra universitet och högskolor, desto bättre. Att innehållet på utbildningarna håller måttet och att studenterna drivs av rätt drivkrafter kommer först i andra hand.

Kanske kommer framtida arbetssökande akademiker avundsjukt att läsa om medeltidens klosterliv? Den värld som våra arma klosterstudenter levde i var förvisso hård och grym, men "arbetsmarknaden" måste ha varit lysande.

I korthet

Den tredje kulturen

Sedan 1968 har John Brockman, legendarisk amerikansk litterär agent, samlat "de mest sofistikerade tänkarna" och låtit dem ställa frågor till varandra. Ursprungligen träffades man i Brookmans lägenhet i New York, men sedan 1998 finns sajten *Edge.org*. Det är en formidabel guldgruva för de intellektuellt nyfikna, en idésalong öppen för allmänheten.

Edge är en mötesplats för det Brockman kallar "den tredje kulturens tänkare". (Brockman utkom också 1995 med boken *The Third Culture*.) Det refererar till fysikern C P Snows berömda essä *De två kulturena* från 1959, som diskuterar klyftan mellan naturvetare och humanister. Fram till första världskriget gjordes, enligt Snow, ingen sådan uppdelning, kulturen och vetenskapen berikade och inspirerade varandra.

En konsekvens av skilsmässan var att naturvetenskapen utelämnades från bildningsbegreppet och blev specialistens fält. Den tredje kulturen består av intellektuella som ställer de fundamentala frågorna om livets förutsättningar och som söker svaren tvärvetenskapligt och interdisciplinärt.

På *Edge* finns idag närmare 1 000 tänkare representerade i mer än 350 timmar av videospelningar, 750 transkriberade intervjuer och tusentals essäer. Där finns statsvetaren Francis Fukuyama, som argumenterar för att transhumanismen är världens farligaste idé (en tankegång han utvecklade i boken *Our Posthuman Future* 2002). Författaren Ian McEwans uppmanar oss, i John Stuart Mills efterföljd, att inte förkasta någon idé – även det som är falskt har ett värde i processen för att komma fram till sanningen. Historikern Yuval Noah Harari – författaren till den uppmärksammade *Sapiens. En kort historik över mänskligheten* – förutsäger att döden kommer att bli något vi kan välja och inte något oundvikligt.

Nya texter tillkommer hela tiden. På senare tid har naturligtvis coronapandemin tagits upp till diskussion. En annan av årets texter är skriven av filosofen Toby Ord och har den dramatiska rubriken "We Have the Power to Destroy Ourselves Without the Wisdom to Ensure That We Don't".

Martina Stenström

Detta nummers recensioner:

Lars Åke Augustsson bevittnar ett försök att torrlägga en träskmark; **Anders Mathlein** söker avskildhet; **Patrik Lindenfors** mönstrar svartvita mönster; **Håkan Lindgren** krigshetsar; **Hanna Sistik** lär sig lömska trick; **Cecilia Nikpay** livar upp anden; **Mattias Svensson** hyllar arbetslinjen; **Tommy Olofsson** går till inspirationskällorna; **Ylva Herholz** förlorar sina illusioner; **Fredrik Svenaeus** konfronterar plågor.

Karl Kraus: ingen maka och inga barn som ställer krav, en egen tidskrift som man fyller med vad man vill.

FOTO: TT

Den som säger emot

Den mångsidige och svåröversatte samhällskritikern Karl Kraus är inte helt lätt att greppa. Han var i hög grad ett barn av det Sekelskiftes-Wien han gisslade svårt.

Lars Åke Augustsson har ägnat sommaren åt en tjock biografi.

KULTURHISTORIA

I bland, eller varför inte alltid, är skepsis mot vad som kallas framsteg på sin plats. Det är svårt att tänka sig att någon e-bok skulle kunna ersätta de böcker i stort format, med ett omfång på 500 sidor eller mera, med underrubriken "Porträtt av en stad" som ges ut av det i Köln baserade Taschen-Verlag. De består huvudsakligen av foton, från de första fotografiska bilderna under första halvan

av 1800-talet och fram till våra dagar. Den senaste handlar om Wien.

Det är lätt att bli bedövd bara av antalet bilder, och har man den i knäet domnar benen av dess bastanta vikt. Trots sin massivitet är den dock lätt att ta sig fram i. Första avdelningen omfattar nära 100 år och går fram till första världskrigets slut. Sedan följer två mer dramatiska avdelningar med mellankrigstidens kriser och auktoritära ordning, och med den anslutning till Nazi-Tyskland och den förödelse som blev slutsumman för Wienborna, sedan efterkrigstid och återuppbyggnad

och dagens mysiga prydlighet. Den som älskar Wien blir inte sviken.

Den som älskar fotografi känner sig ömsom övergödd, ömsom svältfödd. Redaktionen och förlaget söker sig sällan långt från det förväntade. Det blir Kärntnerort och Stephansdom och Votivkirche och Ringstrasse i många versioner. Men att man förlitar sig på arkitektur har också med sig den välsignelse att man får många påminnelser om storheten hos sådana som Otto Wagner, hans stadsplanering och hans Stadtbahnstationer och hans ännu lika vackra Majolikahaus med

>>

dess blommande kakel, eller hans motsats Adolf Loos med sitt odekorerade hus vid Michaelerplatz och sin "American Bar".

Människorna i de tidiga foton är överhetspersoner eller pittoreska figurer på gatan, under de mörkare decennierna ibland folk som marscherar för fascism eller för revolution, hemskast är naturligtvis bilderna av judiska Wienbor som efter *Anschluss* tvingas skura gatan under överinseende av andra entusiastiska wienare. Från denna tid är det dock ont om goda foton, i alla fall har redaktörerna inte hittat dem; bokens bottenapp är en helsida med en sovjetisk propagandabild av en kvinnlig trafikpolis som inte ens fyller minimala fototekniska kvalitetskrav. Inte förrän framåt 1950-talet blir det mera levande igen, med Franz Hubmanns torgmadamer, Erich Lessings genomgående kompetens i alla uppdrag och ett par gästspel av Henri Cartier-Bresson.

Båda de sistnämnda porträtterar gärna människor på kaféer; man inser plötsligt vad som skiljer denna bok från tidigare stadsporträtt, där man finner sådant som Eiffeltornet, Chrysler Building, Colosseum. I otaliga av bilderna från Wien syns näringsställen, många av dem kaféer. Det mest berömda, hotell Sacher och dess olika avdelningar, dyker först upp i en fasadbild från 1910, sedan i en utomhusbild på kaféet från 1920, sedan med en bild från lobbyn med ett stort täcke under vilket John Lennon och Yoko Ono döljer sig 1969, sedan med två japanska tjejer kollande var sin telefon år 2016.

Lika omöjlig som tanken att ett elektroniskt baserat socialt medium skulle kunna ersätta kaféet är tanken på en virtuell version av den berömda sacherartan, detta raffinerade möte mellan fyl-

man att skriva stora biografier. Tack vare urvalet i denna stora tid. *Texter ur Die Fackel* (1995), mästertligt översatt av Lars Bjurman, kan en svensk läsare i alla fall få en aning om Kraus kvaliteter (om jag nedan citerar Bjurmans översättningar står det LB efteråt). Nu kommer Jens Malte Fisch-

Stephansdom: reser sig ur träskmarken.

FOTO: ALAMY

er, som tidigare framförallt skrivit om musik, bland annat en stor och utmärkt Gustav Mahler-biografi, med den cirka 1 000-sidiga *Karl Kraus. Der Widersprecher*, en undertitel som kan översättas som "opponenten", "den som säger emot".

Vad är det som drar en till Kraus trots hans svårigheter? Kanske att han förverkligar en dröm för oss som lever med språk och medier. Ingen maka och inga barn

familjefar i välbeställt judiskt hem kontra känslig son – konflikten känns igen från Franz Kafkas och Walter Benjamins respektive uppväxter. Fadern dog år 1900 som en förmögen man och Karl blev därmed ekonomiskt oberoende.

1900 börjar han utge *Die Fackel* och kungör som sin avsikt: "Vad som här planeras är inget annat än en torrläggning av det frasersnas stora träskmark, som andra ständigt helst skulle vilja göra naturreservat av." Under tidskriftens första tio år publicerar Kraus också andra – Strindberg var en medarbetare han uppskattade, och skrev också en dödsruna över honom – men sedan blir *Die Fackel* hans enmanstidskrift. Han skriver den mestadels nattetid, korrektoren levereras till hans lägenhet medan han tar igen nattsömnen, den innehåller nästan inga korrekturfel ty han avskyr allt språkligt förfall. "Jag behärskar inte språket; men språket behärskar mig fullkomligt." (LB)

1902 publicerar han sin första artikel på temat "Sittlichkeit und Kriminalität", sedlighet och brottslighet. Om ruttenheten bakom Wiens vackra fasader blir det många artiklar och även böcker. En av de effektivaste texterna handlar om den prostituerade kvinna som istället för dricks får en hedersmedalj av en kund, som hon sedan går omkring med på bordellen till polisen kommer, som sedan får böta tjugo *Kronen* för att obehörigen ha burit ett militärt förtjänsttecken. Kraus förklarar att Österrike är "den verkliga horan".

Kraus är konservativ, men på sina egna villkor. I en lång essä gör han den populäre Heinrich Heine medansvarig för journalistikens förfall, för dess beroende-framkallande och därför lönsamma utbud av färdiggjorda känslomässiga reaktioner på nyheterna. Han beundras en tid av Freud men anser psykoanalysen vara "den sinnessjukdom för vilken den tror sig vara botten" då den tror sig genomskåda människans mysterium. Hur är då hans förhållande till judendomen?

"1899 utträder Kraus formellt ur den judiska gemenskapen. I Die Fackel bereder han plats för röster som försvarar den antisemitiskt färgade processen mot Alfred Dreyfus."

ligt mörkbrun choklad och syrlig aprikosmarmelad. Men den som sitter med en bit av det mäktiga bakverket framför sig på kafébordet kanske noterar att över Wien svävar en geting med gadden ständigt beredd till angrepp, inte bara på naiv framstegstro utan också på offentliga lögnar och uselt språk i allmänhet: Karl Kraus (1874–1936).

Han ställer krav på både den som vill läsa av honom och den som vill läsa om honom. Trots detta har han under de senaste decennierna lockat såväl briter, amerikaner som häromåret en frans-

som ställer krav, en egen tidskrift som man fyller med vad man vill, en hängiven publik för ens personliga framträdanden, alla möjligheter att gå till angrepp på allt och envar som man inte gillar.

Han föddes i nuvarande Tjeckien, men var tre år då familjen flyttade till Wien och bar livet med sig barndomsminnen av fjärlarna i Wienerwald och teater och operett på sommarens semesterorter. En lycklig barndom? En älskad mor gick bort då Karl var 17 år och hans far, en driftig industriman, meddelade: "Jag önskar mig inte en bildad son." Auktoritärt lagd

Samtida med Kraus i Wien var journalisten och dramatikern Theodor Herzl, det främsta språkröret för en judisk statsbildning och därmed sionismen som politisk ideologi. Men Kraus tar redan 1898, i skriften *Eine Krone für Zion*, avstånd från sionismen, som han ser som ett erkännande av den antisemitistiska tanken att judar är fundamentalt annorlunda. 1899 utträder han formellt ur den judiska gemenskapen. I *Die Fackel* bereder han plats för röster som försvarar den antisemitiskt färgade processen mot Alfred Dreyfus i Frankrike. Visserligen tar Kraus själv avstånd från dem som anser Dreyfus skyldig enbart därför att denne är jude, men i linje med sin tidigare stånd-

Stadtbahn: vittnar om Otto Wagners storhet.

FOTO: ALAMY

punkt anser han det än förkastligare att hålla fast vid något specifikt judiskt.

Det finns alltså sammanhang hos Kraus; men inte med ett ord nämner han sedan Dreyfus frigivning och återupprättelse. Offentlig avbön var ingenting för honom. Hårdare än klerikala och reaktionärt populistiska blad angriper Kraus den relativt liberala *Neue Freien Presse*, vars ägare var av judisk börd och som till stor del lästes av den assimilerade judiska medelklassen. Just därför menar han att det är viktigt att avslöja att bakom dess förmenta frisinne, dess intresse för konst och kultur, var det hela tiden finanserna man tänkte på. Frisinet föll av den när den lät sig tillsammans med annan press mönstras för att hylla maktens intressen i världskriget.

Världskriget gör getingen Kraus till en ursinnig fredsduva, om en sådan nu kan tänkas. Med Malte Fischers ord: "Av den närmast antikorrupsionsinriktade, där-eftre reaktionär-konservativa *Die Fackel* blir det ett antimilitaristiskt-pacifistiskt organ, som efter kriget under en tid sympatiserar med socialdemokratin, som den enda politiska kraft som inte har korrumpierats av kriget." Samtidigt som han ger ut sin tidskrift arbetar han febrilt på att skapa ett mörkt konstverk av helvetet han ser.

Die Letzten Tage der Menschheit är ett verk som i sin helhet omfattar nära 800 sidor, till formen är det ett drama, till stor del uppbyggt av autentiska citat och dialoger. Kraus insåg själv att det inte skulle kunna uppföras inom ramen för en normal teaterföreställning (även om några få försök har gjorts att anpassa det). Det har ett par talespersoner som dyker upp här och var, en Optimist och en *Nörgler*, en kverulant, kritiker, som naturligtvis i hög grad är författarens språkrör. I detta helvete är mediernas makt avgörande och skrämmande: "Är pressen en budbärare? Nej, den är händelsen. Ett tal? Nej, den är livet." (LB) *Letzten Tage* är lika mycket tragedi som satir, ett exempel på Friedrich Schillers definition: "I satiren blir verkligheten såsom bristen på ideal framställd som främsta realitet." Kraus är ett exempel på en definition av dennes samtida och beundrare, Kurt Tucholsky: "Satirikern är en kränkt idealist; han vill att världen ska vara god, men den är ond, och nu anfaller han det onda."

Trots sitt ursinne hade Kraus inte bara ideal, utan till och med vänner och kärlekar. Bland vännerna fanns författaren Peter Altenberg och den förut nämnde arkitekten Adolf Loos. I en deprimerande tidsbild visar Fischer hur Loos sexuella

handlingar mot småflickor, trots att dessa ledde till åtal, inte föranledde några förändringar i dennes vänskap med gestalter som Alban Berg, Arnold Schönberg. I samband med åtalet trycker Kraus en visserligen lägmäld men dock hyllning till den åtalades karaktär.

Kvinnorna var flera. Den långvarigaste kontakten har Kraus med Sidonie Nádherný von Borutin (1885–1950). När han möter henne 1913 är hon redan vän till och korrespondent med Rainer Maria Rilke, hon fortsätter att spela en viktig roll också för andra intellektuella och konstnärer. Det intensiva och konfliktfyllda förhållandet är för Kraus konstnärligt produktivt; han skriver mycket under vistelser på hennes gods i nuvarande Janovice i Tjeckien. Hon gifter sig och skiljer sig men behåller kontakten med Kraus. Deras omfattande korrespondens

"Franzen ser Kraus kritik av teknik som ett förebud om fenomen som Facebook och Twitter och ser likheter med författare som håller sig borta från sådana medier."

– över tusen brev och telegram – som publiceras i sin helhet först 1974, vittnar om intellektuell jämbördighet.

Från att ha varit duva blir Kraus sedan mer av en skarpögad korp, spanande efter vad som kan vara matnyttigt bland vad som återstår efter världskriget. (Att han konverterar till katolicismen år 1911 men lämnar den ett dussintal år senare sätter inga djupare spår i hans författarskap.) 1919 offentliggör han sitt eget valmanifest, ingen flammande text och inget ursinnigt angrepp, utan ett mera reformatoriskt resonemang om att man inte behöver dela alla socialdemokratins ideal för att se dessa som det enda alternativet till det förgångnas makter, krigsprofitö-

erna, börshajarna arm i arm med pressen, alltså "judar av varje konfession", som Kraus uttrycker sig.

Som medial person har under detta 1920-tal Kraus några av sina största stunder. Den framgångsrika *Die Stunde* publicerar skandalreportage om kända personer och ägnar sig ibland åt utpressning genom att hota publicera skandalartiklar, men flörtar också med radikala idéer och vänder sig mot chauvinism och antisemitism. Under stridsropet "Ut med skurkarna ur Wien" angriper Kraus tidningens skapare Imre Békesy, som flyr landet.

1927 utbryter stora demonstrationer i Wien sedan en grupp högerextremister hade frikänts för ett våldsamt överfall på socialdemokrater. En polisstation stormas, justitiepalatset sticks i brand, varefter polisen öppnar eld som dödar nästan 90 demonstranter. Dagarna efter händelsen finns på affischpelare runt om i Wien

en affisch med endast dessa rader: "Till Wiens poliskommissionär Johann Schober. Jag kräver att ni avgår. Karl Kraus, utgivare av *Die Fackel*." I oktobernumret av tidningen publicerar han en nära 100-sidig text där han utvidgar angreppet.

Fischer pläderar för Kraus betydelse också som poet, fastän hans diktsamlingar inte alls når samma upplagor som hans samhällskritik eller hans aforism-samlingar. Men lyriken ger flera dimensioner åt Kraus. Här kan han visa personlig dödsfruktan och kärlek till naturen, bäge drivkrafter bakom "Die Raben", korparna, hans stora tidsdikt om kriget. Kraus egen dramatik består vid sidan om *Letzten* >>

Tage av ett antal tidspräglade stycken som i stort sett fallit i glömska. Bland dessa en "magisk operett" om litteraturen närmast riktad mot Franz Werfel, en variation på Aristofanes satiriska *Molnen*, ett stycke meta-teater, *Traumtheater*, och ännu ett nyckeldrama, *Die Unüberwindlichen*.

Kraus främsta dramatiska insats står han själv för, då han står på scenen som föreläsare eller snarare estradör, något han börjar med tidigt men som slår ut i full blom efter 1910 – sammantaget genomför han 700 sådana föreställningar innan han dör. Lika hopplöst som det är att översätta alla nyanser i Kraus prosa är det förmodligen att föreställa sig hans sceniska närvaro. Han blandar egna texter med andras texter; allra helst Shakespeare, fast han inte kan engelska. Han verkar obekymrad om det problematiska att vara helt hänvisad till översättningar (företrädesvis dem som August Wilhelm von Schlegel och Ludwig Tieck gav ut kring slutet av 1700-talet och början av 1800-talet) utan ger som sina sista böcker ut tolkningar av Shakespeares sonetter och dramer i av honom förkortade versioner. Eller är han bara egensinnig på Kraus typiska vis? Jag hade gärna sett att Fischer gick djupare in på de epistemologiska komplikationerna här.

Denne man, så hyperintellektuell i sitt förhållande till språket, är alltså samtidigt en showman som älskar operetter av Jacques Offenbach, som han också återger på sina egna villkor, och han har också en beundrarskara bland sin tids avantgardistiska kompositörer som Arnold Schönberg och Anton Webern. Sammantaget skapar texter, musik och Kraus själv en kult med glödande anhängare, bland vilka en ung Elias Canetti befinner sig, i en stämning han långt senare återger i den självbiografiska *Die Fackel im Ohr*, 1980:

"Snart kom Karl Kraus själv och hälsades av ett bifall så starkt att jag aldrig, inte ens på konserter, upplevt det. [...] Då han intog sin plats och började tala, överrumplades jag av rösten som darrade på ett något onaturligt sätt, likt ett utdraget galande. Men detta intryck försvann snart, eftersom rösten omedelbart förändrades och ändrade sig oupphörligen åter och snart häpnade man över den mångfald som den var mäktig."

Kraus har svårt med realpolitik. Att den Schober vars avgång han krävt istället blev förbundskansler med visst stöd av socialdemokraterna bidrar till hans allmänna bitterhet. I en dyster text från 1932 angriper han den solidaritet som den österrikiska socialdemokratin

Sachertårta: från Wiens mest berömda näringsställe.

FOTO: ALAMY

förespråkar med kamraterna i Tyskland: "Och om världen fylls av hakkorsbärare – vilkas tillkomst ju, här och där, huvudsakligen är socialdemokraternas förtjänst, måste vi till sist vara klara över att, sedan mänskligheten lät sig luras av politiken, inget större misslyckande erbjuds än detta partis handlande" och så vidare. En ståndpunkt som slående påminner om Stalins dåvarande åsikt att socialdemokratin blott var en flygel av fascismen.

Ändå blir han för många forna anhängare en realpolitiker av värsta slag. De klerikala Christsozialisten under Engelbert Dollfuss, förbundskansler sedan 1932, avsätter i mars 1933 parlamentet, förbjuder nazistpartiet och upplöser socialdemokraternas organisationer. En ny författning förenar auktoritär katolicism med en korporatism efter förebild från det fascistiska Italien. Sedan Dollfuss mördats vid ett misslyckat nazistiskt kuppförsök i juli 1934, efterträds han av Kurt Schuschnigg (som flyr landet undan Hitlers Anschluss 1938). I detta läge ser Kraus som de enda möjligheterna att antingen helt träda tillbaka från alla politiska sammanhang, eller också att engagera sig för en nationalism som är antisemitisk och antiparlamentaristisk men också antinazistisk. Han väljer en tid det senare.

Först gör han inga uttalanden alls,

utan skriver en lång och skarpsynt polemisk essä med Hitler i centrum, *Dritte Walpurgisnacht*, som han dock inte offentliggör (den publiceras i sin helhet först 1952). Delar av denna använder han dock i en i 316 sidor lång text, "Varför 'die Fackel' inte utkommer", som utgör nr 890-905 av hans tidskrift. Fischer kallar texten "ett försök till försvar på randen till förtvivlan. Där sitter en ensam man i tornet på sin fästning och lossar alla vapen och med alla avfyringsmetoder i alla riktningar, hetsande från ena vapnet till det andra." Kraus angriper än en gång socialdemokratin, angriper den beundrade Gerhard Hauptmann, dramatikern (och Nobelpristagaren) som har lierat sig med nazisterna, angriper tidningar som publiceras av dem som flytt nazismen, underkänner framförallt alla försök att komma åt figurer som Hitler, Göring och de andra med argument grundade i sanning eller med satir. (Det förklarar varför han inte publicerar *Dritte Walpurgisnacht*.) Den totala uppgivenheten väcker besvikelse och bestörtning hos forna beundrare. Elias Canetti skriver till sin bror att han skulle vilja klå upp Kraus, kallar honom en "Goebbels i anden" och liknar honom vid en "de intellektuella Hitler".

Vid sin 60-årsdag befinner sig språkets och satirens mästare vid vägs ände. Hans trognaste anhängare ger ut en festskrift, en film spelas in där han med bravur läser några av sina bästa texter, såsom dikten om korporna och den sanna och hemska satiriska framställningen av ett erbjudande i en schweizisk tidning om en turistisk rundtur till några av världskrigets värsta slagfält, "Reklamefahrt zur Hölle". Sina sista år använder han inte till politiken och polemik, utan ägnar sig, begränsad av ett allt allvarligare hjärtfel, åt återblickar och tolkningar av de gamla husgudarna Offenbach, den österrikiske dramatikern Johannes Nestroy och naturligtvis Shakespeare.

Alla årgångar av *Die Fackel*, sammanlagt ca 25 000 sidor har getts ut i bokform. Materialet finns numera också online (<https://fackel.oeaw.ac.at>). Det finns en bra cd: *Karl Kraus liest aus seinen*

VIENNA
PORTRAIT OF A CITY
CHRISTIAN
BRANDSTÄTTER,
ANDREAS J. HIRSCH
OCH HANS-
MICHAEL KOETZLE
Taschen 2019

KARL KRAUS
DER
WIDERSPRECHER
JENS MALTE
FISCHER
Paul Zsolnay
Verlag 2020

Schriften. Den film på 18 minuter som gjordes 1934 finns på Youtube: *Karl Kraus aus eigenen Schriften*.

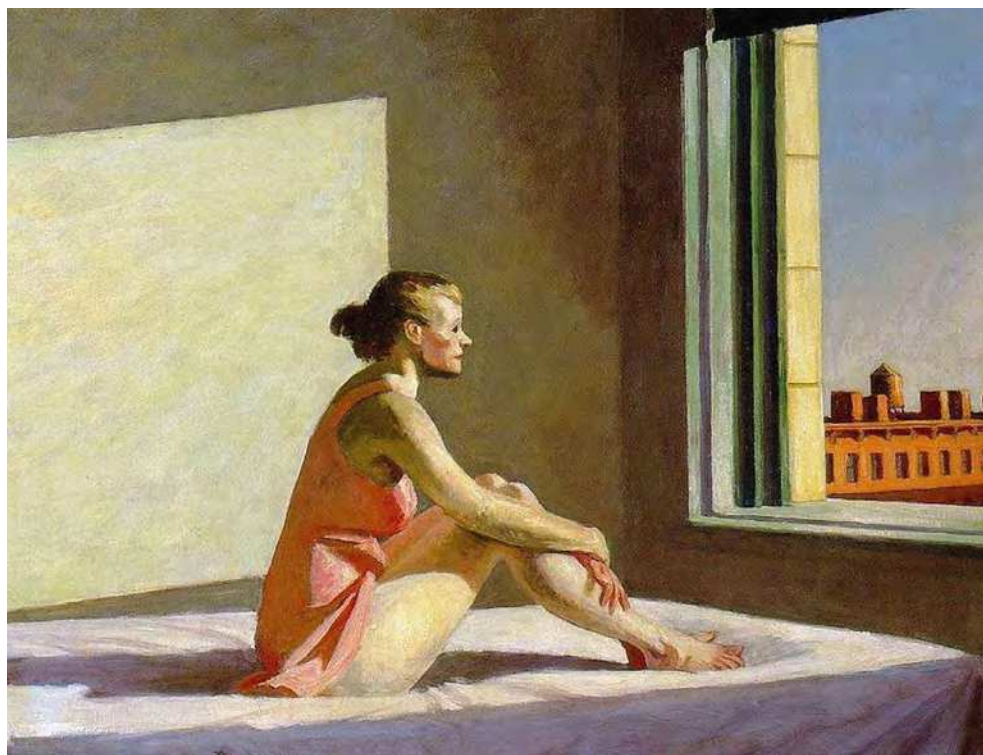
Och han fortsätter som sagt att fångsla. Fischer redovisar med viss förvåning detta stora intresse för någon som "inte är en internationell storhet, ingen gestalt inom världslitteraturen. Med hans betydelse här borde detta egentligen vara fallet, men orsaken till att det inte är så ligger nära till hands: till sist är Kraus oöversättlig, eller för att säga det försiktigare: utomordentligt svår att översätta. Det existerar en hel rad respektabla försök att överföra honom till andra språk, men de har inte lett till att han åtnjutit världsrykte."

Kanske fascinationen ända in i vår tid har att göra med att Kraus, med sina idiosynkrasier, med sin ytterliga omsorg om språket som medium, ligger – för att använda klichéer han skulle ha hatat – på något sätt rätt i tiden? Kraus menade att pressen jämnade vägen för världskriget; i våra dagar kan sociala medier vinna presidentval, förstöra ett okänt antal individers värdighet och liv, eller – i den pågående pandemin – anamma tvärsäkra men tvivelaktiga recept istället för att visa respekt för faktasökande.

Något av dessa tankegångar finns bakom den märkliga volym som utkom 2013, *The Kraus Project*. I denna volym har ett par essäer av Kraus översatts av den framgångsrike amerikanske författaren Jonathan Franzen, som också har försett den med omfattande noter tillsammans med ett par Krausexperter. Franzen ser Kraus kritik av teknik som ett förbud om fenomen som Facebook och Twitter och ser likheter med författare som håller sig borta från sådana medier. "Jag tror det betyder att de har personlighet. Detta känns dock som klen tröst när man ser på hur resten av världen hämningslöst (jag höll på att skriva 'huvudlöst') ger sig åt den nya teknologin. Att jag i tjugooårsåldern fördjupade mig i Kraus bidrog till att vaccinera mig mot teknologisk avundsjuka."

I sin stora Heine-essä var Kraus obekymrad över att uppfattas som passé: "Hans [konstnärens] utgångspunkt kan vara aldrig så tidsbestämd och lokalt begränsad, hans verk växer desto friare och mer obegränsat ju längre från dess utgångspunkt det läses. Det kan lugnt acceptera att åldras för stunden, det förnygras med årtiondenas gång. Det som lever på stoffet dör före stoffet. Det som lever i språket lever vidare med språket." (LB) ✨

Lars Åke Augustsson

Edward Hopper: fångar ensamhetens väsen.

FOTO: ALAMY

Kan själv

KULTURHISTORIA

Somliga författare – och förläggare – har tur. Att som den brittiske historieforskaren David Vincent i april 2020, när stora delar av världens befolkning satts i karantän, ge ut en bok med titeln *A History of Solitude*, är ett exempel på en så lyckad tajmning att man kan misstänka inslag av klärvoajans.

Karantän är påtvingad eller påbjuden isolering till skillnad från det avsiktliga avskiljande från umgänge som Vincent främst intresserat sig för, men parallellerna är flera. Karantän kan vara en svår prövning, inte minst om trångboddhet och ansträngda familjeförhållanden hör till bilden. För andra är det påfrestande ensamt och enformigt även om hemarbete, internet, Netflix och en uppsjö av möjligheter till digitala sociala kontakter ständigt är inom räckhåll. Men karantän kan också vara ett välkommet avbrott i ett stressigt vardagsflöde och samhällsklimat där snabbhet blivit självändamål. Då uppstår en befriande brist på valmöjligheter, ett tillstånd av *solitude* med möjlighet till eftertanke eller fördjupning i sådant som annars inte hinns med. Under pesten i London skrev Samuel

Pepys i sin dagbok år 1665 att han "aldrig fört ett så glatt liv [...] som under denna pestens tid" (övers. Jane Lundblad).

David Vincent har gått metodiskt och grundligt tillväga med sin bok. Inte många historiska eller litterära stenar har lämnats ovända. Det har blivit en imponerande och lärd studie, men så omfattande och detaljerad – notapparaten omfattar 76 sidor – att många potentiella läsare sannolikt skyggar. Det är synd, för ämnet är högtintressant, med flera bäringar på fenomenet i vår egen tid och framtiden.

Innan coronapandemin överrumplade de mänskligheten talades det mycket om att ensamhet av epidemiska proportioner drabbat stora delar av västvärlden – Storbritannien har till och med tillsatt en minister med särskilt ansvar för frågan – och vi svenskar utpekades ibland som "världens ensamaste folk". Vid närmare granskning visar det sig att vårt dystra rykte bland annat bottnar i att andelen enpersonshushåll är hög (ett skäl till det är att vi flyttar hemifrån relativt tidigt), att individualistiska ideal är utbredda, att möjligheterna till oberoende har ökat och att flera generationer inte lever samman. Enkäter, som till exempel European >>

Social Survey, visar att såväl italienare som briter och greker känner sig ensamma i större utsträckning än svenskar.

Distinktionen mellan att *vara* ensam och att *känna* sig ensam är central. Den som söker avskildheten upplever en befrielse från sällskap, den ensamme känner saknad. Att cirka 300 000 svenskar sågs leva i social isolering – med bara enstaka kontakter med släkt och vänner per månad – betyder inte att alla dessa upplever sig som ensamma. Man kan föredra få men nära vänner framför 500 ”vänner” på Facebook, eller glesa men innerliga möten framför AW, mingel eller kallprat.

Att vi är utpräglade flockvarelser upprepas så ofta i populärsociologin – gärna med hänvisning till vårt ursprung ”på savannen” – att den som inte trivs i flock kan uppfattas som abnorm. Men man är inte misantrop för att man föredrar ett begränsat umgänge, eller som författaren Gun-Britt Sundström har uttryckt det: ”Jag tycker bättre om människor ju färre de är.” För somliga kan det förstås också vara så att de i ensamheten upptäcker att de är i dåligt sällskap.

Ensamhet, som vi uppfattar den, uppstod först med moderniteten, hävdar kultur- eller snarare känslöhistorikern Fay Bound Alberti i *A Biography of Loneliness* (2019). Det var först i början av 1800-talet

”På bussen, på tåget, i väntrummet och även gående på trottoaren befinner sig människor i osynliga, avskärmande bubblor med blicken i mobilen.”

som termen *oneliness*, med ungefär samma innebörd som *solitude*, förstärktes till *loneliness*.

Men *A History of Solitude* handlar alltså inte i första hand om den oönskade och potentiellt nedbrytande ensamheten, utan om hur och varför människor i skilda tider har sökt avskildhet och att få vara för sig själva.

Att vända ryggen åt gemenskap och leva i avskildhet var länge något närmast otänkbart om det inte gällde kloster- eller eremitliv i syfte att närma sig Gud, och var då ett manligt privilegium. För andra sågs avskildhet från kollektivet som grogrund för mycket mellan moralupplösning och hämndlystnad. Att dra sig undan väckte misstankar om mentala defekter.

Vincents studie spannar över vida fält där avskildheten har haft betydelse. Där är den österländska kyrkans tidigkristna eremiter, ”ökenfäder”, klosterliv och romantikens ideal med långa, ensamma vandringar. Där är urbaniseringen, sjömanslivet, isoleringsstraffets kvävande kraft, meditationsläger och retreats med

Ensamma tillsammans: med blicken i mobilen.

FOTO: CHRISTOF SCHUERPF/TT

påbjuden stillhet och tystnad. Numera är det ganska enkelt att leva fysiskt avskild och ändå ha ett omfattande socialt liv. De flesta tjänster som tidigare krävde personlig närvaro – bankärenden, inköp, shopping – kan skötas med telefonen eller datorn.

På bara något decennium har tekniken överraskande blottat vad som framstår som en uppdämd längtan efter avskildhet, men nu i det offentliga rummet. På bussen, på tåget, i väntrummet och även gående på trottoaren befinner sig människor i osynliga, avskärmande bubblor med blicken i mobilen och lurar i öronen. Inte sällan orsakar distanseringen irriterande beteenden, som om omgivningen inte existe-

rar för den avskärmande. På kaféer förs inte längre spirituella samtal över små koppar med ”dropparna av svart djupsinne”, som Tomas Tranströmer benämnde espresson, utan gästerna sitter var för sig med en stor pappmugg smaksatt, ljummen mjölk och stirrar på skärmar av olika slag. ”Att avskilja sig från sällskap har upphört att vara en avvikelse”, skriver Vincent. ”*Solitude has become normal.*”

Men den nya tekniken kan också försvåra önskad ensamhet. Koncentration på exempelvis studier kräver avskildhet, men det finns många vittnesmål om hur fokusering blir allt svårare i en kultur där bland annat sociala medier ständigt pockar på den uppmärksamhet som är själva handelsvaran i den digitala marknadsindustrin. En annan aspekt av tekniken är att den samtidigt som den möjliggör ökad avskildhet, också kan användas för övervakning, kontroll och registrering.

Man behöver inte vara teknikfientlig eller nostalgiker för att konstatera att internet och mobiltelefonen har medfört verkligt fundamentala förändringar av vårt sätt att leva, kommu-

nicera och interagera. Hur det kommer att präglade generationer som växer upp framför en dator och med mobilen i handen är för tidigt att säga, vilket är en aspekt som Vincent också tillmäter stort intresse. Hurdana kommer de att bli, och hur möter de nya utmaningar i att växla mellan elektronisk och verbal kommunikation?

Men historiskt har avskildhet varit svår att uppnå. Trångboddhet och beroende av andra omöjliggjorde den ”sociala distansering” som under coronapandemin har blivit en vardagsterm – och som är utom räckhåll för hundratals miljoner människor i fattiga, folkrika delar av världen.

Självvald ensamhet har varit ett privilegium för ett fåtal, även om det har hört till det översta skiktets lott att alltid vara omgiven av en svärm av tjänare. Montaigne skriver på 1500-talet att ”syftet med ensamheten som jag ser det är ett och detsamma: att leva friare och mer behagligt”. Essän ”Om ensamhet” rör i grunden det slags sekulära avskildhet som Vincent främst studerar, men Montaigne anser att den ska drivas dithän att man gör sig kvitt omgivningens tryck: ”Därför räcker det inte med att hålla sig borta från hopen, det räcker inte med att byta plats; vi måste bort från de massgenskaper som finns inom oss” (övers. Jan Stolpe).

Under upplysningstidens strävan mot socialt samspel och kontaktskapande för kreativitetens och framstegets skull, sågs självvald ensamhet som en avvikelse. Först på 1800-talet och med romantiken började somliga kunna dra sig undan i splendid isolation med motiveringen att kall eller skaparkraft krävde avskildhet och kontemplation, gärna i naturen. Nu antydde avskiljande från mängden upphöjdhed, djupsinne, kanske avståndstagande från ytlig materialism. Bara fjärran från vimlets yra kunde man urskilja det sanna jaget.

På 1900-talet uppstod gradvis större möjligheter att välja en viss avskildhet. Det var först under efterkrigstiden som allt fler började leva i enpersonshushåll. De ekonomiska och tekniska förutsättningarna förändrades, inte minst genom elektriciteten som gjorde att inte alla i hushållet var hänvisade till samma ljuskälla. Telefonen möjliggjorde kontakt utan personlig närvaro, bostäderna blev gradvis större.

Den kongeniala omslagsillustrationen till *A History of Solitude* visar en av Vilhelm Hammershøis målningar av en kvinnofigur avbildad bakifrån. Många av hans interiörer präglas av denna stilla tystnad där dammkornens dans i solstråken är allt

som sker. En jämförelse med Edward Hoppers likaledes stillastående men ödesmättade motiv blir till en visuell distinktion mellan begreppen avskildhet och ensamhet.

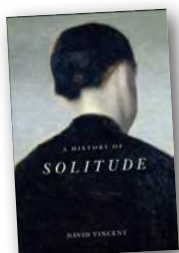
En person som har djupa och positiva erfarenheter av självvald isolering är svensken Markus Torgeby. Efter några personliga svackor bosatte han sig under fyra år i en tältkåta i de jämtländska skogarna. Rastlösheten var svår att övervinna. I månader satt han på en stubbe fem timmar per dag och gjorde ingenting, sedan lättade det långsamt: "Det är först när man tillåter sig själv att ha riktigt tråkigt som man kan hitta en väg framåt", hävdar han.

Torgeby beskriver eremitlivet i *Sova ute*, där det också finns goda råd till den som vill pröva solitärliv. Boken kanske kan sägas vara en granskogsversion av Henry David Thoreaus *Walden* om två år av naturliv i syfte att bland annat öppna sina sinnen bortom brus och social förkonstling. En kokospalmsversion av samma drift iscensatte nyzeeländaren Tom Neale när han mol allena bosatte sig på atollen Suvarov bland Cooköarna i Stilla havet. Hans sammanlagt sex Robinsonår på 1950- och 1960- talen skildras i boken *En ö för mig själv*.

Men kanske är tanken på avskildhetens helande kraft, att få vara för sig själv för att reflektera och finna balans, i vår tid mest en idealiserad föreställning om det slags förnuftiga och trygga person man skulle vilja vara. Den teknik som möjliggör avskildhet i offentligheten är också ett verktyg för att eliminera tystnad, pauser och stunder av och reflexion. Flödet av förströelser sinar aldrig. Det är som om mellanrummen skrämmer och måste fyllas ut. Enligt en amerikansk studie ägnar vuxna användare nära fem och en halv timme om dagen åt mobilen. Eftersom man är nåbar överallt handlar avskildhet idag inte om fysisk isolering i skogen eller på en atoll, utan om

att helt enkelt stänga av mobilen. Men det är, som så mycket annat, lättare sagt än gjort. 🌸

Anders Mathlein

**A HISTORY OF
SOLITUDE**
DAVID VINCENT
Polity 2020

Ytlig skillnad.

FOTO: ALAMY

Olika färg på utsidan

BIOLOGI

Varför bry sig om en bok av Charles Murray?

För er som inte känner till Murray så är han statsvetare och främst (ö)känd för sin bok *The Bell Curve*, skriven 1994 tillsammans med psykologen Richard Herrnstein. I boken gjorde de flera för tiden kontroversiella påståenden, som att IQ är ärftligt och har avgörande inflytande på människors framgång. Men det var framförallt IQ-jämförelserna mellan "raser" som gjorde att boken fick hård kritik. Dock inte värre än att boken blev seriöst bemött och fick pryda omslaget på *Time*.

Nu när Murray återvänder till ämnet i boken *Human Diversity. The Biology of Gender, Race, and Class*, är det frestande att helt enkelt ignorera den. Varför ge rasism mer uppmärksamhet än nödvändigt? Det går dock inte att avfärda Murray riktigt så enkelt. Dels refererar han i stora delar till gedigen forskning. Dessutom får hans böcker uppmärksamhet vad jag än gör – Murrays böcker är storsäljare i USA och är något stort där diskuteras det snart även i Sverige.

Slutligen fick Murray nyligen ökad medietäckning då han blev stoppad av aktivister från att hålla en föreläsning på Middlebury College i USA. I tumultet som följde blev Murray attackerad och professorn som bjudit in honom skadad. Murray blev genom detta en symbol för amerikanska yttrandefrihetsförespråkare och inbjuden till en populär podd (*Making Sense* avsnitt #73).

Murrays bok kommer på grund av alla dessa omständigheter att få stor spridning, så det är lika bra att skärskåda den ordentligt. Dessutom ska jag inte sticka under stol med att ämnet intresserar mig. Leder verkligen genetisk och psykologisk forskning till de slutsatser Murray påstår?

Human Diversity öppnar med att gå igenom psykologiska skillnader mellan kvinnor och män. För den som är inläst på den här litteraturen är det en bekant genomgång. Vi har på senare år fått allt tydligare kunskap om vad som skiljer könen åt, samt varför och vad det har för effekter.

Väldigt kort sammanfattat så finns det många statistiskt mätbara skillnader mellan män och kvinnor som verkar medfödda. Dessa skillnader är dock väl-

>>

digt små – överlappandet mellan könen är enormt. De här resultaten kan man skriva enligt egen preferens. Man kan trycka på att även små skillnader kan ha stora effekter, eller så kan man poängtera att ett så stort överlapp gör allt tal om två distinkta kategorier människor meningslöst.

Läser man en bok som Cordelia Fines *Testosterone Rex*, kan man lätt få för sig att forskningen motbevisat allt tal om medfödda könsskillnader. Läser man Murrays bok, kan man istället få för sig att alla könsskillnader vi ser i samhället är medfödda. Båda böckerna refererar i stora delar till samma, eller i alla fall samma sorts forskning. Men båda driver sin tes så hårt att de helt tappar bort komplexiteten i frågan, ett sätt att presentera fakta som gör att båda böckerna gränsar till desinformation.

Men om läget vad gäller könsskillnader är infekterat, är det en mild västanfläkt i förhållande till läget vad gäller skillnader mellan folkgrupper. Tyvärr väljer Murray att framhärda i sitt användande av begreppet "ras". Detta trots att han inkluderar ett avsnitt om terminologi, där han påpekar att begreppet "folkgrupper" är en bättre beskrivning av verkligheten. Jag kommer tillbaka till det problemet om en stund.

Först är det dock viktigt att konstatera att forskningen på den genetiska bakgrunden till mänskliga egenskaper för närvarande går igenom en revolution. Dels har allt större och bättre tvilling- och adoptionsstudier gett allt stabilare statistiskt underlag för att kunna bena ut i vilken grad skillnader mellan människor är genetiska och i vilken grad de beror på miljön. Dels har den metod som kallas *Genome Wide Association Studies* (GWAS) gett mer detaljerad inblick i vilka gener som är inblandade när det handlar om olika egenskaper. Det här gör att vi snabbt verkar närma oss en tid när vi med någorlunda träffsäkerhet kan förutspå mänskliga personlighetsegenskaper utifrån genetisk information.

Är det bra eller dåligt? Det beror förstås på vad man gör med kunskapen. Men det leder vidare till en större fråga – finns det kunskap som är dålig i sig själv? Jag undrar om inte de kognitiva skillnader mellan folkgrupper som Murray letar efter har potential att hamna i den kategorin, som verkligt destruktiv kunskap. Finns det något gott som kan komma ur att identifiera medfödda skillnader mellan "raser" i IQ? Eftersom väldigt få forskare av sådana skäl är villiga att undersöka frågan finns det nästan ingen särskilt högkvalitativ forskning för Murray att referera till (eller för den som vill hävda att det inte finns några skillnader). Så han får gå en omväg.

Mjölkdirckande: symbol för exceptionalism (i somligas ögon).

FOTO: ISTOCKPHOTO

Det första är att etablera att det överhuvudtaget finns väsentliga medfödda skillnader mellan grupper av människor. Det är därför boken öppnar med en diskussion av kön, eftersom det finns väletablerad kunskap av det slaget på det området. Nästa steg är att etablera att det finns medfödda skillnader även mellan populationer av människor.

Att vi föds olika och att det har med vårt genetiska ursprung att göra kan var och en som har ögon se. Det finns folkgrupper som är ljusa, andra som är mörka, vissa är längre, andra är kortare, ögonform skiljer sig, håret är olika, och så vidare. Människan uppvisar diversitet, helt enkelt. I den antirasistiska diskursen påstås ibland att sådana skillnader bara är "skin deep" – att skillnaden mellan människogrupper är som skillnaden mellan vita och bruna ägg – vi har olika färg på utsidan men är identiska på insidan. Det är nonsens.

ett exempel på en inre skillnad som plockats upp av vissa högerextremister är att människor med genetiskt ursprung i nordvästra Europa har en högre grad av laktostolerans i populationen – många kan dricka mjölk även som vuxna. Därför har vissa försökt göra mjölkdirckande till en symbol för vit exceptionalism (jo, faktiskt). Samma egenskap finns dock även hos människor med genetiskt ursprung i Nildalen. Andra skillnader mellan folkgrupper handlar om sådant som att bryta ner alkohol, eller den relativa förekomsten av olika nedärvda sjukdomar. Visst skiljer vi oss åt även på insidan.

Sedan tar Murray ett till steg och granskar IQ-forskningen. Nutida forskning på IQ visar flera saker. Dels är det tydligt att i populationer i väst så har IQ hög heritabilitet – en betydande del av

förklaringen till att människor har olika intelligens är genetisk. Dels har IQ visat sig vara den variabel som har högst statistisk förklaringsgrad av alla undersökta variabler vad gäller hur det går i skolan och hur man klarar sig i arbetslivet.

Dessa mönster vad gäller IQ har Murray använt i en tidigare bok (*Coming Apart*) för att argumentera för att vita amerikaner håller på att slitas isär utifrån kognitiva skillnader till en ny överklass med god utbildning och en ny underklass utan utbildning alls. Under 1960- och 70-talen, menar Murray, blev yrken som krävde goda kognitiva färdigheter vanligare än tidigare. Människor som inte kunde klara den konkurrensen fick nöja sig med sämre betalda lågkvalificerade jobb. Eftersom IQ har hög heritabilitet sker sällningen på medfödda egenskaper. Det här gör att klasstrukturen blir långt stabilare än tidigare. I framtiden, menar Murray, kommer klass mer att handla om medfödda egenskaper, inte materiellt arv.

Den här tankefiguren överför Murray sedan till "ras". För visst finns väl uppmätta skillnader i IQ mellan populationer? Som kanske kan förklara det underläge som svarta har i USA? Medan *The Bell Curve* var full med direkta IQ-jämförelser mellan olika "raser", så är den forskningen inte presenterad inne i *Human Diversity* utan hänvisad till noterna – och där finns bara ett fåtal studier refererade. Vart har den gamla forskningen tagit vägen?

Många saker har hänt sedan 1994. Dels har studierna som visar heritabiliteten för och konsekvenserna av IQ blivit långt bättre. Dels har all relevant kunskap om genetik och mänskliga populationer kommit efter *The Bell Curve*. Det har blivit dags att särskåda det som Murray kallar "ras", som jag har valt att sätta inom

citationstecken genom hela artikeln. Vad säger modern biologisk forskning om rasbegreppet och mänskligheten? Biologer använder ras när vi talar om till exempel hundar och katter, så det är inget förbjudet begrepp i sig.

Genetiska studier av mänskligheten har påvisat fascinerande mönster. Europeers genetiska släktskap visar en förbluffande matchning med en geografisk karta. Vi är föga förvånande mest genetiskt lika dem vi bor närmast. Det finns också tydliga spår i vårt dna av hur människan har migrerat ut ur Afrika. Något som följer från det är att det finns långt mindre genetisk variation mellan folkgrupper utanför Afrika än det finns mellan folkgrupper i Afrika. De allra största skillnader man kan hitta mellan människor är skillnader mellan olika afrikanska folkgrupper.

Att klumpa ihop människor som "blacks" eller "African Americans" och mena att man då undersöker "en folkgrupp" är därför felaktigt. Samma problem uppstår med den gruppering som i USA kallas "latinos", då det är en grupp som är en blandning av europeiska koloniserare, amerikansk ursprungsbe-folkning och i viss mån afrikanska slavar. I jämförelse med dessa grupper uppvisar européer en obetydlig genetisk variation. Dessutom är det i jämförelse väldigt liten genetisk skillnad mellan européer

"Murray försöker leda i bevis att det skulle gå att tala om 'continental populations', något han menar är synonymt med 'ras'. Men då är forskningen plötsligen hemmasnickrad och ogranskad."

och asiater, så om man arbetar med grupper som "blacks" och "latinos" har man ingen vetenskaplig anledning att skilja på "whites" och "asians". Att inte kunna prata om "asians" skulle dock få Murray att framstå som ännu mer rasistisk då de är hans alibi – "asians" får genomgående högst IQ av alla grupper han pratar om.

De gamla rasbegreppen är mest baserade på hur man tyckte människor såg ut, med en uppdelning som "vita", "svarta", "bruna", "gula" och "röda". Den här uppdelningen har inte mycket med människopopulationer som vi idag förstår dem att göra. Det här vet Murray och det är något han diskuterar. Men trots denna vetenskap framhärdar han i att använda begreppet "ras", med allt dess historiska baggage. Värre än så, för han växlar ideligen mellan att använda "ras" och att prata om populationer i boken, utan att vara riktigt stringent i hur han uttrycker sig.

Det är också här man tydligast kan se

Murrays agenda. Medan han genomgående refererar till etablerad forskning, frångår han denna just i kapitlet där han resonerar om populationer och "ras". Plötsligt presenterar han istället egna studier som inte har blivit sakgranskade av andra forskare. Här försöker han leda i bevis att det skulle gå att tala om "continental populations", något han menar är synonymt med "ras". Men då är forskningen plötsligen hemmasnickrad och ogranskad.

Man kunde rädda Murrays tes om det gick att göra följande logiska slutledning: IQ uppvisar stor heritabilitet (korrekt). IQ har stor förklaringsgrad för hur det går i livet och hur man klarar ett intellektuellt krävande arbete (korrekt). Det finns därför en koppling mellan medfödd IQ och vilken samhällsklass man hamnar i (till viss grad ja, men man ärver onekligen resurser också, inte bara gener). Alltså kan man förklara socioekonomiska skillnader mellan vita och svarta med medfödda faktorer. Det sista följer dock inte av det som är korrekt och det kan vara illustrativt att se varför.

Problemet uppstår i heritabilitetsstudierna. Dessa är gjorda på etniskt väldigt homogena grupper, på vita populationer man kallar WEIRD (*Western, Educated, Industrialized, Rich, Democratic*). Detta urval gör man för att hålla ner miljövariationen. Det här är dels något som gör att heritabiliteten blir högre än den

annars skulle vara, dels framförallt har man inte inkluderat flera olika populationer i analyserna – just de skillnader Murray vill uttala sig om.

För att förstå problemet måste vi tänka såhär: Vad förklarar den så kallade Flynn-effekten – att IQ ökade markant i många europeiska länder under hela 1900-talet? Genetiken är densamma, så vi vet att det är en miljöeffekt (bättre mat och bättre utbildning är de två sannolikaste förklaringarna). Utifrån detta vet vi att samhällsförhållanden kan ha stor inverkan på IQ – om de är av tillräcklig magnitud. Den sortens skillnader som förklarar Flynneffekten kan mycket väl existera mellan till exempel svarta och vita i USA – populationernas förhållanden skiljer sig onekligen en hel del. Men sådana skillnader är inte undersökta i heritabilitetsstudierna.

Detta skulle man förstås kunna råda bot på med stora systematiska undersökningar av gener och miljö mellan väl avgränsade genetiska populationer av svarta och vita. Men givet slaveriets historia finns ingen sådan genetiskt väl avgränsad svart grupp att göra studien på i USA. Och att försöka få till högkvalitativa rasbiologiska studier på "renrasiga" svarta och vita är inte riktigt lika populärt idag som det var på 1930-talet. Det gick inte så bra sist vetenskapen intresserade sig för sådana frågor.

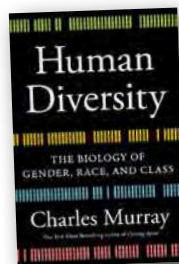
Risken finns dock att rasbiologin är på väg tillbaka. Då inte bara genom sådana forskare som Murray utan också inom det akademiska fält som kallas kritiska ras- och vithetsstudier. Där är dock utgångspunkten den sociala, att försöka förstå hur människors idéer om "ras" har inverkan på samhälle och individ. Inte mycket bättre, men man är i alla fall medveten om att det finns ett problem.

Human Diversity är väldigt försåtligt skriven. Det lyser verkligen igenom hur mycket Murray vill hitta vetenskapliga evidens för att skillnaden mellan svarta och vita i USA beror på medfödda skillnader i IQ och att inga samhällsinterventioner i världen kan råda bot på denna skillnad. Dock håller inte evidensen för sådana slutsatser.

Till slut ger det mig samma sorts upplevelse som den som min doktorandhandledare en gång delade med sig av. Hon var på konferens där en av deltagarna var Philippe Rushton, en notorisk kanadensisk psykolog vars forskning på ras, IQ och våld blivit starkt kritiserad för att vara undermålig och rasistisk – han var länge ordförande för *Pioneer Fund* som finansierade IQ-jämförelser mellan svarta och vita i USA (och då även Murrays forskning). På konferensmiddagen ville av någon anledning ingen sitta bredvid honom, så min handledare förbar-made sig – hon var en vänlig själ, öppen för att Rushton blivit dömd på felaktiga grunder. "Hur var det då?" undrade jag, när hon berättade om detta. "Jo", konstaterade hon lakoniskt, "han var verkligen rasist."

Ungefär så. ✨

Patrik Lindenfors

HUMAN DIVERSITY
THE BIOLOGY OF
GENDER, RACE,
AND CLASS
CHARLES MURRAY
Twelve 2020

Partidagarna: Leni Riefenstahl fångar en eruption av ondska.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Hur vinna det förra kriget?

IDÉHISTORIA

Tomas Tranströmer visste att han skulle bli förstörd när han skrev de avslutande raderna i dikten "Vermeer".

*Och det tomma vänder sitt ansikte till oss och viskar
"Jag är inte tom, jag är öppen".*

"Öppen" och "stängd" är två adjektiv som inte betyder något positivt eller negativt i sig själva. Utan cellens membran, som avskiljer den från omgivningen, skulle livets processer inte vara möjliga; penicillin dödar bakterier genom att förstöra cellväggen. Hur har "öppen" kommit att bli finare än "sluten"? R R Renos debattbok *Return of the Strong Gods* ger en ledtråd.

Vilka är "de starka gudarna"? Reno

skyndar sig att förklara att han inte syftar på Tor och de andra asarna i Valhall. "The strong gods" är "whatever has the power to inspire love". Med andra ord allt som kan utgöra grunden till en samhällslig gemenskap, och som andra författare brukar kalla ideologier eller ideal. Familj, nation och sanning är några av Renos egna exempel. Se upp när du personifierar abstrakta begrepp, skulle jag vilja invända. Du vinner ingenting i klarhet, snarare blir det som när Jordan Peterson börjar prata om drakar och häxor. Begreppen kan snart få mer eget liv än du har blåst in i dem. De kan komma tillbaka och bita dig i haken.

Reno, som är redaktör för den religiösa tidskriften *First Things*, är en konservativ katolsk amerikan. Jag förväntar mig inte att han ska se samtidens problem på samma sätt som jag själv, och just därför är det värdefullt att läsa honom. När före-

teelser belyses från ett annat håll kastar de andra skuggor, och tidigare förbisedda egenskaper framträder i relief. Ännu en artikel av valfri kollega som påstår att 1930-talet är tillbaka skulle bara göra mig dummare.

De värderingar som har dominerat efter 1945 är sådant som att svag är bättre än stark, öppen bättre än stängd och spontan bättre än auktoritär, skriver Reno. Första halvan av 1900-talet var "a world-historical eruption of evils" som kulminerade i Förintelsen. För att förhindra att något liknande upprepas har vi ägnat oss åt "the relentless pursuit of openness, disenchantment and weakening". Starka idéer anses leda till ett totalitärt samhälle. Rädslan för totalitära massrörelser har lett till att vi har försvarat oss själva.

Den mentalitet som har uppstått kallar Reno "the postwar consensus". Det har funnits en bred konsensus om vad man ska vara emot: man är antirasist, antitotalitär, antikolonialist, antiauktoritär och så vidare. Renos invändning är att man inte kan bygga ett samhälle – eller en personlig identitet – enbart på negativism.

Viktiga böcker i sammanhanget är Karl Poppers *The Open Society and its Enemies* (1945) och *The Authoritarian Personality* (1950) av Theodor Adorno med flera. Alla problem, från nationens till individens, anses här bero på styrka och slutenhet. Hurdan är en auktoritär personlighet? Stängd, rädd för förändring, traditionsbunden, lydig. Var inte sådan, för då kommer Hitler tillbaka! Till den här traditionen räknar Reno också Friedrich Hayeks idéer om en avreglerad ekonomi som ett skydd mot totalitarism.

Vad det här har gett oss – och här är jag överens med Reno – är en offentlighet som är upptagen med att göra rätt saker för att besegra Hitler 90 år för sent, vilket gör att den inte är särskilt väl lämpad för att hantera sina egna kriser och problem. Man brukar säga om generaler att de alltid vet hur de ska vinna det förra kriget, och samma sak kan sägas om huvudfåran i offentligheten. Medan det ännu fanns tid att hjälpa judarna sköt brittiska flottan – Storbritannien kontrollerade Palestina på den tiden – varningsskott för att stoppa båtar med flyende judar från Europa. Men i efterhand går det bra att förklara att Förintelsen inte får hända igen. Personer som du inte skulle vilja hålla i handen om det var 1932, för de hade inte kunnat hjälpa dig då, upprepar att 1930-talet är tillbaka och att de sitter med facit.

"The postwar consensus" är också fientlig mot alla slags metafysiska eller transcendentala anspråk. Längta inte

efter något större, tänk inga storslagna tankar. Nöj dig med att konsumera. På det idémässiga planet: Nöj dig med osäkerhet, frånvaro och frågor som aldrig får definitiva svar. Den sortens självpålagda asketism är instabil. Den kan fungera en begränsad tid, om det råder högkonjunktur i ekonomin, och om människor har krig och diktatur i färskt minne, men i längden kan inget samhälle klara sig med ett tomrum i centrum, där dess hjärta borde finnas.

Jag tror inte, som Reno, att höga ideal eller transcendentala anspråk har avskaffats, däremot har de blivit tabu. De får inte nämnas, inte vidröras; vi måste skydda dem från oss själva genom att låtsas att de inte finns, samtidigt som vi litar på att de finns där för oss.

Det som hände under 1900-talet var att mänskligheten utvecklade en sorts antimetafysisk Midasberöring: allt vi tar i, även det vi skulle vilja älska, faller sönder till aska. Två världskrig, Förintelsen, atombomben, arbetarnas utopi Sovjetunionen som blev en diktatur – sådana erfarenheter har gjort att det århundrade som skulle bli mänsklighetens skördetid resulterade i en desillusion som vi fortfarande inte har hämtat oss från.

Även om man håller med Reno om att varje samhälle behöver någon sorts

Längta inte efter något större, tänk inga storslagna tankar. Nöj dig med att konsumera. På det idémässiga planet: Nöj dig med osäkerhet, frånvaro och frågor som aldrig får definitiva svar.”

”gudar” eller heliga ideal, står man inför ett problem: vi kan inte själva konstruera de gudar vi behöver. Ska vi bli övertygade av dem måste de drabba oss som om de kom utifrån, av egen kraft. Vi kan inte tro på – eller bli räddade av – en kanin som vi drar ur hatten om vi har sett oss själva stoppa in kaninen med vänster hand ett ögonblick tidigare. Om vi ska skapa gudar behöver vi göra det i mörkret, bakom ryggen på oss själva. Att återuppfinna dem kan visa sig svårare än att avskaffa dem. Reno ger inga råd om hur det ska gå till.

Jag skulle vilja lägga till en nackdel som Reno inte tar upp. Den utveckling han beskriver innebär inte nödvändigtvis att auktoriteter försvinner. Den ger oss auktoriteter som inte vågar erkänna sin makt. Istället får vi passiv-aggressiva, falska, otydliga och formlösa auktoriteter – makthavare av ett slag som är mycket svårare att ställa till svars. Som Lars Gustafsson skrev i *Den onödiga samtiden* (1974) – han föredrog den gamla, tydligt orättvisa överheten på Strindbergs tid. Moder-

Inga storslagna tankar: Nöj dig med att konsumera.

FOTO: STEFANO OPPO/GETTY IMAGES

na, mjuka makthavare gjorde honom psykiskt sjuk.

Motviljan mot förtryckande sociala hierarkier glider alltför lätt över i en allergi mot värdehierarkier överhuvudtaget, tills du inte kan säga att någonting är bättre eller mer människovärdigt än något annat. Det skulle man kunna säga mycket om, men den enda gränsupplösning som får Reno att uttrycka sig någorlunda konkret är den mellan könen. ”We need to combat the radical feminism that

att de demokratiska idealen gav väst ett underläge i kampen mot Sovjet. Det betyder, inser Reno, att Burnham implicit hyllade den bild av Sovjet som han målade upp – hårda övertygelser, ingen mjuk relativism, människor som är stolta över vad de tror på. En bild som för övrigt var falsk, vilket man snart upptäcker om man läser några dissidenter. Östeuropa befolkades inte av ideologiskt övertygade fanatiker; vardagen under kommunismen handlade om korruption och konformism.

Att författare gör sådana oväntade omsvängningar gillar jag, men Reno svänger även bort från det svårare, fördjupande resonemang som skulle kunna öppna sig här. Hur försvarar sig ett öppet samhälle mot intoleranta ideologiska motståndare? Vi bör inte vara så naiva att vi utplånar oss själva, men vi får heller inte förvandlas till en spegelbild av den diktatur vi vill försvara oss mot. Frågan har inte blivit mindre aktuell efter Sovjetunionens fall. Idag gäller det terrorism av Islamiska statens slag, korrupta regimer som Turkiet och Ryssland, och i än högre grad Kina. Demokrater som är allergiska mot hierarkier och gränsdragningar måste någonstans dra en gräns för vad de accepterar, och vara beredda att försvara den. Just för att de är ovana att använda våld finns det risk att deras våld kommer att bli missriktat och oproportionerligt.

En annan invändning är att problemet med den försvagande öppenhet som Reno oroar sig för håller på att lösas av sig själv, men inte på något trevligt vis. Nationalism, religiös fanatism, aggressiva kollektiva identiteter – den sortens starka gudar är redan här. Upplösandets tid är över; det som nu håller på att konsolideras är så intolerant och obehagligt att det borde få vem som helst att önska sig

is hostile to even the weakest expressions of distinct male and female roles in courtship and marriage”, skriver han. Märkligt blir det när han skriver ”a man who cannot affirm the border between male and female will find it difficult to defend a border between nations”, som om det inte skulle finnas bögar och lesbiska i armén.

Fast vänta nu, vems definition av styrka och svaghet köper jag om jag nickar medhåll åt Reno? Putins? Gamla testamentets? Det som Reno betecknar som svaghet – självkritik, tolerans, viljan att undersöka och ändra uppfattning – kan lika gärna sägas utgöra det bästa i den västerländska traditionen. Vad är så svagt med Efterkrigs-Tysklands beslutsamma försvar av landets demokratiska konstitution?

Just när jag undrar det ställer Reno själv samma fråga till en av de författare vars böcker han tar upp. I *Suicide of the West* (1964) menade James Burnham

>>

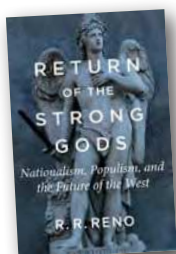
en dos postmodern insikt om att identiteter inte är medfödda, utan människoskapade. En offentlighet som tror att det fortfarande är 1930-tal kommer inte att hitta de rätta motargumenten, och riskerar snarare att förvärra läget. Tyvärr erbjuder inte heller Reno några bra motargument.

Reno gillar konservatism av den gamla skolan. Han citerar vad den republikanske politikern Robert Taft sade på 1950-talet. Samhället, ansåg Taft, borde inte bara "create a people with a higher standard of living, but a people with a higher standard of character – character that must include religious faith, morality, educated intelligence, self-restraint, and an ingrained demand for justice and unselfishness".

Det låter utmärkt i mina öron, men effekten förts av att Reno 20 sidor senare lyfter fram Donald Trump. Trump "contradicts the postwar governing consensus", skriver Reno. Hans budskap till väljarna är inte "öppenhet" utan "I will defend you". Som beskrivning av vad som får folk att rösta på Trump fungerar det, men Reno förklarar inte varför så många lutar på honom när hans budskap till väljarna också är "jag kommer inte ihåg min senaste tweet". Vem som helst borde kunna se att Trump står för raka motsatsen till en karaktärsbyggande konservatism av Tafts typ. Reno borde vara rasande på Trump; det märkliga är att han inte är det.

En konservativ, katolsk tänkare skulle kunna höja nivån på samhällsdebatten genom att bidra med ett existentiellt, metafysiskt perspektiv. Min främsta invändning mot Reno blir att han inte petar tillräckligt djupt i de existentiella sårn, och heller inte tänker så främmande att det utmanar mitt eget vaneseende. Att sikta mot gudarna och sedan nöja sig med Trump och gammaldags könsroller är inte särskilt imponerande. ✖

Håkan Lindgren

RETURN OF THE STRONG GODS
NATIONALISM,
POPULISM, AND THE
FUTURE OF THE WEST
RUSSELL RONALD RENO
Regnery Gateway 2019

TEXT "TRUMP45" TO 88022

TRUMP APPROVAL POLL
Cast YOUR vote NOW >>>
DONALDJTRUMP.COM

Sign Up

Speciell sås: 10 000 versioner av varje Trump-annons.

FOTO: TT

Blås i visselpipan

MARKNADSFÖRING

Om vanlig bioreklam för Coca-Cola handlar om coola personer och kylande dryck, så är konceptet bakom skräddarsydd psykografik att förstå vad som gör folk törstiga och sedan skruva upp värmen i salongen. Så förklarade Cambridge Analytica vd Alexander Nix vad företaget kunde göra för potentiella klienter. Och dessa var många.

Targeted är visselblåsaren Brittany Kaisers redogörelse för sina 3,5 år som program- och affärsutvecklare på det företag som hjälpte Donald Trump till makten. Hon utmålar sig själv som en aktivist för mänskliga rättigheter som på grund av finansiell knipa hamnade på fel politisk sida och sögs in i en värld av internationellt resande, minglande med makteliten och arbete i innovationens tassemarketer. Kaiser doktorerade i diplomati och mänskliga rättigheter i England när hon först träffade Alexander Nix. Kaisers pappa hade blivit sjuk och föräldrarna i USA behövde pengar. Kaiser, som tidigare hade volontärat för Obamas valkampanj och sedan hjälpt aktivister i Hongkong, Sydafrika och Libyen, letade plötsligt efter ett mer välavlönat extraknäck. Hon hade sedan tidigare ett intresse i data, efter att ha varit ansvarig för Obamakampanjens Face-

book-sida och skrivit en masteravhandling om brott mot mänskliga rättigheter under Irakkriget, baserad på dokument läckta från Wikileaks. Men hon hade aldrig hört talas om ett företag som hjälpte sina kunder att vinna valkampanjer.

Brittany Kaiser förklarar sin politiska helomsvängning delvis med sin finansiella utsatthet, men även med hur fascinerad hon blev av Alexander Nix, en ytterst värtalig 40-åring från den brittiska överklassen, utbildad på elitskolan Eton, vars protegébehandling gav henne känslan av att hon en dag skulle ta över Cambridge Analytica. Sakta men säkert gick hon från att vara en progressiv demokrat till att bli medlem i National Rifle Association, hänga med Steve Bannon och jobba för republikanske senatör Ted Cruz primärvalskampanj.

När Kaiser började på Cambridge Analytica fick hon lära sig vad som skilde dem från andra kampanjbolag. Vad som var deras "speciella sås". Den första ingrediensen var en häpnadsväckande stor databas. Den bestod både av data som CA fått tillstånd till att använda, samt köpt från alla möjliga håll, allt ifrån kreditrapportbolaget Experian till konsultbolaget Axiom och marknadsföringsföretaget Infogroup. "Vi köpte data om amerikaners privatekonomi, var de köpte saker, hur mycket de betalade för dem, vart de åkte på semester och vad de läste", skriver Kaiser. Sedan kopp-

Alexander Nix: vältalig och övertygande.

FOTO: TOLGA AKMEN/TT

lades datan till amerikaners röstningsvanor (i USA måste väljare registrera sig under respektive parti) och matchades med deras Facebookdata (vilka ämnen de hade gillat).

Delar av denna datamängd hade skördats av en forskare vid Cambridge-universitetet vid namn Alexander Kogan, som på Facebook hade gjort lättsamma personlighetstester med namn som "Sex compass", tester som gav insikter som folks "sexuella personligheter" (de som tog testet fick bland annat svara på frågor om sina favoritställningar i sängen). Facebookanvändare som tog testet gav appen tillgång (för det mesta ovetandes) till inte bara sin egen, utan även alla sina vänners Facebookdata. Denna så kallade Graph API eller "Friends" API existerade på Facebook 2007–2014, trots att företaget var medvetet om att man tappade kontrollen över datan så fort den lämnade deras servrar. Facebook har sedermera dömts till att betala fem miljarder dollar i böter av amerikanska Federal Trade Commission för sin bristfälliga hantering av användarnas data. Kogan sålde datan vidare till CA trots att användarna inte hade givit tillstånd till att den kunde användas för kommersiella syften.

Cambridge Analytics konstanta datainsamling renderade företaget runt 5 000 datapunkter för varje vuxen amerikan. Men den extra speciella sås-ingrediensten var att bolaget hade tillgång till Facebooks plattform för att skraddarsy meddelanden till användarna.

Det mest chockerande som Kaiser lärde sig var ursprunget till all data. Allt vi gör på Internet spåras av plattformar-

na vi använder och genom de cookies vi accepterar. Läser man en bok på Amazons Kindle, sin Ipad eller Google Books, så producerar man precisa dataset om allt ifrån hur lång tid man tog på sig att läsa varje sida, till var man tog en paus eller strök under någonting. Använder man Google Maps för att navigera till en bokhandel, så skapar den värdefull lägesdata som säljs till marknadsföringsbolag som Ninth Decimal.

Man får dock ta Kaiser med en nypa salt. Inte alla robotdamsugare har

"Genom att koppla folks personlighetskategorier till all annan information om dem, kunde CA lista ut vilka amerikanska väljare som var 'övertalningsbara' och skraddarsy budskap åt dem."

kameror som noterar vilken fätölj man sitter i. Röstassistenter som Alexa spelar inte in allt vi säger (bara det som sägs efter att vi aktiverar dem), och det är oklart hur våra telefoner skulle kunna spåra vilka böcker vi håller i handen i en butik. Trots detta har hon rätt i att våra elektroniska avtryck är oändligt användbara för att måla en bild av oss, en bild som sedan kan användas för olika typer av manipulation. Med hjälp av den kan man få oss att köpa saker, men man kan även spela på våra rädslor och förse oss med information som vi är mottagliga för.

Cambridge Analytica, vars stab bland annat bestod av forskare inom data och psykologi, använde en ny metod för att kategorisera personligheter, kallad psykografi. Genom att koppla folks per-

sonlighetskategorier till all annan information om dem, kunde CA lista ut till exempel vilka amerikanska väljare som var "övertalningsbara" och skraddarsy budskap åt dem. De kunde också lära sig vad som krävdes för att användare skulle engagera sig på ett meningsfullt vis med meddelandet – till exempel klicka på det, donera pengar till en politisk kampanj et cetera. Det kunde behövas 20–30 olika varianter av en annons, placerad i olika delar av personens sociala medieflöde, innan det resulterade i ett klick. På det här viset kunde CA förfina sina kampanjer så att varje meddelande var specifikt utformat och de flesta mottagare inte såg samma sak som grannen. Under Donald Trumps valkampanj implementerade CA över 5 000 individuella reklamkampanjer med 10 000 versioner av varje annons.

Ett exempel var i delstaten Georgia, där antalet "övertalbara" väljare beräknades till 441 300. Majoriteten av dessa var vita kvinnor med ett engagemang i stats-skulden, löner, utbildning och skatt. De brydde sig inte alls om Trumps mur mot Mexiko, så CA skippade helt immigrantfrågan i kampanjerna där. CA beräknade att det skulle ta nio miljoner intryck för att förmå dessa väljare till att rösta på Donald Trump. Förutom att manipulera folk till att rösta på Trump så ägnade sig även CA åt negativa kampanjer riktade dels mot Hillary, dels avsedda att förmå vissa väljar-grupper – särskilt svarta – att avstå från att rösta, enligt Kaiser. Detta är olagligt i USA.

CA:s huvudägare var miljardärsfamil-

jen Mercer, vars patriark, hedgefondmagnaten Robert Mercer, beskrivs som ett asocialt datasnille. Familjen har sponsrat ett antal konservativa kandidater och tanke-medjor, men för att undvika rubriker så gick kontraktet med Trumps kampanj genom ett holdingbolag. Steve Bannon, vars Breitbart News också var sponsrat av Mercersfamiljen, var CA:s vice ordförande.

Vad som fick CA på fall var dels deras nyttjande av Facebookdata som de hade inhämtat illegalt, dels även wallraffande journalister från Channel 4 News i England, för vilka Alexander Nix hade skurit om CA:s "stingoperationer", som inbegrep prostituerade och mutor, i syfte att misskreditera klienternas politiska motståndare.

Så hur omfattande var CA:s aktiviteter? Enligt Kaisers senaste läckor jobbade >>

företaget med kampanjer i över 65 länder. Frågan som genast uppstår är: om CA kunde göra detta, så följer säkert andra i deras spår. Så hur utbredd är egentligen skräddarsydd psykografik, eller så kallad microtargeting, och hur påverkar det demokratier globalt?

Kaiser hade hela tiden känslan av att vad CA gjorde inte var särskilt kosher, men bolagets taktik skulle komma att förvånas under hennes tid som anställd och det var inte förrän efter Trumps valseger som hon riktigt insåg omfånget. När hon väl sagt upp sig/fått sparken blev hon sedermera ett nyckelvittne i de många åtal som följde mot bolaget, inklusive utfrågningar i det brittiska parlamentet liksom av särskilda utredaren i den amerikanska Rysslandsutredningen, Robert Mueller.

Är Kaiser trovärdig? Hon understryker ofta sin offerroll, som en fattig ung kvinna som bara ville stötta sin familj. Men man behöver knappast gå så långt som att bära Maga-keps, hänga med Steve Bannon och mingla med den konservativa eliten för att tjäna pengar om man nu ser sig själv som progressiv. Till slut spelar dock frågan om skuld och delaktighet kanske föga roll. För med Targeted ger Kaiser oss inblick i en påverkansvärld långt bortom gemene mans fantasi. Idag är hon engagerad i blockkedjeteknik för att gottgöra sina synder, och har startat kampanjen "Own your own data" för att uppmärksamma värdet av folks personliga data-spår i etern.

Targeted är välskriven och lättläst och uppvisar romankvaliteter. Den rekommenderas för alla som är intresserade av Big data, sociala medier och framtidens demokrati. Brittany Kaiser är, för övrigt, en av huvudpersonerna i Netflixdokumentären *The Great Hack*, som avslutar med konstaterandet att "det här betyder slutet på demokrati som vi känner den idag". ✱

Hanna Sistek

TARGETED
MY INSIDE STORY OF
CAMBRIDGE ANALYTICA
AND HOW TRUMP,
BREXIT AND FACEBOOK
BROKE DEMOCRACY
BRITTANY KAISER
HarperCollins 2019

G W F Hegel: en riktig vivör.

FOTO: ALAMY

Andens drivmedel

BIOGRAFI

En riktig vivör var han, Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831). En förnufts och den fria tankens förkämpe som med ett glas Gewürztraminer höjt till franska revolutionens lov i ena handen, och ett utkast till en modern tysk författning i den andra, revolutionerade logiken och statsläran med sitt skarpsinne. Det hävdar Klaus Vieweg, Hegelforskare och författare till en omfattande ny biografi med anledning av filosofens 250-årsjubileum. Med passionerad övertygelse och tyskt nit i fotnoterna vill han omdefiniera bilden av den tyska idealismens största stjärna, från dammig professor till politisk aktivist och lebeman.

Det är en ambitiös föresats givet den tegel-Hegel vi trodde oss känna: en högt travande akademiker som gubbade till sig redan i tjugårsåldern och vars filosofiska verk – om än briljanta i sin stil och komplexitet – är dubiöst religiösa och har tillhandahållit utsäde åt totalitära ideologier från nazism till marxism. I den första omfattande biografen på nära 30 år, som det tog fem år att färdigställa, lyckas Vieweg presentera Hegels rika sociala liv och politiska engagemang som ett viktigt bevisstykke i den fortgående intellektuella rättsprocess som vill

avgöra den absoluta idealismens roll i idéhistorien.

Hegeluttolkare kommer i många schatteringar, men kan i grova drag delas in i dem som bejakar det teologiska fundamentet, och dem som vill rentvå systemet från vad man upplever som en otidsenlig och inkonsekvent religiositet, till exempel genom att se det som en utveckling av Kants förnuftsfilosofi. Därtill finns de skeptiska eller aggressiva röster, mest kända av dem är Karl Popper och Arthur Schopenhauer, som avfärdar Hegel antingen som urskuldare av totalitära system, som helt obegriplig, eller både och.

Vieweg gör inte någon Hegelskola explicit gällande, utan tillämpar istället ett slags skrivande *method-acting* där han placerar sig så nära objektet som möjligt, i huvudsak genom att ge företräde åt primära källor. Med extrem iver kretsar han varv på varv runt filosofens liv, verk och de "groteska nidsbilder" som har tecknats, tills han trampat upp en glänta där individen Wilhelm Hegel friläggs som en man djupt förankrad i sitt sociala sammanhang och sin samtid.

Frekventa referenser till Karl Rosenkranz tidiga biografi *Georg Wilhelm Friedrich Hegels Leben* från 1844 gör klart att Vieweg ser sig som arvinge till titeln som den mest pålitlige och detaljerade tecknaren av Hegels porträtt; en seriös för-

valtare av arv och minne, obefläckad av politisk analys. Rosenkranz (som läste för Hegel i Berlin), tillsammans med filosofens egna brev och brev ur vänskretsen, är de oftast citerade källorna och utgör biografins stomme tillsammans med förklarande referat av Hegels viktigaste publikationer. Brevcitaten är en livsnerv i texten. Här hörs brottstycken av en betydligt mänskligare filosof än den man känner från hans strikt formalistiska texter; här skymtar otåligheten hos en pappa fram, nyfikenheten hos en vän, eller frustrationen hos en uttråkad lärare. Man skulle ofta gärna av ren nyfikenhet ha tagit del av längre utdrag istället för enskilda ord och fraser.

Vieweg presenterar Hegel som hjältemodig aktivist och som "den moderna filosofins stormästare". Det senare epitetet är redan bekant, medan det första inte är hundra procent övertygande. Däremellan ryms dock ett annat spännande narrativ, nämligen hur Hegels sociala talang och intresse integrerats i hans filosofiska gärning. Såväl i sitt privatliv som i sina olika yrkesroller byggde han kontinuerligt upp nya kontaktnät och tog på sig uppdrag som placerade honom mitt i flödet av samtidens händelser och intellektuella diskurser: under teologistudier i Tübingen, som privatlärare i Bern och Frankfurt, docent tillsammans med Schelling i Jena, journalist och redaktör i Bamberg, rektor och skolråd för landets första humanistiska gymnasium i Nürnberg, och till sist som professor i Heidelberg och vid det nygrundade universitetet i Berlin.

Under hela livet odlade han långvariga och innerliga vänskapsrelationer, flera av dem till andra kända män som poeten Hölderlin och filosoferna Schelling och Neithammer. Utöver nära vänner umgicks Hegel regelbundet med familjerna Goethe, Mendelssohn, Schlegel, Humboldt, Zelter och otaliga andra medlem-

Dessutom är Hegel en aktiv spindel i ett inte helt okomplicerat familjenät där, utöver fru och två söner, även ingår relationer till bland andra en aristokratisk, statusmedveten svärmor, en intelligent men depressiv syster, och en inledningsvis hemlighållen oäkta son som dock sedermera flyttar in hos Hegels på heltid (till de

Napoleon: den moderna folkrättens härförare.

FOTO: TT

äktenskapliga sönernas *chagrin*). Även om man har svårt att köpa Viewegs blinkningar om att Hegel skulle varit en kvinnokarl och festprisse, så är hans sociala sida ändå tillräckligt framträdande för att man måste fundera över hur den kan ha påverkat hans filosofiska system – vilket i grunden beskriver förutsättningarna just för människors samlevnad och utveckling.

De första inspirationskällorna var dock teoretiska och det system Hegel utvecklar i sina två första verk *Phänomenologie des Geistes* och *Wissenschaft der Logik* har sina rötter hos de grekiska filo-

praktischen Vernunft ner som en intellektuell bomb i filosofiska kretsar.

I dessa farvatten lade Hegel ut ett teoretiskt ankare som låg kvar under hela livet: skepticisms kyliga ifrågasättande, som han med särskild kraft vände mot romantikens svärmerier, och det dygdinspirerade fokuset på förnuft och frihet. Men Hegels skrifter sprang inte ur ett briljant intellekt i den rena tankens luftiga kammare. Tvärtom växte framförallt de två senare huvudverken *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften* och *Grundlinien der Philosophie des Rechts* lika mycket fram i ett interaktivt sammanhang: i biografien framgår att texternas skelett utgörs av (ibland brådstörtat) tillkomna kompendier och föreläsningar under perioderna som gymnasielärare, föreläsare och professor. Hegels system tillkom alltså i aktivt utbyte med engagerade studenter och kolleger, där tankar flöt in som redan hade stötts och blötts med de mångåriga vännerna, och, föreställer man sig, även i en vidare bekantskapskrets där många var väl kvalificerade att dryfta filosofiska frågor på hög nivå.

Integrationen av Hegels teori och praktik illustreras inte minst av begreppet bildning: det är centralt för hans yrkesmässiga gärning, samtidigt som det återkommer som grundval i hans filosofiska system. Det ser ut som en tanke att de viktigaste texterna uppstått i samklang med den dialektiska logiken om hur andens (*der Geist*) utpräglingar verkar för att uppnå en högre insiktsnivå: den subjektiva anden (det individuella, medvetanderelaterade, enskilda) och den objektiva anden (det samhällseliga, moraliska, allmänna) förverkligar sig (*heben sich auf*) i det högsta uttrycket; den absoluta anden som är det rena förnuftet, konsten och religionen.

Utifrån exemplet bildning skulle det innebära att Hegels subjektivt tänkta form, hans pedagogik, frammanar sin motsvarighet i samfundets struktur, utbildningssituationen, till dess att dessa i en oundviklig pardans finner sitt förverkligande i de bildade, fria studenterna (i förlängningen: folket, staten). Måhända en förenklad bild, men den illustrerar hur motorn i dialektiken fungerar, den "filosofiska vetenskap" utifrån vilken allt kan förstås och förklaras. Andens utpräglingar *är* och *blir* i en uppgående cykel, utan att delarna förlorar i substans när de uppgår i varandra. Och andens drivmedel är den fria tanken.

Individens frihet stöter sannerligen på konkreta utmaningar under Hegels levnadstid, i korselden av de politiska och väpnade strider som sköljde över Europa i franska revolutionens och Napoleon-

>>

"Filosofen intrigerade bakom kulisserna på universiteten, skrev essäer och aggressiv polemik mot nationalister, övervakades själv av Preussens hemliga polis, angrep Storbritannien för att inte vara demokratiskt nog..."

mar i den tyska intelligention. De beskriver honom som en underhållande person som charmade med sin schwäbiska dialekt och godmodiga humor. I kalendern trängs utflykter i det gröna, salonger, kaféhäng, vinprovningar, musikaftnar, utställningsbesök och kulturella resor till Europas metropoler.

sofer han studerade under skolåren i hemstaden Stuttgart, inte minst Aristoteles, stoikern Epiktetos och de pyrroniska skeptikerna. Klassiska tankegångar som kryddades med nyare, frihetsvurmande idéer från tonårshjältarna Rousseau och Schiller. Alldeles i slutet av gymnasietiden slog också Kants *Kritik der*

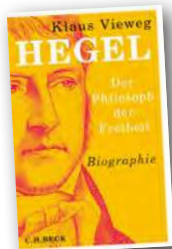
Revolutionen: upplysning i praktiken.

FOTO: GETTY IMAGES

krigens kölvatten. Hegel var 19 år gammal när revolutionen bröt ut och den unika chansen att förverkliga upplysningens tankar engagerade den unge studenten som stod i nära kontakt med franska och tyska revolutionssympatisörer. Han idealiserade Napoleon, den moderna folkrättens härledare, och tillsammans med personliga erfarenheter av övervakade institutioner i ett feodalt Tyskland inympades en reflex att alltid skynda till frihetens försvar. Må vara om hotet kom från censuren i Bamberg under Hegels tid som redaktör, från det otidsenliga skolsystemet i kungariket Bayern under hans tid som rektor, från en studentförening i Heidelberg, dominerad av nationalistiska antisemiter, eller från Preussens restaurationsterror efter Napoleonkrigen.

Viewegs material styrker hur Hegel i alla dessa situationer tog ställning för individens frihet och folkets agens. Filosofen intrigerade bakom kulisserna på universiteten, skrev essäer och aggressiv polemik mot nationalister, inhyste vänner som misstänkts för landsförräderi, övervakades själv av Preussens hemliga polis, angrep Storbritannien för att inte vara demokratiskt nog, vittnade på åsiktsfränders sida i rätten, och tog vid ett tillfälle risken att stå under ett fängelsefönster och prata med en fängslad vän (på latin för att fångvaktarna inte skulle kunna följa samtalet).

Dessa gärningar gör inte Hegel till vare sig

HEGEL
DER PHILOSOPH
DER FREIHEIT
KLAUS VIEWEG
C H Beck 2020

fullblodshjälte eller frihetsrebell, som Vieweg gärna vill göra gällande. Men mot bakgrund av dem blir det ändå svårt att ta anklagelser på allvar om att Hegel med "dolda syften" (Popper) skulle ha stött Preussens totalitära regim, eller överhuvudtaget förordade en kontrollerande statsapparat. I stort och smått genomsyras hans agerande av en djup tro – övertro, tänker cynikern – på den fria tankens kraft, den därtill nödvändiga bildningen, och det resulterande förnuftet som människans frälsning. Om en historiens åklagare skulle välja åtalspunkterna abstraktion, naivitet och elitism, skulle det kännas mer träffande än anklagelser om manipulation och despotism. Tycker man efter att ha läst Vieweg.

Den oftast misstänkliggjorda ordvändningen hos Hegel dyker upp i *Rechtsphilosophie* som publicerades i Berlin 1817, just när nationalisterna i Preussen vred om tumskrubarna på antimonarkistiska och fritänkande element. Hegel skriver i förordet: "det som är förnuftigt är verkligt, och det som är verkligt är förnuftigt". Denna *Doppelsatz* har av kritiker lästs som en välsignande av den rådande regimen och av despotism i stort. Vieweg gör dock motsatsen gällande i en intressant passage om hur fortsättningen av förordet lyder och hur det politiska klimatet hårddnade markant precis månaderna före utgivningen av boken. Det, menar han, skulle ha fått Hegel att skriva om texten på ett sätt som godtog av de korkade censorerna, men där ironin var solklar för den avsedda akademiska läsekretsen. Trots att man tidvis irriteras över Viewegs ansträngningar att i alla lägen försvara sin hjälte, känns den här delen övertygande och det är i största allmänhet nyttigt att bli påmind om vilka minfält av hotande repressalier som de flesta tänkare tvingats navigera genom historien, och vilken inverkan detta lätt förbisedda faktum måste haft på kanoniska texter.

Hegels svajighet leder till att han av kyrkomän anklagas för panteism, och man kan knappast klandra dem. Det krävs inget drastiskt tankesprång för att läsa in det i en filosofi som tillskriver allting en potential för den absoluta anden, och där varje individ (*Ich-heit*), egen-skap av sin fria vilja är "oändlig, allmän-giltig och fri".

Hegel bestred påståendet och lyckades avvärja problem genom att definiera kristendomen som andens högsta uttryck. Trots detta känner man som modern läsare att psykologiska överväganden snarare än religion utgör hjärtat hos Hegel. Till exempel i resonemanget kring människan och rättsstatens grunder där han skriver: "individen förverkli-

gar sig endast i *andra individers varande*; bara däri är Jag en verklig person för mig." (Hegels kursiveringar.) Det minner mer om Martin Bubers "Ich und Du" än en teologisk grundsats. Men så tillhörde ju Buber existentialisterna som drack girigt ur Hegels källa, liksom även psykoanalytikerna, via Jacques Lacan.

Viewegs materialnära utgångspunkt och kronologiska upplägg sörjer för översiktlig och detaljrik läsning. De biografiska delarna varvas med noggranna genomgångar av alla huvudverk, ned på kapitelnivå. Referaten är uttömmande, och tidsföljden förankrar dem i Hegels livsbana, men de saknar det kritiska skarpsinne och den stilistik som skulle behövts för att verkligen föra verken närmare läsaren. Här blir Viewegs närhet till objektet ett hinder. För att förstå texterna i sina sammanhang rekommenderar jag istället det utmärkta *Stanford Encyclopedia of Philosophy* som man lätt kan googla fram.

Den milda trägheten i dessa delar är dock bara delvis biografens fel. Ett mer djupgående problem är att idealismens grundval – antagandet att medvetandet i någon form står över materien – långsamt gjorts irrelevant av naturvetenskaperna. Filosofi är mest givande på de områden där akademien ännu inte har definierat frågeställningarna tydligt och inte lyckats enas om en gemensam metod för att besvara dem. Viewegs bok påminner oavsiktligt läsaren om att vad gäller det mänskliga medvetandet – under så lång tid en av de olösta gåtorna – så närmar vi oss den punkt där filosofiska resonemang förpassas till idéhistorien snarare än levandegör hur vi kan eller bör uppfatta världen. Den sanning och elegans Hegel eftersträvar med sin logik och sina exakt utarbetade begrepp förvandlas obönhörligen till kuriosas när mattan ryckts undan för slutsatserna.

Mer relevanta känns Hegels moraliska och statsvetenskapliga resonemang. Här berikar hans ansatser fortfarande och betydelsen för andra skolor kvarstår, vilket gör Vieweg intressantare i dessa delar. Dock lämnar Hegels notoriskt höga abstraktionsnivå en öppen flank även här. Trots att Vieweg övertygar om att Hegel ägnade sitt liv åt att förorda förnuft och frihet så förblir begreppen tillräckligt nebulösa för att fungera som argument för allt ifrån proletariats befrielse till individens självskapande à la Ayn Rand. En filosofins transsubstantiationsklyfta öppnar sig: så nära i allt väsentligt, men väsensskilt i sina utpräglingar. I ett slags omvänd dialektik, dessvärre. ✱

Cecilia Nikpay

Jurister: I USA förväntas de fakturera för sex gånger tolv timmar per vecka. Utan semester.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Långa dagar

EKONOMI

Thomas Piketty har fel. Det är inte kapitalägare som drar ifrån i den moderna ekonomin. Den ekonomiska eliten domineras tvärtom av personer som behövt arbeta för sin position.

Ännu under efterkrigstidens första decennier erbjöd juridik och finans tråkiga och trygga karriärer med korta arbetsdagar så att fritid och nöjesliv inte behövde stå tillbaka. Att bankdagarna tog slut klockan tre var ett välkänt faktum också i USA. Liksom att det vid elituniversiteterna fanns plats för slashas och slarvpel från bättre bemedlade hem. Familjens pengar var garanten för social framgång, inte nödvändigtvis de egna prestationerna. På den tiden var det låginkomsttagarna som hade längst arbetsdagar.

Så är det inte längre. Studerar man de amerikanska arbetstiderna från 1940 och fram till idag så har arbetsdagen blivit omkring 20 procent kortare för de 60 procent som har lägst inkomster. För

de 30 procent som kommer därefter, är arbetstiden oförändrad. Men för de allra rikaste har den ökat, och för den rikaste procenten är det numera inte ovanligt att arbeta 80 till 120 timmar i veckan. Det är dessa arbetstider – och inte en förvisso ökad avkastning på kapital som land, maskiner och investeringar – som förklarar växande ekonomiska skillnader.

Dagens rika lever som de lär. De sprider och lever efter meritokratiska ideal, de anser att man ska arbeta och förkovra sig och bedömas utifrån dessa prestationer i likvärdig tävling med andra. Utbildning spelar en central roll. Att överföra ideal och färdigheter till nästa generation har rentav blivit en livsuppgift i nästan lika hög grad som den egna karriären för stabila par som håller samman livet ut.

Utvecklingen i USA under senare decennier är så långt närmast en folktopartistisk utopi: utbildning är vägen till framgång, hårt arbete lönar sig och meritokratin har blivit ideal.

Så vad är problemet? Varför har juridikprofessorn vid Yale, Daniel Markovits, skrivit en bok som heter *The Meritocracy Trap*?

Jo, därför att de allra rikaste och övriga 90 procent av den amerikanska befolkningen lever alltmer olika liv, och för att båda grupperna dignar under bördan av detta liv. Markovits är som professor vid ett elituniversitet väl bekant med den nya överklassens sociologi och går metodiskt igenom skillnaderna.

Utbildning är inte bara den viktigaste vägen till framgång, utan en närmast obarmhärtig selekteringsmekanism. Samma kandidatexamen från bara ett något högre rankat universitet ökar livsinkomsten med 10–40 procent, och tas den via något av elituniversitetet dubbلاس och i ännu högre segment tredubblas inkomsten.

Högutbildade personer är inte som tidigare spridda över landet, utan bor i stor utsträckning på samma ställen, koncentrerade till storstäder. De gifter sig med varandra, vilket förvisso är ett resultat av att också kvinnor utbildar sig, men en femtedel av dagens ekonomiska skillnader skulle försvinna om äktenskapen innehöll samma blandning som på 1960-talet.

När dessa högutbildade par skaffar barn, får dessa barn ett enormt försteg i en utbildningstävling som startar redan vid födseln. Konkurrensen om att komma in på exempelvis Manhatts elitsskolor via rigorösa tester är stenhård, vilket gör att inläringen av efterfrågade färdigheter startar redan i förskoleåldern. Rätt utbildning kostar redan i skolåren miljontals kronor. Skillnaden i utbildningskostnader mellan de rikaste och medelklassen motsvarar som investering över tid en summa på 10 miljoner dollar per barn. Med sådana försteg är det inte konstigt att platserna på elituniversiteterna närapå reserverats för barn till höginkomsttagare.

Livet därefter präglas av arbete. Den typiske amerikanske juristen beräknades 1962 ha haft omkring 1300 debiterbara arbetstimmar per år. Idag anser större juristfirmor att ett krav på 2400 debiterbara arbetstimmar är rimligt. Det motsvarar sex dagars arbetsvecka från 8 till 20 utan semester eller sjukdagar. Så tjänar dagens jurister också tre gånger mer än dåtidens. I finanssektorn har utvecklingen gått ännu längre, där kan inte minst chefer arbeta 17 timmar om dagen, sju dagar i veckan med åtminstone tio timmars närvaro på kontor och närbarhet dygnet runt.

Här någonstans börjar problemen bli uppenbara. Många dukar under på vägen. >>

En av Sveriges nya miljardärer: Niklas Adalberth, Klarna Bank.

FOTO: CARL BREDBERG/TT

Den psykiska ohälsan ökar i välbärgade områden redan bland unga elever, som måste sätta absolut max i alla ämnen och tester för att kunna komma in på rätt skolor. Andra bryter ihop i arbetslivet med stress, ångest och hjärtattacker redan i unga år. I Silicon Valley med 260 soldagar grasserar diagnosen D-vitaminbrist.

De resterande 90 procenten stagnerar samtidigt i brist på utmaningar. Deras ekonomiska standard har förvisso ökat och livet är på många sätt bekvämare och billigare än förut. Samtidigt har de hamnat längre från toppen. Tidigare var det inte ovanligt att gå in i ett företag och klättra i dess interna hierarki, hjälpt av långa anställningar och företag som investerade i sina anställda. Någon som började i kassan på McDonald's kunde gå hela vägen till vd.

Detta är numera otänkbart eftersom företagen är slimmade på mitten. Istället för en hyggligt kompetent lånebedömare med lokalkännedom har banken centralt mobiliserat kompetens för att ta fram ett standardiserat formulär som en lägre tjänsteman låter låntagaren fylla i. Därefter försäkrar banken risken för bostadslånet via finansmarknadens komplicerade konstruktioner som *mortgage-backed securities*.

När mellanskikten försöker hålla jämna steg i konsumtionen hamnar de efter med betalningarna. Det finns i USA hela

22 000 butiker specialiserade på payday loans, kortfristiga lån tills nästa lön kommer, en indikation på att vanligt folk inte har råd med sina normala utgifter. Det är fler än antalet McDonald's-restauranger. Explosionen av lånebutiker har väsentligen skett under 2000-talet, så sent som 1970 sparade till och med den fattigaste tiondelen 5–10 procent av inkomsten.

Markovits tes är att denna utveckling drivs av meritokratin. Genom att konkurrensen nu sker med det egna humankapitalet, är det vad som investeras. Toppen drivs till ständigt större insatser av arbetstimmar och ständigt större investeringar i utbildning, vilket får ett litet segment av samhället att i detta avseende skilja sig alltmer från de andra.

Prestigefulla utbildningar, jobb och bostadsområden hamnar allt längre utom räckhåll för de flesta. För att strö salt i såren är dessa skillnader dessutom rättvisa i enlighet med meritokratis ideal. Med viss modifikation är det trots allt de som har bäst resultat på standardiserade tester som tas in på högre utbildningar och som sedan får de bäst betalda jobben.

Boken handlar förvisso om USA och mycket är annorlunda i Sverige. Inte minst skola och utbildning, som inte medger samma egna investeringar. Inte heller finns lika hårda krav på breda sam-

re så att man därefter kan tjäna pengar på politisk påverkan) för att det ger högst status och inkomster.

Studenterna beskrivs som "smarta men utan koll", "zombies" eller "eminenta får". En grupp elever i en elitskola får frågan om de skulle vara beredda att lägga 15 timmar per vecka på en i sig meningslös uppgift som skulle ge dem en karriärfördel. Alla svarade ja, många var förvånade att frågan alls ställdes. Sak samma i arbetslivet. De hårda kraven på lång arbetstid och ständig tillgänglighet är en sträng selekteringsmekanism, men sorterar inte fram de smartaste. Så har produktiviteten i den amerikanska ekonomin sjunkit på senare decennier.

Meritokratin må gälla delar av affärslivet, men den har tydliga drag av byråkrati över sig. Journalisten P J O'Rourke noterade när han studerade den amerikanska statsapparaten i *Parliament of Whores* att eftersom man inte kan mäta output i en byråkrati så uppstår en tävlan i input med extremt långa arbetsdagar i statsapparaten i Washington. Inte nödvändigtvis med resultat som är till medborgarnas fromma. Så har också Fredrik Erixon och Björn Weigel i boken *The Innovation Illusion* noterat framväxten av en grå kapitalism med många av

"Utvecklingen i USA under senare decennier är så långt närmast en folkpartistisk utopi: utbildning är vägen till framgång, hårt arbete lönar sig."

hällseliters arbetsinsats, en uppgift som nämns i boken är att fler arbetade timmar förklarar 60 procent av den större inkomstspridningen i USA jämfört med Sverige. Samma tendenser finns dock även här. I exempelvis Jon Mauno Petersson och Erik Wisterbergs bok *Sveriges nya miljardärer* från förra året framkommer en liknande kultur med liknande arbetskrav i svensk finanssektor.

En brist med Markovits överlag intressanta bok är att han aldrig riktigt lyckas förklara varför utvecklingen har dragit åt det här hållet. Han skriver mycket om de allra rikaste som superproduktiva, men skrapar man på ytan är många meriter av tveksamt slag. Markovits möter juridikstuderanter som har sökt denna lukrativa utbildning därför att alternativkostnaden för att läsa något som verkligen intresserar dem helt enkelt är för hög. Man vill ha "a Princeton-like job" inom det snäva segmentet juridik, finans eller statsförvaltning (det sena-

byråkratins kännetecken – förvisso högkompetent förvaltning men brist på innovation och modiga investeringar i framtida utveckling. Finans är en extremt reglerad och med staten sammanväxt sektor, juridik är själva reglerandet och försök att utnyttja det till sin affärsmässiga fördel. Det finns indikationer på att båda sektorerna har vuxit långt över sin optimala storlek, inte minst genom 2000-talets billiga krediter, och i dagens utformning är det mer en hämsko på ekonomin än en fördel för dess fria växt.

Markovits är, som alla andra i dagens anglosaxiska akademiska elitskikt inom samhällsvetenskaper, socialdemokrat med nostalgi för efterkrigsperioden och har inte beaktat en sådan förklaring i sin bok. Men det han kallar meritokrati och som utifrån de enskildas statustävlan säkert framstår som en synnerligen brutal kapitalism präglad av skoningslös konkurrens, är i ett sådant ljus mer en kamp om positioner i ett system som låsts i brist på marknadskonkurrens och utveckling. ❀

Mattias Svensson

Lydia Davis: förtjust i Dödsskuggans dal.

FOTO: JENNIFER S. ALTMAN/GETTY IMAGES

Kortformernas kamp

ESSÄER

I *King James Bible* från 1611 finns en berömd metafor i Psaltaren 23, nämligen "the valley of death". Den är poetiskt påkostad och anslående, liksom så mycket annat i denna klassiska engelska bibelöversättning. I den första av de två volymer som utgivningen av Lydia Davis essäer är planerad att omfatta finns en ingående betraktelse över denna psalm med ytterst detaljerade synpunkter på hur den har översatts till engelska. Essän är en av de sista i den drygt 500-sidiga volymen *Essays One*.

Lydia Davis är förtjust i uttrycket "the valley of death" och beklagar att det har mönstrats ut i senare översättningar. På samma sätt fanns i Sverige för 20 år sedan kritiker av den nya svenska bibelöversättningen *Bibel 2000* som saknade uttrycket "dödsskuggans dal", det som hade stått i 1917 års kyrkobibel. I en krönika i Aftonbladet förfasade sig Jan Guillou över att 1917 års "dödsskuggans dal" i den nya översättningen reducerats till "den mörkaste dal". I några spydigheter

om den nya översättningen framförda i en tv-intervju slog författaren Stig Larsson ner på samma försämring i sin bryska bedömning av Bibelkommissionens estetiska omdöme.

Det översättarpar som arbetade med Psaltaren i den nya översättningen var Helmer Ringgren och Tomas Tranströmer, den förre som hebraist och expert på originalspråket, den senare som stilexpert och övervakare av översättningens målspråkliga utformning. Att Tranströmer i estetiskt hänseende skulle ha sämre omdöme än Jan Guillou och Stig Larsson är svårt att tro.

Så varför har då "dödsskuggans dal" försvunnit? Svaret är att formuleringen inte har någon motsvarighet i det hebreiska originalet. I Gustav Vasas bibel från 1703 och i den modernisering som kallas Karl XII:s bibel, från 1703, talas det om "enorm mörckom daal". Bibel 2000 har nu återställt ordningen och lägger sig lika tätt intill originalet som översättningen från 1524. Nu talas det om "den mörkaste dal".

Lydia Davis försvarar inte "the valley

of death" med näbbar och klor, men hon anser att den utformning av psalm 23 som finns i King James Bible är den mest medryckande. Självt kan hon inte hebreiska, medger hon, så frågan om trohet till originalet lämnar hon därhän. Istället ställer hon frågan om denna psalm, ofta kallad Herdens psalm, alls skulle ha fått sin starka ställning i människors medvetanden om inte formuleringarna i King James hade haft en så stark verkan. Det är den mest berömda psalmen, konstaterar hon. Samma sak gäller troligen i Sverige.

När de nya textkritiskt utförda nyöversättningarna av Bibeln har kommit inom en lång rad kristna språkområden, alltihop framlockat av förbluffande arkeologiska 1900-talsfynd som för oss närmare de hebreiska urtexterna, har "dödsskuggans dal" försvunnit helt. Uttrycket lanserades av en engelsk bibelöversättning 1611 och kom därefter att härmas i senare översättningar, till exempel i vår svenska från 1917, men nu är det nog borta för alltid efter att ha spökat i drygt 300 år.

Vad som däremot finns kvar i vissa

>>

konfessionellt snarare än vetenskapligt utformade nyöversättningar av Bibeln är själva slutklämman i herdepsalmen, den formulering som i 1917 års översättning lyder: ”jag skall åter få bo i Herrens hus, evinnerligen”. Detta ”evinnerligen” framstår som ett löfte om evigt liv och är förklaringen till att denna psalm så ofta har använts vid begravningar. I Bibel 2000 står istället: ”Herrens hus skall vara mitt hem så länge jag lever.”

Löftet om evigt liv har försvunnit även från de mer noggranna engelska nyöversättningar som Lydia Davis citerar, men detta lägger hon underligt nog inte märke till. Förklaringen till detta är att samtliga moderna textkritiska översättningar av Gamla testamentet har rensat ut alla hänvisningar till en föreställning om ett individuellt evigt liv. Några sådana föreställningar hade nämligen inte våra kyrkofäder, de som ligger bakom såväl judendom som kristendom och islam. Idén om ett individuellt evigt liv lanserades första gången i Nya testamentet och kom några hundra år senare senare att återanvändas av de författare som skrev Koranen. I de äldsta urkunderna finns inget om evigt liv; närmast detta kommer idén att välgång eller straff kan vidhäfta en människa och hennes ättlingar i flera led.

Den största förändringen i de nya översättningarna av Herdens psalm är alltså inte att ”dödsskuggans dal” har försvunnit, utan att föreställningen om evigt liv har gjort det. Vad kan vi då lära oss av detta? Kanske att en lyskraftig formulering kan väcka större uppmärksamhet än budskapet i en text.

I varje fall är Lydia Davis en författare som är mer intresserad av enskilda formuleringars suggestionskraft än av budskapet i en text. Förklaringen till denna inriktning kan man antagligen spåra i hennes skönlitterära författarskap. Hon ägnar sig åt att skriva korkort prosa, eller ”short short-stories” som hon själv kallar sina episka miniatyrer. Två avdelningar i boken har överrubriken ”The Practice of Writing”. De innehåller vardera en handfull essäer.

Minst intressanta är de essäer som verkar bestå av utskrivna föreläsningar inom ämnet kreativt skrivande, detta eftersom de är ganska allmänt hållna och mest verkar syfta till att väcka entusiasm för att läsa och skriva. Vad som tilldrar sig mer

intresse, i varje fall i mina ögon, är de essäer där hon utreder sina egna litterära inspirationskällor eller ingående beskriver hur en eller annan text bestående av kondenserad kortkort prosa blir till. Som läsare blir man förbluffad över hur utförlig, för att inte säga mångordig, författaren kan vara i sin inträngande redovisning av hur några få raders prosastycke blir till.

Den kortkorta prosan är alltså Lydia

Den ursprungliga epifanin: vise män leds rätt.

FOTO: ALAMY

Davis specialitet. Hennes skönlitterära författarskap består huvudsakligen av sådan småprosa. Sju verk med sådan kortkort prosa har hon låtit publicera. Två volymer av denna minimalistiska prosa har på senare år blivit översatta till svenska, *Samarbete med fluga* (2012) och *Jag har det rätt bekvämt men skulle kunna ha det bekvämare* (2015). Man kan knappast påstå att dessa böcker har väckt stor

”Lydia Davis är en författare som är mer intresserad av enskilda formuleringars suggestionskraft än av budskapet i en text.”

uppmärksamhet i Sverige, men när de alls har recenserats har de fått välvillig kritik, utom av en kritiker, Björn Gunnarsson i *Göteborgs-Posten*, som besvärades av Davis tycks ha en experimentell inriktning av ganska artificiellt slag.

Jag nämner Gunnarssons karakteristik just för att Lydia Davis i sina betraktelser över sitt eget skrivande vid ett par tillfällen värjer sig mot att uppfattas som ”experimentell”. Det är inte alls avsikten, försäkrar hon, utan tvärtom vill hon helt enkelt i få ord fånga små glimtar av pågående liv, utan att förklara vad som händer eller att utreda sammanhang.

En fråga man kan ställa sig är varför hon inte kallar sin småprosa för prosalyrik. Hon anser att hennes egen prosa skiljer sig från prosalyriken i så måtto att den berättar något, om också mycket kortfattat, medan prosalyriken framförallt kännetecknas av stämningsmåleri och genomarbetad rytm. Det är emellertid en sanning med modifikation. Litteraturhistoriskt har prosalyriken sina rötter i den antika ekfrasen, i den noggranna beskrivningen av ett bildkonstverk, men då den i början av 1800-talet frigör sig från detta sitt ursprung, hos författare som moderniserar denna blandgenre, sådan som Aloysius Bertrand och Charles Baudelaire, har den ofta episka element, ibland rentav en antydning till intri- gflätning. Det är först i och med modernismens genombrott efter första världskriget som prosalyriken förlorar (eller gör sig av med) alla episka element och blir, särskilt hos surrea-

listerna, en litterär form som ägnas åt att provköra nya metaforer i spännande associationsbanor.

Med tanke på att Lydia Davis är en frankofil författare och översättare av såväl Flaubert som Proust kan man kanske tycka att hon borde ha detta franska sammanhang klart för sig beträffande just prosalyriken, så jag misstänker att hon helt enkelt inte låtsas om det utan istället väljer att i tid och otid tala om och lovprisa det litterära fragmentet. Detta placerar henne själv på en annan

våglängd än modernismens prosalyriker. Vi får klart för oss att hon vill bli läst som postmodernist, att det är som episk dekonstruktion och ironisk traditionslek man i första hand ska lockas att läsa hennes småprosa.

Lydia Davis är född 1947 och hör till den generation av amerikanska författare som alltsedan 1970-talet har intresserat sig för postmodernismen. Hennes förste make Paul Auster hörde till samma krets. I detta första stora urval av hennes essäer från nästan fem decennier finns framförallt i de tidigaste alstren de nästan refrängmässigt obligatoriska hänvis-

ningarna till samma författare som har intresserat unga postmodernister i alla länder: Stendhal, Hölderlin, Blanchot, Barthes, Derrida, Ashbery och Pynchon. Ibland har Davis något intressant att tillföra, men oftast är det lätt att få en känsla av att man har läst det där förut, trots att man inte har det. Mest intressant blir det när hon skriver om Maurice Blanchot, som hon också har översatt och i flera volymer introducerat för nordamerikansk publik. I två fylliga essäer om Blanchot ges långt utöver de mer slitna djupsinnigheterna om exempelvis Stendhal och Barthes. Ytterst läsvärd är även hennes recension av Ashberys engelska översättning av Rimbauds *Illuminations*. I den artikeln får Lydia Davis verkligen nytta av sitt intresse för språkliga subtiliteter och ges tillfälle att demonstrera sin behärskning av det franska språket.

Vad som tydligast förankrar dessa essäer i tiden, närmare bestämt i 1900-talets tre sista decennier, är ändå inte i första hand referenserna till vissa ständigt återkommande författare, utan fixeringen vid det litterära "fragmentet". Fragmentets historia sträcker sig annars långt bakåt till Herakleitos och försokratikerna. Det odlades av de Goethefientliga romantikerna i Jena, främst av Novalis och bröderna Schlegel, även av vår svenske Thorild som i fragmentet såg något obearbetat och spontant, ett föredömligt uttryck för det unikt individuella och ensartade som romantikerna tyckte sig ha upptäckt. Senare kom Nietzsche att bli en nyckelfigur i fragmentets historia.

För Barthes, Derrida och deras lärjungar representerar fragmentet ett försök till befrielse från de litterära genrens fängelse. Det utgör drömmen om en icke-genre. Det är just en sådan icke-genre som Lydia Davis vill att hennes kortkorta prosa ska framstå som. Något som Barthes flera gånger hänvisar till är Paul Valéry's *bon mot*: att tänka är att tap-pa tråden.

Vad fragmentarikerna vill lära oss är att det inte går att upprätta några sammanhang, att allt sådant måste vara provisoriskt eller rentav illusoriskt och i så fall byggt på idealistiska önskedrömmar.

I dekonstruktivistiska kretsar har fragmentet odlats flitigt. Det har inte tillgripits bara för att bryta ner etablerade genreförväntningar utan också passat bra till att gestalta den postmoderna människans självförtärande medvetande.

Vad postmodernismen bland annat har försökt göra upp med är den stora dröm som modernismen ärvde från Freud och psykoanalysen, nämligen drömmen om att få det omedvetna att tala, en utopi som formulerades i Bretons båda surrea-

listiska manifest på 1920-talet. Fragmentet vill vara en nedbrytning av utopiska föreställningar, av enhetliga berättelser och av poetisk symbolism.

"To characterize the fragmentary piece of writing is not easy", konstaterar Lydia Davis i ett av sina många försök att närma sig hemligheten. Just i det sammanhanget gör hon en jämförelse med vad en ruin är, konstruktion och dekonstruktion på en och samma gång. Det låter suggestivt, men vad betyder det? I själva verket är

Prokrustesbädden: en illusion om en icke-genre.

FOTO: TT

Davis mån om att låta fragmentet bevara sin undflyende och kameleontiska natur.

I sin bok nämner hon "epiphany" två gånger, ena gången i en essä som har anknytning till Bibeln. Det finns alltså fler sådana än den om Psalm 23, framförallt en betraktelse över motsättningar och paradoxer i evangelisternas gestaltning av Jesus. Detta hade kunnat bli en utgångspunkt för att begrunda vad begreppet *epifani* betyder inom modernistisk estetik. Den möjligheten försummar Davis, och det är synd. Epifanin är liksom fragmentet en litterär miniform, en konkurrerande miniform, i själva verket den litterära formsträvan som står i radikal motsättning till fragmentet. Som estetiskt begrepp kan epifanin knytas till modernismen, medan fragmentet under de senaste 50 åren har kommit att knytas till postmodernismen.

Epifanin bevaras den modernistiska drömmen. Enligt ordboken betyder epifani "uppenbarelse" och är ett kristet begrepp. I engelskspråkiga länder firas Epiphany den 6 januari. Det är vår trettiondagsafton, den högtid som firas till minne av att det på denna kalenderdag för 2020 år sedan blev uppenbart att

Jesus var Guds son: de tre vise männen såg stjärnan som vägledde dem till stallet i Betlehem. Detta är den ursprungliga epifanin, men inom bibeltolkningen räknar man med flera, till exempel när Gud visar sig i form av en brinnande buske eller när han i skepnad av ett rökmoln agerar krigisk anförare för israeliterna när de erövrar det förlovade landet.

Sedan andra världskrigets slut ser man begreppet epifani oftare i estetiska sammanhang än i religiösa. 1971 kom i USA Morris Bejas bok *Epiphany in the Modern Novel*. Den svenska litteraturvetare som var först att använda termen blev Kjell Espmark i sin bok om Tranströmers poesi 1983 och i en uppsats om Gyllenstens prosa 1986. Inom dagskritiken har det i Sverige förekommit sedan 1970-talet och stegvis fått ökad utbredning. Den svensk som först försökte definiera begreppet var Lars Gyllensten i sin tänkebok *Diarium spirituale* (1968): "Epifani – den spänning eller uppladdning, den helighet som sänker sig ner i det dessförinnan triviala och som profilerar det, upplyser det, skänker åt det en appell och en hemlighet, som måste spåras."

Sin uppfattning om begreppet epifani hämtade Gyllensten från Harry Levins klassiska monografi om James Joyce, första gången utgiven 1941. Hans definition överensstämmer ganska väl med vad Joyce menade, då han i sin ungdom tog detta religiösa begrepp och gjorde det till något centralt i beskrivningen av sina egna litterära strävanden.

I femte kapitlet av *Porträtt av konstnären* som ung görs Stephen Dedalus till språkrör för Joyces estetiska idéer. Själva ordet epifani förekommer visserligen inte i romanen, men i den postumt publicerade förskissen *Stephen Hero* (1944) finner vi det. Det dyker upp i samband med en vardaglig scen, en dialog i vilken två personer ofrivilligt avslöjar vad de innerst tänker och tror. Efter scenen följer en förklarande kommentar: "Denna triviala scen fick honom att fundera på att samla många sådana ögonblick och återge dem i en bok med epifanier. Med epifani menade han en plötslig själslig manifestation, antingen i form av vulgärt tal, en flyktig gest eller ett förbailande tankestråk i medvetandet självt. Han trodde att det var författarens uppgift att ytterst noga lägga sådana epifanier på minnet, så att dessa ömtåliga ögonblick inte försvinner."

Epifanin är följaktligen raka motsatsen till fragmentet. Fragmentet är nihilistiskt. Det säger oss att det inte finns några hållbara tankesystem och inga fasta sammanhang utan bara oordnade manifestationer

>>

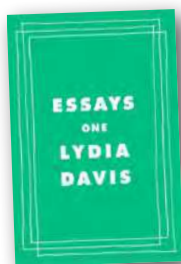
av ett medvetande i aktivitet. Epifanin vill däremot påminna oss om att det finns sammanhang som kan uppfattas intuitivt och plötsligt – ”sudden”. Epifanierna är uppenbarelser av samspel mellan den signifikativa detaljen och den förklarande helheten.

Från berättarteknisk synpunkt representerar helheten det allomfattande symbolmönster som fångar upp praktiskt taget alla disparata episoder i Joyces romaner. Rötterna till detta synsätt ligger i kristendomen, närmare bestämt i de gamla berättelser som har redigerats samman till Bibeln. För Joyces del måste man även räkna med nyplatonismens föreställning om mikro- och makrokosmos, om hur varje detalj avspeglar helheten, att överallt är både periferi och centrum.

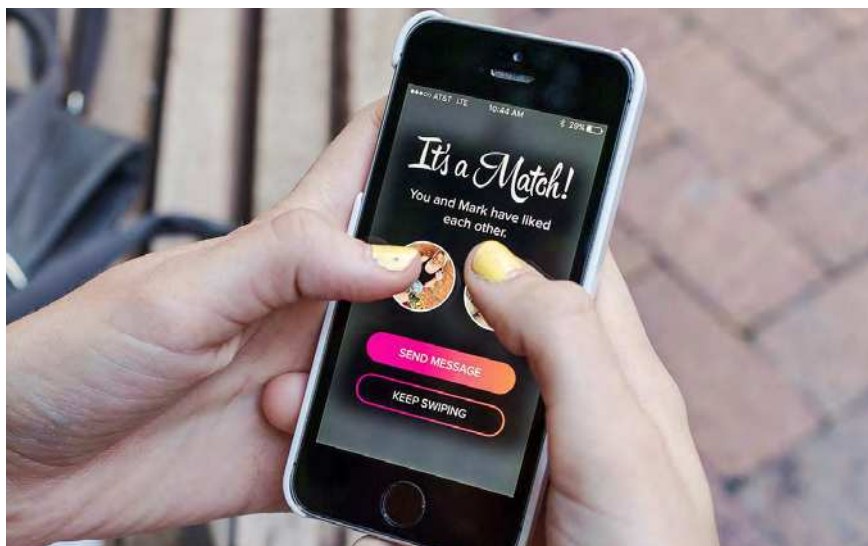
I motsats till fragmentet hävdar epifanin sammanhanget, sådant detta kan fångas i en plötslig medvetandeakt, som ger en djupdimension åt även det till synes triviala. Fragmentet är lösryckt, utan samband, en medvetandespasm utan vare sig början eller slut. Epifanin ligger i linje med den litterära modernismen. Fragmentet är en postmodernistisk angelägenhet.

Vad som stör mig är att Lydia Davis i sina essäer är så endimensionell och förutsägbar i sitt ställningstagande för det litterära fragmentet och tycks vara så mån att pådyvla oss detta som en nyckel för att kunna uppfatta poängen med hennes egen skönlitterära småprosa. Paradoxalt nog ter sig därför hennes illusion om en sorts fragmentets egen ”icke-genre” som en prokrustesbädd. Hon borde på fullt allvar ha diskuterat den kortkorta prosans relation till en sedan 200 år etablerad blandgenre som psosalyriken. Och med tanke på att hon är mycket teologiskt eller i varje fall bibliskt intresserad, borde hon ha haft något att säga om motsättningen mellan epifanin och fragmentet. Då hade hennes essäsamling blivit mycket intressantare och kunnat undgå risken att uppfattas som ännu en enkelspårig postmodernistisk partsinlaga. ✱

Tommy Olofsson

ESSAYS ONE
LYDIA DAVIS
Farrar, Strauss and
Giroux 2019

Ni matchar: senmodern livsstil.

FOTO: TINDER

Överdynamiseringskris

SOCIOLOGI

Den tyske sociologen Andreas Reckwitz har skrivit flera uppmärksammade böcker. *Die Gesellschaft der Singularitäten* (Singularitets-samhället) från häromåret var en studie i strukturomvandlingen i det moderna, och den belönades med Bayerska bokpriset för att den levererade en ”värdefull, originell nyckel till förståelse av vår senmoderna existens”.

Reckwitz, som har en professur vid Europauniversitetet i Frankfurt am der Oder, hör numera till de tongivande på sitt område i hemlandet; förra året fick han Leibnizpriset av det tyska forskarsamfundet.

I sitt senaste verk, essäsamlingen *Das Ende der Illusionen* (Illusionernas slut), spinner han vidare på – och spetsar till – sin omtalade tes om ”singulariteterna” i analyser och resonemang kring politik, ekonomi och kultur i det senmoderna. Begreppet individualism är både för trångt och flertydigt för att exakt beskriva de samhälleliga och kulturella processer som karakteriserar det senmoderna, anser Andreas Reckwitz: singularitet är ett skarpare analysverktyg.

Med boktiteln syftar han på ett liberalt system som så tydligt har nått gränsen för sin framstegsoptimism. Priset för den singulära livsstilen har blivit allt tydligare. Diagnosen övertygar. I sjukdomsbeskrivningen av samhället av idag påtalas också ett starkt drag av manodepressivitet: tendensen att både kollektivt och individuellt kastas mellan extremer på

värdeskalen, mellan eufori och katastrofstämning, är det tydliga symtomet – och i sig också yttringar av den känslökultur som dominerar i samtiden.

Det är tankeväckande läsning. Djuplodande analys och örnblick på sakernas tillstånd och avgörande strukturella faktorer klär av vår skakiga samhällskropp in på bara benen. Det är skarpt, illusionslöst och – människovänligt.

Vi lever mitt i ett grundläggande politiskt paradigmskifte, påpekar Andreas Reckwitz; det förra ägde rum vid slutet av den industriellt moderna perioden, då ”regleringsparadigmet” kring 1980 avlöstes av det stora ”dynamiseringsparadigmet”. Efter ordningsreglering följde som känt är upplösning av den samma, till marknadens respektive de individuella och kollektiva identiteternas fromma.

Som vi numera vet har lössläppt liberalism – med en neoliberal och en vänsterliberal ytterkant – både rubbat tidigare funktionella och stabila samhällsarrangemang och orsakat växande sociala klyftor – inte alltid avsiktligt, men i alla fall av aningslöshet. Den långtgående singulariseringen av det sociala orsakar systematiskt strukturella asymmetrier och ojämlikheter.

Att den senmoderna livsstilen också präglas av en motsägelsefull känslökultur är en del av problemet: extremt inriktad på positiva känslor som den är – rent av som livsmål – förmår den samtidigt inte hantera de negativa känslor som den per automatik producerar. Som besvikelse och frustration. Nu råder *Överdynamiseringskris*.

sierungskris, överdynamiseringskris.

I den större bilden ingår här det alltmer ifrågasatta faktumet att den post-industriella kapitalismen har invaderat även den sociala sfären, och inte längre inskränker sig till enbart näringslivet: mönster och normer som är karaktäristiska för marknader har koloniserat kulturinstitutioner, sociala inrättningar, bildningssystemet, den massmediala kommunikationen och till och med våra privatliv; de tillämpas inom det offentliga finansierade skolsystemet, på dejtingplattformar och i tävlingen mellan städer om att locka till sig flest turister och skattebetalare. Medborgaren har funnit sig förvandlad till "kund", som bekant.

Förväntningarna på det öppna samhället, den fria marknaden och alla framtidsmöjligheter från åren kring 1990 har visat sig vara illusioner. Nationalism, brutal social omvälvning, terrorism, flyktingströmmar, bankkrascher och klimatförändringar har skakat om och uppdagat framstegsoptimismens bakgårdar. Nu även en global coronakris. Att dystopigenren präglat det populärkulturella fältet är ett tecken i tiden. Och en gengångar-ande från Oswald Spenglers historiefilosofiska *Västerlandets undergång* tycks dra fram genom västvärlden. Politikens svar låter som nostalgi: högern hyllar förment kulturell homogenitet, traditionella familjenormer och konservativ moral, vänstern social jämlikhet, en stark arbetarrörelse och välfärdsstat, och mittfåran längtar tillbaka till de breda folkpartiernas och förbundens era.

Högerpopulismen och dess framgångar, menar sociologiprofessor Reckwitz likt åtskilliga andra tänkare, är en aller-

"Diagnosen övertygar. I sjukdomsbeskrivningen av samhället av idag påtalas också ett starkt drag av manodepressivitet."

gisk reaktion på omfattande förlust-erfarenheter från de senaste decennierna. Sociala, ekonomiska och kulturella förluster. Framförallt den tidigare medelklassens (denna medelklass som inte finns längre; det senmoderna samhället präglas ju alltmer av en ny tre-klass-ordning: en uppstigande, högkvalificerad ny medelklass av akademiker, en stagnerande och traditionell medelklass och en under- eller prekär klass, serviceklassen).

Kan nästa paradigm rentav bli ett populistiskt? Andreas Reckwitz tror ändå inte riktigt det. Men han menar att samtidsdebattens fixering på populism inte är bra för oss: den hindrar oss från att ta itu med den verkliga uppgiften – att i grunden trans-

formera de gångna decenniernas låtgåliberalism. Vad som behövs är just ett nytt reglerande paradigm: det skulle få luften i den uppblåsta populismen att pysa ut.

Vad Reckwitz hoppas på, och förordar, är en *einbettende Liberalismus*, en inbäddande liberalism – där sådant som infrastruktur, grundläggande säkerhets- och trygghetsfrågor och bostadsmarknad regleras. För det allmänna bästa; vi vet ju var och en att särintressen följer i individualismens, de individuella självsatsningarnas, spår.

Där mördande konkurrens och tvånget att självoptimera sig fram till utmattningens brant också ingår. Vem kan ännu hävda att utmattningssyndrom, depression och andra utbredda psykosomatiska symptom inte har med storskaliga samhällsförändringar under senare decennier att göra? Radikalkapitalism och digitalisering, kanske främst. Den likaså radikalt känsloloinriktade kulturen spelar alltså också in – den som starkt influerad av den så kallade positiva psykologin ser just positiva emotioner som livets mål och mening.

Något som kan låta trivsamt i sig. Onekligen. Kruket är att denna känslolokultur som sagt oundvikligen frambringar negativa emotioner. Och eftersom den senmoderna individen också kräver både självförverkligande och social status för att måhända nå högsta möjliga positiva känsllopeak, blir fallet desto större om hon inte lyckas. Eller då hon upptäcker att det ändå inte räckte till. Inte konstigt att det senmoderna samhället har ett depressions- och aggressionsproblem, för att tala med Andreas Reckwitz.

Desillusionering, ja. I bästa fall kan en

sådan öppna för en balanserad realism, och möjlighet till nykter analys av vad som har skett med samhället och individen de senaste 30 åren. Nog är det hög tid att uppvärdera det gemensamma och allmänna. Att dämpa "singulariseringens sociala logik" – med sin kult av det speciella, egenartade, extraordinära, och dess inbyggda asymmetri- och polariseringsmekanismer. Vi måste säga ajöss till allt det där. För att inte tala om *winner-takes-it-all*-tendenserna på alla de "marknader" där kulturella och kognitiva värden sätter priset på allt som är till salu. Med attraktivitet som drivmotor och utslagningsmaskineri.

Exempelvis bostadsmarknaden, då. Överhettad i storstäderna (där den nya kosmopolitiska klassen huserar), imploserad på landsorten och i utarmade landsändar. Vill vi och kan vi ha det så? Den färskasvenska överenskommelsen mellan regering och samarbetspartier om att utreda "fri hyressättning" för nyproducerade lägenheter låter som raka motsat-

Gentrifiering: har sina sidor.

FOTO: ALAMY

sen till den framsynte tyske sociologens visioner och recept för framtiden. (Samtidigt som det i Tyskland – både i Berlin och i sydtyska Bayern – nu finns planer på att införa regleringar av de skenande hyreskostnaderna, intressant nog. Rent anmärkningsvärt. Till tysk fördel, så att säga.)

I sina slutord skriver Reckwitz om att vi under det innevarande århundradet alla måste räkna med förlustererfarenheter, på olika plan. Den rådande *Überdynamiserungskrise* på åtskilliga områden har visat oss detta. Framstegsbegreppet som måttstock på samhällsutveckling måste revideras. Och samhällskontrakten måste omförhandlas – kring ett antal grundläggande kärnvärden: i *Das Ende der Illusionen* beskrivs syftet med detta vara kulturell integration (som inte har med migrationsfrågan att göra). Mångfalden av livsstilar och härkomster ska vara inbäddade i ett offentligt rum av tjänster och varor och bindande regler, lika för alla, som Andreas Reckwitz så vackert uttrycker det.

Vi får se om det är realistiskt. ✨

Ylva Herholz

**DAS ENDE DER
ILLUSIONEN**
ANDREAS RECKWITZ
Suhrkamp Verlag 2020

Ahabs kamp mot Moby Dick: revolt mot en högre makt.

FOTO: GETTY IMAGES

På spaning efter den mening som flytt

FILOSOFI

Det våras för existentialismen. Som ett tecken i tiden skulle jag vilja anförda Martin Hägglunds uppmärksammade bok från förra året: *This Life. Secular Faith and Spiritual Freedom*, som kommer på svenska nu i höst. Såväl amerikanska som svenska journalister har tävlat om att älska ihjäl den unga professorn i litteraturvetenskap vid Yale University, och visst är hans bok en imponerande filosofisk bedrift. Med tanke på hur han beskriver villkoren för sekulär tro – att det enda liv som någonsin kommer att finnas är det som vi lever tillsammans just nu – och andlig frihet – att jag är ensamt ansvarig för hur jag väljer att leva detta liv – är det desto märkligare att varken Jean-Paul Sartre eller Simone de Beauvoir finns med i litteraturlistan. Søren Kierkegaard är naturligtvis på plats i en mycket läsvärd utläggning av Abrahams inställda offer av sonen Isak på Moriaberget, men det är i stort den enda eftergiften till existensfilosofins kulturhistoria.

Såväl Sartre som de Beauvoir genomlever en renässans sedan några år tillbaka med nyutgåvor, introduktioner och samlingsvolymen med kritiska kommentarer,

men i Hägglunds analyser av den mänskliga tillvarons grundpredikament gör de sig icke besvär. Jag tänker att frånvaron nog beror på att de existentalistiska filosoferna – inte heller Albert Camus finns med i registret – befinner sig lite för nära Hägglunds egen position för att han skall känna sig bekväm med referen-

”Om vi skall finna någon mening med människolivet måste vi göra det trots att det i grunden är mer plågsamt än lustfyllt att leva.”

serna. Sartre vandrade samma väg som löper genom *This Lifes* bägge delar: från ett avfärdande av religiösa eller borgerliga försök att begränsa den mänskliga friheten till en marxistisk uttolkning av hur vi bör leva tillsammans när vi har kastat av oss kapitalismens bojar. Och Hegel är en viktig influens i såväl *Varat och intet* (1943) som *Kritik av det dialektiska förnuftet* (1960), precis som är fallet i Hägglunds bok.

Det finns också många andra existentalistiska marxister i den europeiska 1900-talstraditionen som hade förtjänat en referens – jag kan inte tänka mig att Hägglund är okunnig om exempelvis Erich Fromms eller Herbert Marcuses verk.

Det finns fler än Hägglund som lyfter fram filosofer och författare som normalt inte associeras med 1950-talets kafékultur eller sextiotalets hippierörelse för att blåsa nytt liv i en samtida existensfilosofi. Ett intressant och bildande exempel är *The Meaning of Life and Death. Ten Classic Thinkers on the Ultimate Question*, författad av Michael Hauskeller, professor i filosofi vid universitetet i Liverpool. Fyra av tänkarna på Hauskellers lista är mer av författare än filosofer: Herman Melville, Fjodor Dostojevskij, Leo Tolstoj och Marcel Proust. Den sistnämnde behandlas också av Hägglund, som dessutom har lagt till Karl Ove Knausgård på sin lista över hur levandet och det skönlitterära skrivandet kan sammanflätas i utforskningen av existensens mening.

En utgångspunkt för Hägglunds insisterande på människolivets meningsfullhet är en förståelse av tiden som med nödvändighet ändlig. Evigheten är inte bara omöjlig som begrepp betraktad utan också naturvidrig på så sätt att den lurar oss att lägga energi på något annat än det som pågår här just nu. Men det finns filosofer som pläderat för såväl människolivets meningslöshet som att vi bör sträva efter att slockna ut snarare än att blomstra tillsammans i den här världen: Arthur Schopenhauer är det bästa exemplet i Hauskellers bok. Schopenhauers bild av människoexistensen i huvudverket *Världen som vilja och föreställning* (två band, utgivna 1819 och 1844) är att den inte bara är bedräglig (en föreställning) utan också i grunden fylld av en meningslös naturlig kraft (viljan) som plågar oss i en mycket större utsträckning än vad den kan skänka oss i form av lycka och tillfredsställelse.

Det är därför vi bör sträva efter att säga nej till viljan och avstå från världens frestelser (de kommer bara att leda till ännu mer lidande för oss själva och andra inblandade när vi tar för oss).

En samtida variant av Schopenhauers avfärdande av alla ädlare syften i och med jordelivet – moraliska eller religiösa – är evolutionsbiologin. När man tittar på en naturfilm är det lätt att fyllas av samma känsla som under läsningen av *Världen som vilja och föreställning*: alstras inte oerhört mycket mer oro och lidande än lust och tillfredsställelse när ormen jagar musen eller gamarna kalasas på den ännu levande antilopen? Det som Schopenhauer kallar viljan till liv har av Darwins elever översatts till genernas spridning,

men lidandets siffror verkar på samma sätt lysa röda i levandets bokslut. Om vi skall finna någon mening med människolivet måste vi göra det trots att det i grunden är mer plågsamt än lustfyllt att leva, kanske särskilt om man insisterar på att *leta* efter denna mening, som både Schopenhauer och hans ämneskollega Kierkegaard gjorde.

Ett radikalt annorlunda sätt att förstå implikationerna av Schopenhauers diagnos hittar vi hos en annan av huvudpersonerna i Hauskellers bok: Friedrich Nietzsche. Nietzsche var en stor beundrare av Schopenhauers filosofi och beskrev läsningen av hans bok som ett uppvaknande, men han omsatte den radikala kroppsfilosofin på ett mycket annorlunda sätt. Kapitlet om Schopenhauer i *The Meaning of Life and Death* har titeln "The worst of all possible worlds", medan det om Nietzsche heter "The joy of living dangerously". Viljan till makt, som är Nietzsches variant av livskraften, består i ett radikalt jasägan- de till livet trots att varken livet eller plågorna någonsin kommer att ta slut. Också den mest behagliga eller meningsfyllda erfarenhet hotar att förvandlas till en plåga om den upprepas tillräckligt många gånger, så det som måste besegras enligt Nietzsche är egentligen den radikala uttråkningen.

I stort sett alla filosofer och författare som tas upp i Hauskellers bok betraktar livet som meningslöst vid första ögonkastet. Konsten består i att driva den filosofiska reflektionen vidare så att en meningsfullhet kan utkristallisera sig *trots* att det verkar absurt. Människor kan alltså delas in i tre grupper: de som inte filosoferar och är lyckliga eller olyckliga, de som har filosoferat lite grann och därför är olyckliga och de som tänkt djupt och därför kanske inte är lyckliga men i alla fall övertygade om att det finns en mening med alltihop, en strategi som kan tillämpas för att övervinna den hotande meningslösheten. Schopenhauer är ett möjligt undantag men såväl Hägglund som de nio övriga nedslagen i Hauskellers bok passar väl in i mönstret.

Intressanta exempel på en filosofisk strategi som Hägglund menar är ologisk och livsförstörande är Dostojevskij och Tolstoj, som bägge finner meningen med livet i en kristen tro. Dostojevskij finner nyckeln i en kärlek till livet i alla dess former, trots allt det grymma och plågsamma som skapelsen också rymmer, och som kan vidmakthållas genom tron. I Tolstoj's fall handlar det om en naiv livsförtröstan som utgår från att alla kan känna igen och drabbas av lidandet hos andra människor och göra sitt bäs-

Pesten: Man kämpar på.

ta för att lindra det i ett slags allövergripande broderskap och systerskap. Det är de ryska fattigbönderna och tjänarklassen som är Tolstoj's ideal, de som troget uthärdar och arbetar hårt för varandra – och sina herrar – utan att klaga eller förlora hoppet.

Det är rätt enkelt att göra slarvsylta av Dostojevskij – osammanhängande idealist – och Tolstoj – reaktionär aristokrat – i den snabbversion som jag nu har presenterat. Hägglund skulle utan tvekan vara den förste att göra så, men Hauskeller lyckas visa hur deras kärleksbaserade livsmeningskoncept rymmer såväl nyan- ser som insikter värda att tas på allvar.

En annan intressant medlem i existensklubben är Herman Melville, författaren till *Moby Dick* (1851), berättelsen om valfångstfartyget Pequod, anført av kapten Ahab, som slåss mot den vita valen. Skeppet är på jakt efter Moby Dick, men Ismael, den besättningsman som för ordet i romanen, är också på jakt efter en sammanhängande bild av de platser och erfarenheter i livet som kan skänka mening åt en skräckfylld och kaotisk existens. Det är farligt att leva och ingenstans blir det tydligare än ombord på en liten farkost ute på de stora haven som utsätts för elementens oförutsägbara krafter. Kanske är den vita valen djävulen, kanske är han Gud, men är i vilket fall som helst skräckinjagande och hänsynslös. Ahabs kamp mot Moby Dick är helt enkelt en revolt mot en högre makt. Vi befinner oss här långt från den samtidens ekologiska

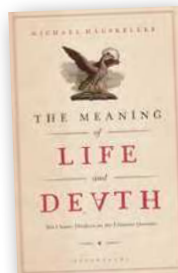
livsfilosofi som finner mening i djurens och växternas ömsesidiga beroende och balans, om vi inte betraktar den vita valen som naturens rättfärdiga revansch mot den hänsynslösa och giriga människan förstås.

William James och Ludwig Wittgenstein är också intressanta och lite oväntade filosofer i ett existenssammanhang eftersom de lyfter fram hur meningen med livet inte kan finnas i världen utan bara i vår relation till världen. James tar fasta på den mening som faktiskt känns i våra olika aktiviteter, medan Wittgenstein pekar på den språkliga form som vi försöker stiga ut ur när vi frågar efter livets mening. Bägge var, om inte religiösa så lidelsefullt upptagna av hur frågan om Guds existens skulle uppfattas, inte som en vidskepelse utan som ett försök att närma sig existensens mening.

Den siste tänkaren som tas upp i Hauskellers bok är Albert Camus och det är också han som ligger närmast Hägglund's radikalt ateistiska perspektiv. Bernard Rieux, läkaren i Camus roman *Pesten* (1947), kämpar mot döden fastän det i det långa loppet kanske är meningslöst. Han är en rebell mot livets orättvisor och plågor och han är det i namn av en mänsklig solidaritet som i grunden inte kan förklaras eller understödjas av något moral- filosofiskt argument. Han kämpar på med sina patienter för att det ligger i hans karaktär.

Som Hauskeller skriver i bokens sista mening: "whether life is worth living depends mostly on the liver". Det kan tolkas som en uppmaning till var och en (den som lever) att begrunda och realisera livets mening, men också som en hänvisning till personligheten hos den som söker. Levern kan som redan Hippokrates skrev ge vissa människor en överdos av den svarta galla som det är svårt att kure- ra. James talade om "the healthy minded" respektive "the sick souls". De flesta författare och filosofer hör nog till det senare släktet men meningsfullhet handlar ju inte bara om lycka utan om det som man måste göra för att kunna se sig själv i spe- geln på morgonen. ✱

Fredrik Svenaeus

**THE MEANING OF
LIFE AND DEATH
TEN CLASSIC THINKERS
ON THE ULTIMATE
QUESTION
MICHAEL HAUSKELLER
Bloomsbury 2020**

Då blir det humor

OFTA NÄR JAG stöter ihop med en bekanting från förr, och vi avverkat de obligatoriska ämnena – nuvarande civilstånd och yrke, förtäckt småskryt om barnen, lyckan över eventuella barnbarn – brukar jag för mitt höga nöjes skull slänga in kommentaren:

– Men vad *fört* det gick!

Hittills har ingen frågat vad jag syftar på. Alla förstår precis. Och deras ögon får samma vemodiga glans som hos John Cleeses olycklige hotellägare Basil Fawlty, när han sjunker ner i stolen och mumlar:

– Zoom! What was that? That was your life, mate. Oh, that was quick. Do I get another?

Samma sönderslitande känsla kan infinna sig när jag läser skribenter som använder ett magstöd från en förgången tid, och pratar med samma malmstämma som när de framträdde på stora scenen. De märker inte att de förflyttats till Lejonkulan, att det glesnat i bänkraderna och att publiken som pliktskyldigt släpat sig dit smågäspar och smygssurfar i väntan på att det ska ta slut.

Jag får nästan en klump i halsen när jag hamnar inför ett uppslag där Andres Lokko kungör att han omprövat sin syn på Phil Collins, och varför, spalt upp och spalt ner. Han är van vid att hans omprövningar resulterar i TT-flashar, och att Sveriges samtliga pottfrisyrer och Billy Bragg-hängslen rusar hem till varandra, bultar på dörren och sprider budskapet att Phil Collins är tagen till nåder och att vi snabbt som satan måste ringa Stefan på Pet Sounds och be honom lägga undan ett ex av "Hello, I must be going".

DET HAR SOM bekant runnit en hel del hipstrigt vatten under broarna sen dess. Men Lokko står på sin Lejonkula och kungör sina omprövningar med Jan Malmström-stämman, och publiken grinar illa, sneglar plågat på varandra och trycker reflexmässigt pekfingerarna mot öronen.

Kort sagt: en av åldrandets värsta förbannelser är en skev uppfattning om den egna relevansen. Eller brist därpå.

Jag har själv gått i samma fälla. Och gör det förmodligen oftare än jag vill inse. Ett av de pinsammaste exemplen var när jag, sisådär tjuugo år efter alla andra, skapade en egen hemsida. Trivsamt punkigt småklantig, "formgiven" av en konstnärskompis. Sen tillbringade jag ett antal kvällar med att gnetta ihop en verksförteckning, långa och bluddriga redogörelser för hur det såg ut i mitt liv när olika romaner och pjäser skrevs och hur de togs emot. Jag såg uppenbarligen mig själv som en åldrad storhet som slog sig ner framför den sprakande brasan, stoppade pipan och drog mig till minnes detaljer från mitt yrkesliv. Som om jag hade en tind-

rande och hänförd åhörarskara vid mina fötter.

Problemet var bara att ingen hade bett mig om de där erinringarna. Hemsidan blev lika välbesökt som en glasskiosk i januari, och efter några år stängde jag ner den.

NU HAR LOKKO gjort det igen. I SvD berättade han nyligen för sina smågäspande och smygssurfande åhörare varför komikern och poddaren Aron Flam inte är rolig.

Flam hamnade i så kallat blåsväder när han lät förfärdiga en egen variant av propagandateckningen "En svensk tiger". Lokko oroades av stödet Flam fick av sina komikerkolleger, och efter att ha dammsugit Flams kommentarsfält kunde Lokko pricka in det ena kodordet efter det andra till sin Lejonkulepublik och göra dem uppmärksamma på att Flam inte är politiskt pålitlig. Han är kort sagt höger. Och står därigenom med ena foten i det välbekanta "grumliga vattnet".

Som av en händelse sammanföll Lokkos varningar med statsvetaren Jan Erik Grindheims medieundersökning som visade att om enbart svenska journalister fick rösta i allmänna val skulle V, S och Mp samla 70,7 procent av

rösterna, vilket borde vara en majoritet som till och med Kim Jong-un skulle känna sig komfortabel med.

Andres Lokko är ett av många apolitiska popsnören som under nittioalet drabbades av panik inför tidens flykt och sina klättrande hårfästen, och då fann för gott att förflytta sig vänsterut, och säkra sig en plats på kulturredaktioner och ledarsidor.

Blev de då vänster i hopp om att det skulle främja deras karriärer?

Som så ofta återvänder jag till stycket i *Doktor Glas*, där doktorn och hans groggpolare sitter och skvallrar om människor som strosar förbi. Någon får syn på Klas Recke, och noterar att han är i sällskap med "fröken Lewinson, dotter till fondmäklaren som dog häromåret... Hon har en halv million.

– Och du tror att han tänker gifta sig för pengar...?

– För all del, visst inte. Klas Recke är en fin man. Du kan vara lugn för att han först blir lidelsefullt förälskad i henne, och sedan gifter sig av kärlek. Det där kommer han att göra så bra, att pengarna nästan bli en överraskning för honom."

Det föresvävar aldrig Lokko att anledningen till att han inte uppskattar Flams humor kan vara att han inte delar dennes åsikter. Och när Lokko använder sina egna och trettio år gamla texter för att upplysa oss om vad humor är, då blir det – just det – stor humor. Oavsiktligt eller inte.

Bengt Ohlsson

**Förstå vad som händer.
Innan det händer.
Upptäck Fokus!**

**8 nr
299:-**

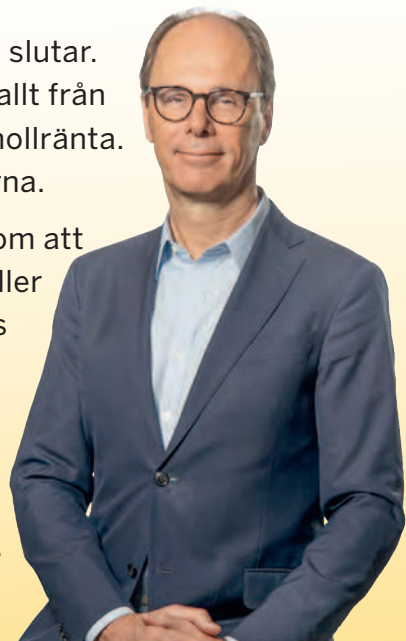

Vårt löfte till läsarna är att ta vid där Facebookflödet och morgontidningen slutar. Fokus försöker se samhället från ett makroperspektiv och bringa klarhet i allt från regeringsbildningar, brexit och Donald Trump till Svenska Akademien och nollränta. Men även berätta om de senaste forskningsrönen och de aktuella författarna.

Veckovis, med 41 nummer om året och digitalt vill vi vara ditt sällskap genom att försöka hålla vårt löfte. Förhoppningsvis hittar du alltid något i tidningen eller på sajten som väcker din nyfikenhet. Vi tror att det är mixen som gör Fokus spännande och relevant, både på papper och digitalt.

Vi vill leverera insikten, eftertanken och bakgrunden. Lika viktigt: Fokus vill ge en idé om vad som väntar runt hörnet. Om vart världen är på väg.

Jon Åsberg, vd och chefredaktör

☐

Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus (lösnummerpris 552 kronor)

Du kan även beställa via webben: **fokus.prenservice.se** och fyll i kampanjkod **AXESS8** för 8 nummer.

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 27 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 30/6 2020 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.

Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

ROLEX

THE DATEJUST

The ultimate Rolex classic, the Datejust was the first self-winding waterproof chronometer wristwatch to display the date in a window, and continues to be the quintessential watch, reflecting the essence of timeless style.

#Perpetual

OYSTER PERPETUAL DATEJUST 41

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —
NYMANS UR
STOCKHOLM
WATCHES & JEWELRY
WWW.NYMANSUR.COM